T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

MÂVERDÎ'NİN en-NÜKET ve'l-UYÛN ADLI TEFSİRİNDE KUR'ÂN İLİMLERİ

Tuğba UYDAŞ

Danışman
Prof. Dr. Mustafa ÖZEL

İZMİR- 2015

YÜKSEK LİSANS
TEZ/ PROJE ONAY SAYFASI

2007800648

Üniversite : Dokuz Eylül Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Adı ve Soyadı : Tuğba UYDAŞ
Tez Başlığı : Maverdi'nin en-Nüket ve'l Uyün Adlı Tefsirinde Kur'an İlimleri

Savunma Tarihi : 10.06.2015
Danışmanı : Prof.Dr.Mustafa ÖZEL

JÜRİ ÜYELERİ

Ünvanı, Adı, Soyadı	Üniversitesi	İmza
Prof.Dr.Mustafa ÖZEL	DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ	
Prof.Dr.Ömer DUMLU	DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ	
Doç.Dr.Mehmet ÇİÇEK	KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ	

Oybirliği (X)
Oy Çokluğu ( )

Tuğba UYDAŞ tarafından hazırlanmış ve sunulmuş "**Maverdi'nin en-Nüket ve'l Uyün Adlı Tefsirinde Kur'an İlimleri**" başlıklı Tez(X) / Projesi( ) kabul edilmiştir.

Prof.Dr. Utku UTKULU
Enstitü Müdürü

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi / Projesi olarak sunduğum "**Mâverdî'nin en-Nüket ve'l-Uyun Adlı Tefsirinde Kur'ân İlimleri"** adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

..../..../.....
Tuğba UYDAŞ

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi
"Mâverdî'nin en-Nüket ve'l-Uyûn Adlı Tefsirinde Kur'ân İlimleri"
Tuğba UYDAŞ
Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Temel İslam Bilimleri Programı

Kur'ân-ı Kerîm nâzil olmaya başladığı günden itibaren daha iyi anlaşılmak amacıyla üzerinde birçok çalışmanın yapıldığı bir kitap olmuştur. Kur'ân İlimleri de, Kur'ân'ın anlaşılmasına yardımcı olan ilimlerdir.

Mâverdî de eserinde oldukça anlaşılır ve açık bir şekilde Kur'ân-ı Kerîm'i baştan sona tefsir etmiş müfessirlerdendir. Bu çalışmada Mâverdî'nin Kur'ân İlimlerine bakışı ve tefsirinde bu ilimleri işleyiş tarzı ele alınıp değerlendirilmiştir. Çalışmanın temel amacı, Mâverdî'nin eserinde Kur'ân İlimlerine ne ölçüde yer verdiğini tespit etmek ve onun bu konu ile ilgili düşüncelerini analiz ederek ortaya koymaktır.

Bu amaçla öncelikle Kur'ân ilimleri ile ilgili bir çalışma yapılmıştır. Daha sonra yapılan araştırmanın ışığında Mâverdî'nin tefsiri baştan sona titizlikle okunmuştur. Bu esnada müfessirin eserinde yer verdiği Kur'ân ilimleri tespit edilmiştir. Elde edilen veriler konu başlıkları altında toplandıktan sonra mezkûr konu başlıkları dört bölümde değerlendirilmiştir.

Giriş bölümünde temel esaslar ve çalışmanın metodunun özet bir biçimde verildiği bu çalışma, bir sonuç ve kaynakça ile son bulmaktadır.

Anahtar kelimeler: Mâverdî, Kur'ân, Kur'ân İlimleri, Tefsir, Âyet.

ABSTRACT

Master's Thesis

"The Quranic Sciences in The Exegesis of al-Nukat va'l-Uyun by Mawardi"

Tuğba UYDAŞ

Dokuz Eylül University

Graduate School of Social Sciences

Department of Basic Islamic Sciences

Basic Islamic Sciences Program

The Qur'an has been a text on which a number of studies have been carried in order to reach a better understanding since the very beginning of its revelation. The Qur'anic sciences are disciplinary works that aim to help the understanding of the Qur'an.

Mawardi is a commentator of the Qur'an who expounded the Qur'an entirely in a comprehensive and explicit way. In this study, views of Mawardi and his methods in the Qur'anic sciences are examined and detailed. The main concerns of the study are to define that to what extend did Mawardi apply the Qur'anic sciences and to analyse and reveal his thought on the subject.

In this regard, this has been firstly a work on the Qur'anic sciences. During the course of the study, the work of Mawardi has been studied entirely in detail. By doing this, the methods of the Qur'anic sciences applied by Mawardi in his work have been identified. After the obtained collection of data is grouped into four main titles, these groups are examined in four chapters.

This study opens with an introduction and a methodological analysis of the work, and ends with the parts of conclusion and bibliography.

Keywords: Mawardi, Quran, Quranic Sciences, Commentary, Verse.

MÂVERDÎ'NİN en-NÜKET ve'l-UYUN ADLI TEFSİRİNDE KUR'ÂN İLİMLERİ

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iv
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	viii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM
MÂVERDÎ VE en-NÜKET ve'l-UYÛN ADLI TEFSİRİ

1.1. MÂVERDÎ	3
1.2. en-NÜKET ve'l-UYÛN	5

İKİNCİ BÖLÜM
RİVÂYETE DAYALI KUR'ÂN İLİMLERİ

2.1. MEKKÎ-MEDENÎ	9
2.2. ESBÂB-I NÜZÛL	15
2.3. FEZÂİLÜ'L- KUR'ÂN	25
2.4. KIRÂATLER	27
2.5. NÂSİH-MENSUH	32
2.6. KASASU'L-KUR'ÂN	37

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
ANLAMAYA YÖNELİK KUR'ÂN İLİMLERİ

3.1. MUHKEM-MÜTEŞÂBİH	44
3.2. HURÛF-I MUKATTAA	51

3.3. MÜŞKİLÜ'L-KUR'ÂN 57
3.4. MÜBHEMÂTÜ'L-KUR'ÂN 61

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
DİLE YÖNELİK KUR'AN İLİMLERİ

4.1. GARÎBÜ'L-KUR'ÂN 67
4.2. İ'CÂZÜ'L-KUR'ÂN 72
4.3. TEKRÂRU'L-KUR'ÂN 78
4.4. AKSÂMÜ'L-KUR'ÂN 84
4.5. HAKİKAT-MECÂZ 89
4.6. HİTÂBU'L-KUR'ÂN 92
4.7. VÜCÛH-NEZÂİR 97

SONUÇ 101
KAYNAKÇA 106

KISALTMALAR

AÜİFD : Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

b. : Bin

Bkz. : Bakınız

Çev. : Çeviren

DEÜ : Dokuz Eylül Üniversitesi

DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

Hz. : Hazreti

MÜİFD : Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

SAÜİFD: Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

s. : Sayfa

Tahk. : Tahkik

t.y. : Tarih yok

y.y. : Yer ismi yok

v. : Vefat

GİRİŞ

Ulûmu'l-Kur'ân; Esbâb-ı nüzûl bilgisi, Kur'ân'ın toplanması ve tertibi, Mekkî-Medenî, Muhkem-Müteşâbih, Nâsih-Mensûh ve bunlar gibi Kur'ân'la ilgili araştırmaları ele alan ilimdir.[1] Bugün bilinen manada "Ulûmu'l-Kur'ân" kavramı, Kur'ân ilimlerinin çeşitli dallarını bir araya toplayan eserler için kullanılmaktadır. Bu manada bu kavramın ilk defa ez-Zerkeşî (v. 794/1391)'nin yazmış olduğu "el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân"[2] adlı eserle ortaya çıktığı söylenmiştir. Çünkü bu eser, Kur'ân ilimlerinin bilinen bütün şubelerini kapsayıcı, sahasında yazılmış en geniş eser sayılır.[3]

Eğitiminin bir kısmını doğup büyüdüğü yer olan Basra'da, bir kısmını da Bağdat'ta tamamlayan Mâverdî, daha çok hukuk ve siyâset alanındaki eserleriyle tanınıyor olsa da tefsir, edebiyât, kelâm ve İslâm ahlâkı alanlarında da önemli eserler telif etmiştir. Bu eserlerden birisi de incelemiş olduğumuz en-Nüket ve'l-Uyûn adlı tefsiridir. Bu tefsir daha önce genel tefsir metodu yönüyle başka tezlerde incelenmiştir.[4] Biz de çalışmamızda daha spesifik bir alana yönelerek, Kur'ân'ın anlaşılmasında büyük payı olan Ulûmu'l-Kur'ân bağlamında Maverdî'nin tefsirini ele aldık. Mâverdî'nin, tefsirinde Kur'ân ilimleri konusunu nasıl işlediğini ve bu konudan ne ölçüde yararlandığını incelemeye çalıştık.

Çalışmamıza Kur'ân ilimleri alanında yazılan eserlerden bilgi edinerek başladık. Daha sonra Mâverdî'nin tefsirini dikkatle inceleyerek Kur'ân ilimlerinin geçtiği yerleri ve işleniş tarzlarını tespit ederek bunları konularına göre tasnif ettik.

Çalışmamızı giriş ve dört ana başlığa ayırdık. Birinci Bölümde kısaca Mâverdî'nin hayatı ve eserlerinden bahsederek tez konumuz olan tefsiriyle ilgili

---

1 Mennâ' el-Kattân, **Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân**, Mektebetü'l-Maârif, 3. Baskı, y.y., 1421/2000, s. 12.

2 Bedruddîn Muhammed b. Abdillah ez-Zerkeşî, **el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân**, Tahk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm, 1. Baskı, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye Îsâ el-Bâbî el-Halebî, y.y., 1376/1957.

3 Muhsin Demirci, **Tefsir Usûlü ve Tarihi,** 2. Baskı**,** Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001, (Usûl ve Tarih), ss. 135-136.

4 Bkz. Orhan Karmış, **Mâverdî ve Tefsirdeki Metodu,** (Yayınlanmamış Doçentlik Tezi), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Ankara, 1981; Burhan Sümertaş, **Mâverdî ve en-Nüket ve'l-Uyûn Adlı Tefsîri,** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2002; Burhan Sümertaş, "Mâverdî ve en-Nüket ve'l-Uyûn Adlı Tefsîri", **DEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi,** 2008, Sayı: 28, ss. 31-64.

genel bilgiler verdik. İkinci bölümde rivâyete dayalı, üçüncü bölümde anlamaya dayalı, dördüncü bölümde ise dile yönelik Kur'ân ilimlerini ele aldık.

Mâverdî'nin tefsirinde yer alan Kur'ân İlimlerinin her biri için ayrı ayrı başlık attık. Öncelikle ele aldığımız Kur'ân ilmini konuya giriş mahiyetinde özet bilgilerle tanımladık. Kur'ân ilimleriyle ilgili daha önce birçok tez yapılmış olması sebebiyle bu tanımları mümkün olduğunca kısa tutarak, çeşitli tartışmalara girmekten kaçındık. Zira amacımız Kur'ân ilimlerinin ne olup olmadığını tartışmak değil, müellifimizin bu ilimlere nasıl yaklaştığını tespit etmektir. Ele aldığımız Kur'ân ilminin tanımından sonra Mâverdî'nin bu konuyu eserinde nasıl işlediğine değinerek, konuyla ilgili örneklere yer verdik. Her başlıkla ilgili olarak çoğunlukla ikişer örnek vermekle beraber eserde tek örneği bulunan yerlerde sadece bu örneği vermekle yetindik. Konuyla ilgili tespit ve değerlendirmelerimizi her başlığın sonunda ortaya koyduk.

Tezimizde geçen âyetlerin meallerini verirken Diyânet İşleri Başkanlığı'nın Kur'ân-ı Kerîm Meali[5] başta olmak üzere çeşitli meallerden faydalandık. Akıcılığı bozmamak için âyet meallerini esas metinde, âyetlerin metinlerini dipnotta vermeyi uygun gördük.

[5] Diyanet İşleri Başkanlığı, **Kur'ân-ı Kerîm Meali,** Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2001.

BİRİNCİ BÖLÜM

MÂVERDÎ ve en-NÜKET ve'l-UYÛN ADLI TEFSİRİ

1.1. MÂVERDÎ

Tam adı Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî olan müellifimiz 364/974 yılında Basra'da doğmuştur. Çocukluğu ve gençliği burada geçen Mâverdî, tahsilinin de büyük bölümünü Basra'da tamamlamıştır. Daha sonra zamanının en önemli ilim ve kültür merkezi olan Bağdat'a gelerek çeşitli ilim adamlarından ders almıştır. Olgun bir ilim adamı olarak tanınan Mâverdî, uzun seneler fıkıh, hadis ve tefsir sahasında tedrisatta bulunmuş, çeşitli şehirlerde müderrislik ve kadılık yapmış, Nisabur yakınlarında Ustuva'da baş kadılık görevinde bulunmuştur. 450/1058 senesinde 86 yaşında iken vefat eden Mâverdî, Bağdat'taki Bâb-ı Harb Kabristanı'na defnedilmiştir. Birçok ilim ve devlet adamının iştirak ettiği cenaze namazını öğrencisi Hatîb el-Bağdâdî (v. 463/1071) kıldırmıştır.[6]

Küçük yaşta ilim tahsiline başlayan Mâverdî, Basra ve Bağdat'ta dönemin tanınmış isimlerinden ilim öğrenmiş ve hadis, Arapça, fıkıh, tefsir, edebiyat sahalarında söz sahibi olmuştur. Senelerce bu ilim dallarında dersler okutarak ilim çevrelerinde oldukça tanınmıştır.[7] Kaynaklarda vakar, hilim, hayâ, tevazu, ihlâs, feraset ve üstün zekâ sahibi olarak nitelenir. Hatîb el-Bağdâdî[8] ve İbnü'l-Cevzî[9] onu sika, İbn Hacer el-Askalânî[10] sadûk kabul etmiştir. Toplumda bu kadar muteber bir yer sahibi olmasında ilmi otoritesi kadar, üstün ahlâkî meziyetlerinin de büyük payı vardır. Zira o, sadece ilmî açıdan değil, ahlâkî yönden de eşine zor

---

6 Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Hatîb el-Bağdâdî, **Târîhu Bağdâd**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, t.y., Cilt: 12, s. 102; Sümertaş, ss. 1-3; Karmış, ss. 27-35; Cengiz Kallek, "Mâverdî", **DİA**, İstanbul, 2003, Cilt: 28, s. 180.

7 Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfî es-Sübkî, **Tabakâtü'ş-Şâfi'iyyeti'l-Kübrâ,** Tahk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî-Abdülfettâh Muhammed el-Halû**,** 2. Baskı, Matba'atü Îsâ el-Bâbî el-Halebî, y.y., 1413/1992, Cilt: 5, ss. 267-270.

8 el-Bağdâdî, Cilt: 12, s. 102.

9 Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, **el-Muntazam fî Târîhi'l-Mülûk ve'l-Ümem,** Tahk. Muhammed Abdülkâdir Atâ-Mustafa Abdülkâdir Atâ, 1. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 1412/1992, Cilt: 16, s. 41.

10 Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed b. Hacer el-Askalânî, **Lisânü'l-Mîzân**, Tahk. Abdülfettah Ebû Ğudde, Mektebetü'l-Matbûâti'l-İslâmiyye, y.y., t.y., Cilt: 6, s. 24.

rastlanan büyük şahsiyetlerden birisiydi. Hayatı boyunca hak bildiğine göre davranmayı şiar edinmiş, küçük veya büyük herhangi bir menfaat düşüncesiyle şahsiyetini hiçbir zaman feda etmemiştir. [11]

Mâverdî zekâ ve kabiliyeti ve siyasi konulara olan yakın ilgisi sebebiyle hayatı boyunca farklı siyasi güçlerle ilişki içinde olmuştur. İlmî ve siyasi kişiliği nedeniyle halifeler ve emirler tarafından çok değer verilen Mâverdî, zaman zaman halifelerle emirler arasındaki anlaşmazlıklarda arabuluculuk görevini üstlenmiştir. Ona verilen bu değerin sonunda Halife el-Kâdir tarafından daha önce hiç kimseye verilmeyen "Akdâ'l Kudât/En Büyük Kadı" ünvânı verilmiştir.[12]

Mâverdî'nin ders aldığı hocaları fıkıh ve hadis olmak üzere iki ana başlıkta toplanabilir.

Fıkıh İlmi'ndeki Hocaları: es-Saymerî (v. 386/996), el-Bâkî (v. 398/1007), el-İsferâînî (v. 406/1055)

Hadis İlmi'ndeki Hocaları: el-Bağdâdî (v. 387/997), el-Cebelî, el-Cumahî, el-Minkarî, el-Ezdî.

Mâverdî başta Hatib el-Bağdâdî (v. 473/1080) olmak üzere el-Makdisî (v. 479/1086), el-Kuşeyrî (v. 482/1089), el-Elvâhî (v. 486/1093), İbn Hayrûn (v. 488/1095), el-Hemezânî (v. 489/1095), el-Musûlî (v. 494/1100), er-Rubbeî (v. 502/1108), el-Kûfi (v. 510/1116), İbn Kâdiş (v. 526/1131) ve daha birçok talebe yetiştirmiştir.[13]

Mâverdî, büyük çoğunluğu devlet idaresi ve yöneticilikle ilgili olmak üzere ilmin birçok dalında eserler yazmıştır. Bu eserler şöyle sıralanabilir:

- el-Ahkâmü's-Sultâniyye
- A'lâmü'n-Nübüvve
- Edebü'd-Dünya ve'd-Dîn

---

[11] Sümertaş, ss. 3-4; Karmış, ss. 35-42; Cengiz Kallek, "Mâverdî", **DİA**, İstanbul, 2003, Cilt: 28, s. 180.

[12] Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkūt b. Abdillâh el-Bağdâdî er-Rûmî el-Hamevî, **Mu'cemü'l-Üdebâ, (İrşâdü'l-Erîb ilâ Ma'rifeti'l-Edîb),** Tahk. İhsan Abbâs**,** Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrût, 1414/1993, Cilt: 5, s. 1955; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî ez-Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, Dâru'l-Hadis, Kâhire, 1427/2006, Cilt: 13, ss. 311-312; İbn Hacer el-Askalânî, Cilt:6, s. 24; Ahmet Güner, "Mâverdî'nin Hilafet Kuramının Tarihsel Arka Planına Bir Bakış (II)", **DEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 17, 2003, ss. 227-235.

[13] el-Bağdâdî, Cilt: 12, s. 102; el-Hamevî, Cilt: 5, ss. 1955-1956; ez-Zehebî, Cilt: 13, ss. 311-312; es-Sübkî, Cilt: 5, ss. 267-273; el-Askalânî, Cilt: 6, ss. 24-25; Sümertaş, ss. 4-7, Karmış, ss. 42-51.

- Edebü'l-Vezîr
- Edebü'l-Kâdî
- Teshîlü'n-Nazar ve Ta'cîlü'z-Zafer
- Nasîhatü'l-Mülûk
- Ma'rifetü'l-Fezâil
- el-Hâvî'l-Kebîr fî-Fürû
- el-İknâ' fî'l-Fıkh
- el-Emsâl ve'l-Hikem
- Kitâbün fi'n-Nahv
- el-Kâfî
- Kitâbü Edebi't-Tekellüm
- Kitâbü'r-Rutbe fî Talebi'l-Hisbe
- en-Nüket ve'l-Uyûn[14]

1.2. en-NÜKET ve'l-UYÛN

Mâverdî'nin araştırma konumuz olan en-Nüket ve'l-Uyûn adlı tefsiri yalın bir dille yazılmış olup hem rivâyet hem de dirâyet metotlarını içermektedir. Eser iki bölümden oluşan bir mukaddime ile başlamaktadır. Mukaddimenin birinci kısmı "el-Mukaddime" başlığını taşıyıp, Mâverdî'nin tefsirinin metodunu açıkladığı bölümdür. Müellif burada manası açık ve net olan âyetlerin okunurken biraz düşünmek kaydıyla, manası kapalı olanların ise ancak nakil ve ictihâd yoluyla anlaşılabileceğini, bu sebeple de eserinde manası kapalı olanı tefsir ettiğini ve bilgisi gizli olanı te'vil ettiğini söylemiştir. Eserinde selef ve halefin sözlerini birleştirmeye çalıştığını, üzerinde âlimlerin görüş birliğine vardıkları meselelerle ihtilaf ettiği konuları açıkladığını bildiren Mâverdî, akla gelebilecek muhtemel manaları, yani; kendine ait görüşleri de zikrettiğini eklemiştir. Kendi görüşlerini başkalarına ait görüşlerden farklı ve belirgin hale getirmek için "Bu muhtemeldir" şeklinde ta'bir ettiğini söylemiştir. Müellif bunlara ilaveten manası

[14] İbnü'l-Cevzî, Cilt: 16, s. 41; ez-Zehebî; Cilt: 13, ss. 312-312; es-Sübkî, Cilt: 5, s. 267; Sümertaş, ss. 17-23; Karmış, ss. 52-86; Cengiz Kallek, "Mâverdî", **DİA**, İstanbul, 2003, Cilt: 28, ss. 184-186.

açık ve kolay olan âyetlerin tefsirini yapmadığını, anlaşılmasında zorluk bulunan âyetlerle ilgili çeşitli görüşleri bir tertip içerisinde sıraladığını bildirmiştir.[15]

Mukaddimenin "Esmâü'l-Kur'ân/Kur'ân'ın İsimleri" başlığını taşıyan ikinci kısmında öncelikle Kur'ân'ın isimleri konusuna değinip sonra "fasıl" adlı altı ayrı başlığa yer vermiş ve bu fasılların her birinde ayrı bir tefsir usûlü konusuna değinmiştir. Biz de tez konumuzla da bağlantılı olan bazı Kur'ân ilimleriyle ilgili açıklamalarına yeri geldikçe ilgili başlığın altında yer verdik.

Esmâü'l-Kur'ân adlı başlığın altında Kur'ân'ın isimleri olan "el-Kur'ân, el-Furkân, el-Kitâb, ez-Zikr" kelimelerinin Kur'ân'da hangi âyetlerde nasıl kullanıldığına yer veren Mâverdî, bu kelimelerin anlamlarını açıklarken şiirlerden de oldukça yararlanmıştır. Daha sonra fasıl başlıklarına geçerek birinci fasılda sûreleri uzunluklarına göre sınıflandırmıştır. İkinci fasılda sûre ve âyet kelimelerinin anlamları üzerinde durduktan sonra yedi harf meselesine değinmiştir. Üçüncü fasılda i'câzü'l-Kur'ân konusunu ele almıştır. Bu konuyla ilgili görüşlerinin tamamına ilgili başlığın altında yer verdik. Dördüncü fasılda re'y ve ictihad konularına değinerek sıkı bir şekilde dirâyet tefsirini savunmuş, Kur'ân'ın te'vilinin gerekli olduğunu dile getirmiştir. Beşinci fasılda lügat ve i'râbı kimlerin bilmesi gerektiğine değindikten sonra tefsiri üç kısma ayırmıştır;

1. "Bilgisi yalnızca Allah'a ait olan tefsir,"
2. "Arabın lisânına müracaat edilerek anlaşılan tefsir,"
3. "Ulemânın ictihâdına müracaat edilerek anlaşılan tefsirdir.

Altıncı fasıl "el-İsti'âze" başlığını taşımaktadır ve müellif bu bölümde isti'âzenin Kur'ân'la sabit olduğunu vurgulayarak mukaddimeyi sonlandırmıştır.[16]

Mâverdî şâfiî mezhebine mensup[17] olduğu için fıkıhla ilgili âyetlerin tefsirini yaparken öncelikle İmam Şâfiî'nin (v. 204/820) görüşlerine yer vermiş, bazı yerlerde de diğer fıkhî mezheplerin görüşlerini aktarmıştır.[18]

Mâverdî'nin tefsiri Kur'ân'ın başından sonuna kadar her âyetin tek tek açıklandığı klasik tefsirlerdendir. Bununla birlikte Mâverdî zaman zaman bazı

---

15 Mâverdî, Cilt: 1, s. 21.
16 Mâverdî, Cilt: 1, ss. 23-43.
17 Karmış, s. 32.
18 Mâverdî, Cilt: 1, s. 238; Cilt: 2, s. 67; Cilt: 3, s.252.

âyetlerle ilgili ne kendi görüşünü ne de başkalarının görüşlerini bildirmiştir.[19] Mukaddimede kendisinin de belirttiği üzere tefsirinde selef ve halef ulemâsının sözlerini bir arada zikretmiştir. Kelimelerin açıklamasını yaparken dil tahlilleri üzerinde titizlikle durmuştur. Naklettiği görüşlerin sahibini özellikle belirtmiştir. Yalnızca rivâyetlerle yetinmeyerek, aynı zamanda çeşitli vecihler de ekleyerek kıraâtlerin ve fıkhî hükümlerin bildirilmesine özen göstermiştir.[20]

Mâverdî eserinde şiirlerden olabildiğince istifade yoluna gitmiştir. Genellikle kelimelerin ne anlama geldiğini açıklarken verdiği anlamı destekleyici mahiyette şiirlerle istişhâdda bulunmuştur.[21] Böylelikle Arap diline ne kadar vâkıf olduğunu ispatlayan Mâverdî eserini şiirlerle zenginleştirmiştir. Tez konumuzun sınırlarını aşmamak için şiir konusunu ayrı bir başlık altında incelemedik. Ancak yeri geldikçe konuyla bağlantılı olarak vermiş olduğu şiirlere ilgili örneklerde değindik. Mâverdî'nin tefsirindeki şiirlerin ayrı bir tez konusu olarak incelenebilecek kadar önemli ve özgün olduğu kanaatindeyiz.

[19] Mâverdî, Cilt: 2, s. 90; Cilt: 2, s. 335; Cilt: 4, s. 69.
[20] Sümertaş, s. 28.
[21] Mâverdî, Cilt: 1, s. 203; Cilt: 2, s. 122; Cilt: 3, s. 61; Cilt: 4, s. 18; Cilt: 5, s. 43, Cilt: 6, s. 171.

İKİNCİ BÖLÜM

RİVÂYETE DAYALI KUR'ÂN İLİMLERİ

Tefsirler genel bir ayrımla, rivâyet ve dirâyet olmak üzere iki sınıfta değerlendirilirler. Şüphesiz her iki tefsir çeşidi de kendi içerisinde ayrı bir öneme sahiptir. Bazı Kur'ân ilimleri, Hz. Peygamber'in veya sahabenin ifadelerine dayalı olduğu için rivâyet başlığı altında incelenir.

Rivâyet tefsiri, Kur'ân'ın Kur'ân ile, Kur'ân'ın Hz. Peygamber'in sünnetiyle tefsirini veya sahabenin ayetler hakkında Allah'ın muradını beyân etmeye matûf nakillerini ihtiva eder. Tâbiilerden gelen sözleri ulemânın bazısı, rivâyet tefsiri içerisine sokmuş, bazısı ise bundan kaçınmışlardır.[22] Hz. Peygamber ashâbına Kur'ân'ın mânâlarından zor gelen yerleri beyân etmiştir.[23] Sahabe de bu rivâyetleri kendilerinden sonra gelen tâbiilere nakletmişlerdir. Sahabe, Hz. Peygamber'den nakilleri ile birlikte kendi re'y ve içtihadlarına cevap verecek kadar tefsir etmişlerdi. Daha sonra gelen tâbiiler, ellerinde Hz. Peygamber'in ve sahabenin tefsir haberleri olmasına rağmen bunlara kendi re'y ve içtihadlarını da ilave ettiler. Çünkü Hz. Peygamber ve sahabe asrından uzaklaştıkça müşkiller ve kapalılıklar çoğalmakta idi. Bunları açıklamak için tefsire ihtiyaç vardı. Böylelikle rivâyet tefsirleri oluşmaya başladı.[24]

Şüphesiz ki rivâyete dayalı bilgilerin tefsir ilminde önemi büyüktür. Zira Hz. Peygamber, Kur'ân'ın ilk ve en yetkili açıklayıcısıdır. Sahabe de Kur'ân'ın nüzûlüne şahit olduğu için, âyetlerin nerede, ne zaman, kimler hakkında ve hangi olay üzerine indirildiğini bilmektedir. Bazı âyetleri daha iyi anlayabilmek bu gibi soruların bilgisine dayalıdır. Bu sebeple Hz. Peygamber ve sahabeden gelen nakiller tefsir ilminde büyük önem arzetmektedir.

Bu bölümde Mâverdî'nin tefsirinde nakle dayalı Kur'ân ilimlerine bakışını ele alacağız.

---

[22] İsmail Cerrahoğlu, **Tefsir Tarihi**, 3. Baskı, Fecr yayınları, Ankara, 2005, (Tarih), ss. 524-525.

[23] Suat Yıldırım, **Peygamberimizin Kur'ân'ı Tefsîri 1,** Yeni Akademi Yayınları, İstanbul, 2006, ss. 52-53.

[24] Cerrahoğlu, Tarih, ss. 524-525.

2.1. MEKKÎ-MEDENÎ

Surelerin Mekkî ve Medenî oluşları hakkında Hz. Peygamberden bir açıklama gelmemiştir. Zira onun sağlığında sahabenin böyle bir beyana ihtiyacı yoktu. O halde sûrelerin Mekkî mi, Medenî mi olduğunu bilmek sahabe ve tâbiûndan gelen haberlere dayanacaktır.[25]

Kur'ân sûrelerini, meşhur şekliyle Mekkî ve Medenî olarak taksim etmekte pek güçlük çekilmez. Muhaddislerin intikad metodları tatbik edilmek suretiyle, rivâyetlerin sahih olanları alınıp mesele açıklığa kavuşur.[26]

Sûrelerin Mekkî ve Medenî oluşu hakkındaki görüşler üç grupta toplanmaktadır.

1. Vahyin nâzil olduğu mekân dikkate alınarak yapılan taksim: Mekke'de nazil olan âyetler "Mekkî", Medine'de nazil olanlar ise "Medenî"dir. Fakat bunların dışındaki yerlerde ve seferlerde de âyetler nazil olmuştur. Bu bakımdan, bu tarif bütünü kapsayamamaktadır.

2. Hicret nazarı itibara alınarak yapılan taksim: Bu görüşe göre hicretten evvel nazil olan vahiyler Mekkî, hicretten sonrakiler de Medenî addedilmişlerdir. Meşhur olan da bu görüştür. Bu tarif, nazil olan bütün vahiyleri iki bölümde kapsayabilmektedir.

3. Muhataplar nazarı dikkate alınarak yapılan taksim: Bu görüşe göre Mekkelilere hitâp eden âyetler, "Mekkî", Medinelilere hitâp eden âyetler de "Medenî"dir. Bu görüş de bütün âyetleri iki bölümde kapsayacak mahiyette değildir.[27]

---

[25] İsmail Cerrahoğlu, **Tefsir Usûlü,** 8. Baskı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1991, (Usûl), s. 60.

[26] Suat Yıldırım, **Kur'ân-ı Kerim ve Kur'ân İlimlerine Giriş**, 4. Baskı, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2000, s. 49.

[27] ez-Zerkeşî, Cilt: 1, s. 187; Celâleddîn Abdurrahman es-Suyûtî, **el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân**, Tahk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, y.y., 1394/1974, Cilt: 1, ss. 36-38; Muhammed Abdülazîm ez-Zürkânî, **Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân**, 3. Baskı, Matbaatü Îsâ el-Bâbî el-Halebî, Kahire, t.y., Cilt:1, ss. 193-195; Cerrahoğlu, ss. 59-60.

Sûrelerin Mekkî veya Medenî olduğunu bilmenin çeşitli faydaları vardır. Mesela iki veya daha fazla ayetin, bir konuda ittifak etmeyip, birbirine muhalif gibi görünmeleri halinde, nâsihi mensûhdan ayırt etmekte meydana gelecek problemi çözmekte faydalı olacaktır. Genel olarak teşri' tarihi bilinmiş olur. Ayrıca bunu bilmek Kur'ân'ın tağyir ve tahriften salim olarak bizlere ulaşmasını temin eder. Bu bakımdan Müslümanların buna azami ehemmiyeti vermeleri icap eder.[28]

Mâverdî'nin Mekkî-Medenî Konusuna Bakışı

Müfessir Mekkî-Medenî konusunu müstakil bir başlık altında incelemeyip, çoğu sûrenin başında o sûrenin Mekkî ya da Medenî olduğunu bildirmiştir. Bazı sureler için Mekkî-Medenî olduğu konusunda ihtilaf olduğunu belirtirken, bazı sûreler için herhangi bir açıklama yapmamıştır. Çoğu sûre için de "şu şu ayetleri hariç" Mekkî'dir, ya da "şu şu ayetleri hariç Medenî'dir" diyerek rivâyetleri aktarmıştır.

Mâverdî sûre içerisinde ise sadece bir yerde; Alak sûresinin tefsirini yaparken Mekkî-Medenî konusuna değinmiştir. Bütün sûreleri tek tek sayarak Mekkî ya da Medenî olduklarını belirtmiştir. Şimdi bu rivâyete yer vermek istiyoruz:

"Çoğu ulemânın görüşüne göre; bu sûre (Alak sûresi) Rasûlullah (s.a.v.)'a inen ilk sûredir. Sûrelerin Mekke'de veya Medîne'de tertîbi konusunda değişik görüşler vardır. Bu görüşlerden doğruya en yakın olanı, Âdem b. Ebî Ünâs'ın Ebî Şeybe Şuayb b. Zürayk'tan, onun da Atâ el-Horasânî'den rivâyet ettiği bir sözdür. Atâ el-Horasânî bu rivâyette şöyle demiştir: Kur'ân'dan her şeyin Mekke'de mi yoksa Medîne'de mi nâzil olduğu bize tek tek ulaşmıştır. Bize ulaşan bilgiler içerisinde ilk inen sûre, İkra'dır.[29] Sonra Nûn ve'l-Kalem, el-Müzemmil, el-Müddesir, Tebbet, İzâ'ş-Şemsü Küvvirat[30], Sebbihi'sme Rabbike[31], el-Leyl, el-Fecr, ed-Duhâ, Elem Neşrah[32], el-Asr, el-Âdiyât, el-Kevser, Elhâküm[33], Eraeyte[34],

[28] Cerrahoğlu, Usûl, ss. 59-60.
[29] Alak Sûresi
[30] Tekvîr Sûresi
[31] A'lâ Sûresi
[32] İnşirâh Sûresi

el-Kâfirûn, el-Fîl, el-Felak, el-İhlâs, en-Necm, Abese, el-Kadr, Veş-şemsi[35] , el-Bürûc, et-Tîn, Liîlâfi[36], el-Kâri'a, el-Kıyâme, el-Hümeze, el-Mürselât, Kâf, el-Beled, et-Târık, el-Kamer, Sâd, el-A'râf, Kul ûhiye[37], Yâsin, el-Furkân, el-Melâike[38], Meryem, Tâhâ, el-Vâkı'a, eş-Şûarâ, en-Neml, el-Kasas, Benû İsrâil,[39] Yûnus, Hûd, Yûsuf, el-Hıcr, el-En'âm, es-Saffât, Lokmân, Sebe', ez-Zümer, el-Mü'min, Hâmîm, es-Secde[40], Ayn Sîn Kâf[41], ez-Zuhrûf, ed-Duhân, el-Câsiye, el-Ahkâf, ez-Zâriyât, el-Ğâşiye, el-Kehf, en-Nahl, Nûh, İbrahim, el-Enbiyâ, Kad Efleha[42], es-Secde, et-Tûr, el-Mülk, el-Hâkka, Se'ele Sâilün[43], en-Nebe', en-Nâzi'ât, el-İnfitâr, el-İnşikâk, er-Rûm, el-Ankebût, el-Mutaffifîn sûreleri inmiştir. Bunlar toplam seksen beş tanedir ve Mekke'de inen sûrelerdir".[44]

"Medîne'de inen sûreler de el-Bakara, sonra el-Enfâl, Âl-i İmrân, el-Ahzâb, el-Mümtehine, en-Nisâ, ez-Zelzele[45], el-Hadîd, Muhammed Sûresi, er-Ra'd, er-Rahmân, Hel Etâ[46], et-Talâk, Lem yekun[47], el-Haşr, en-Nasr, en-Nûr, el-Hacc, el-Münâfikûn, el-Mücâdele, el-Hucurât, et-Tahrîm, el-Cumu'a, es-Saff, el-Feth, el-Mâide, Berâe[48] sûreleridir. Bunlar da toplam, yirmi yedi sûredir ve Medîne'de nâzil olmuşlardır".[49]

---

33 Tekâsür Sûresi
34 Mâûn Sûresi
35 Şems Sûresi
36 Kureyş Sûresi
37 Cinn Sûresi
38 Fâtır Sûresi
39 İsrâ Sûresi
40 Fussılet Sûresi
41 Şûrâ Sûresi
42 Mü'minûn Sûresi
43 Me'âric Sûresi
44 Mâverdî bu rivâyette Mekke'de inen sûrelerin sayısının 85 tane olduğunu söylemiştir. Ancak sıralamış olduğu sûrelerin toplamı 84'tür.
45 Zilzâl Sûresi
46 İnsân Sûresi
47 Beyyine Sûresi
48 Tevbe Sûresi
49 Mâverdî, Cilt: 6, ss. 309-310; Mâverdî'nin burada bildirmiş olduğu sûrelerin sayısı 84+27=111'dir. İleride de zikredeceğimiz gibi müellif Nâs ve Teğâbün Sûreleri için her hangi bir şey söylememiş, Fâtiha Sûresi için ise ihtilaf olduğunu bildirmiştir.

2.1.1. Mekkî Sûreler

Müfessir Mâverdî, Furkân[50], Sâd[51], Mülk[52], Abese[53] gibi sûrelerin başlarında, bu sûrelerin Mekkî olduğunu bildirmiştir.

2.1.2. Medenî Sûreler

Maverdî, Mümtehıne[54], Saff[55], Tahrim[56]gibi sûrelerin başlarında ise, bu sûrelerin Medenî olduğunu söylemiştir.

2.1.3. Mekkî Âyetler

Örnek 1)

Mâverdî, Enfâl sûresinin başında sûrenin Medenî olduğunu, fakat 30-37. âyetlerin ise Mekkî olduğunu rivâyet etmiştir.[57]

Örnek 2)

Müfessir, Mücâdele sûresinin tefsirine başlarken, sûrenin çoğunluğa göre Medenî olduğunu, fakat Kelbî (v. 146/763)'nin rivayetine göre 7. âyette geçen *"Üç kişi gizlice konuşmaz ki, dördüncüleri O olmasın"*[58] kısmının Mekkî; Atâ (v. 114/732)'nın rivâyetine göre ise; sûrenin ilk on âyetinin Medenî, geriye kalanlarının Mekkî olduğunu bildirmiştir.[59]

---

50 Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî, **en-Nüket ve'l-Uyûn,** Tahk. Seyyid b. Abdulmaksûd b. Abdurrahîm, 2. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 2007, Cilt: 4, s. 130.

51 Mâverdî, Cilt: 4, s. 75.

52 Mâverdî, Cilt: 6, s. 49.

53 Mâverdî, Cilt: 6, s. 202.

54 Mâverdî, Cilt: 5, s. 516.

55 Mâverdî, Cilt: 5, s. 527.

56 Mâverdî, Cilt: 6, s. 38.

57 Mâverdî, Cilt: 2, s. 292.

58 Mücâdele Sûresi: 58/7: "…مَا يَكُونُ مِنْ نَجْوَى ثَلَٰثَةٍ إِلَّا هُوَ رَابِعُهُمْ…"

59 Mâverdî, Cilt: 5, s. 487.

2.1.4. Medenî Âyetler

Örnek 1)

Müfessir, A'râf sûresinin başında 163, 164, 165, 166, 167. âyetleri hariç bu sûrenin Mekkî olduğunu söylemiştir.[60]

Örnek 2)

Sebe sûresinin tefsirine başlarken ise, sûrenin hepsinin Mekkî olduğunu, yalnızca 6. âyetinin Medenî olduğunu bildirmiştir.[61]

2.1.5. İhtilaflı Yerler

Mâverdî, bazı sûrelerin başlarında sûrenin Mekkî ya da Medenî olduğu konusunda farklı rivâyetler aktarmıştır.

Örnek 1)

Fatiha sûresi için Katâde (v.117/735)'nin rivayetine göre Mekkî; Mücâhid (v.103/721)'in rivâyetine göre ise Medenî olduğunu söylemiştir. Kendisi ise herhangi bir yorum yapmamıştır.[62]

Örnek 2)

Ra'd sûresi için de Câbir (v. 78/697), İkrime (v. 104/722), Hasan (v. 110/728), ve Atâ (v. 114/732) 'nın rivâyetine göre Mekkî; Mukâtil (v. 150/767) ve Kelbî (v. 146/763)'nin rivâyetine göre ise Medenî olduğunu söylemiştir. Kendisi yine yorum yapmamıştır.[63]

---

60 Mâverdî, Cilt: 2, s. 198.
61 Mâverdî, Cilt: 4, s. 431.
62 Mâverdî, Cilt: 1, s. 45.
63 Mâverdî, Cilt: 3, s. 91; Mâverdî burada Ra'd sûresi için ihtilaf olduğunu söylemiş ancak daha önce vermiş olduğumuz rivâyette ise bu sûreyi Medenî Sûreler arasında saymıştır. Bkz. Mâverdî, Cilt: 6, s. 310.

2.1.6. Görüş Bildirmediği Yerler

Müfessir, bazı sûrelerin Mekkî ya da Medenî olduğu konusunda ne sûrenin başında ne de sûre içerisinde herhangi bir görüş bildirmemiştir. Doğrudan sûreyi tefsir etmeye başlamıştır.

Örnek 1: Teğâbün Sûresi

Örnek 2: Nâs Sûresi.

Görüldüğü üzere Mâverdî, âyetleri tefsir ederken mekkî-medenî konusuna oldukça önem vermiştir. Sûrelerin mekkî veya medenî oluşunda ittifak varsa " **في قول جميع المفسرين** " kalıbını kullanmıştır.[64] Sûre içinde mekkî ve medenî oluş bakımından istisna teşkil eden ayetleri de ayrıca belirtmiştir. Bu konudaki görüşlerin kimlere ait olduğunu da nakletmiştir. Bazı sûrelerin başında, sûrenin tamamının mekkî ve medenî olduğunu söyleyenler bulunduğu gibi, bazı âyetleri istisna edenler varsa onları da ayrıca belirtmiştir. Mesela Hac sûresinin başında söyle demiştir:

"Çoğunluğa göre bu sûre medenîdir. İbn Abbâs'a göre ise dört âyet mekkîdir. *"Senden önce ne kadar rasûl ve peygamber gönderdiysek..."*[65] buyruğundan itibaren *"... akîm(kısır) bir günün azabı gelinceye kadar..."*[66] buyruğuna kadar olan âyetler Mekke'de inmişlerdir. Ebû Salih'in İbn Abbâs'tan rivayet ettiğine göre de iki âyet hariç sûrenin tamamı mekkîdir. *"İnsanlardan öylesi de vardır ki, Allah'a kıyıdan kenardan kulluk eder..."*[67] âyeti ile bir sonra gelen *"O, Allah'ı bırakır da kendine ne zarar, ne de fayda veren şeylere tapar..."*[68] âyetleri medenîdir. Çünkü *'Ey İnsanlar!'* diye başlayan hitaplar mekkî, *'Ey İman edenler'* şeklinde başlayanlar ise medenîdir."

Bu son ifadeden Mâverdî'nin sûrelerin mekkî-medenî ayrımında zaman ya da mekânı dikkate almadığını, muhataplara göre yapılan taksime göre hareket ettiğini söyleyebiliriz.

---

64 Bkz: Mâverdî, Cilt: 6, s. 220; Cilt: 6, s. 233.

65 Hac Sûresi 22/52: "وَمَا اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ...".

66 Hac Sûresi 22/55: "وَلَا يَزَالُ الَّذِينَ كَفَرُوا فى مِرْيَةٍ مِنْهُ حَتّٰى تَأْتِيَهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً اَوْ يَأْتِيَهُمْ عَذَابُ يَوْمٍ عَقِيمٍ".

67 Hac Sûresi 22/11: "وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَعْبُدُ اللهَ عَلٰى حَرْفٍ...".

68 Hac Sûresi 22/12: "يَدْعُوا مِنْ دُونِ اللهِ مَا لَا يَضُرُّهُ...".

2.2. ESBÂB-I NÜZÛL

Nüzûl ortamında meydana gelen bir hâdise veya Hz. Peygambere yöneltilmiş bir soruya, vuku bulduğu günlerde, bir veya daha fazla âyetin, tazammun etmek (hadiseyi-soruyu kapsayan nitelik ve özellikleri içermek), cevap vermek veya hükmünü açıklamak üzere inmesine vesile teşkil eden ve vahyin nâzil olduğu ortamı resmeden hâdiseye sebeb-i nüzûl denir.[69]

Kur'ân âyetlerini iki kısma ayırmak mümkündür. Bunların bir kısmı, muayyen bir sebebe bağlı olmayıp bir hükmü ortaya koymak amacıyla nâzil olan, diğer bir kısmı da belli bir sebebe bağlı olarak inen âyetlerdir.[70] İşte esbâbu'n-nüzûl ilmi, ikinci kısma giren âyetlerin inişiyle ilgili rivâyetleri konu edinen bir ilim dalıdır.[71]

Esbâb-ı nüzûl ilminin doğuşu ve gelişimi, Kur'ân ilimlerinin doğuş ve gelişim sürecinden ayrı ve ondan soyutlanarak değerlendirilemez. Ancak Kur'ân ilimleri arasında esbâb-ı nüzûl ilmi ilk dönemlerden itibaren ayrıcalıklı bir konumda görülmüş, bu ilmi bilmek Kur'ân-ı Kerîm'i anlamakla ve bilmekle neredeyse eşdeğer tutulmuştur. Ulûmu'l-Kur'ân başlığı altında telif edilen eserlerde esbâb-ı nüzûl ilmi hemen ilk olarak incelenen konu olmuştur.[72] Kur'ân'ın anlaşılması bakımından nüzûl sebeplerini bilmenin birçok olumlu tarafının bulunduğu bir gerçektir. Bunlardan birkaçı şöyledir:

a) Bir âyet veya sûrenin ne zaman, nerede, hangi şartlar içinde ve hangi olayla ilgili olarak indirildiğini bilmek, hem o âyet ve sûrenin ilâhî maksada uygun şekilde yorumlanmasını sağlar, hem de hükümlerin konulmalarına sebep olan hikmetlerin kavranmasına yardımcı olur.

b) Âyetler arasında var olduğu zannedilen müşkillerin halledilmesine katkıda bulunur.

---

69 ez-Zürkânî, s. 106; Ahmet Nedim Serinsu, **Kur'ân'ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzûl'ün Rolü,** Şule Yayınları, İstanbul, 1994, s. 68; Ömer Dumlu, **Kur'an'da Bazı Kavramlara Bakış**, Anadolu Yayınları, İzmir, 1999, s. 20; Muhsin Demirci, "Esbâb-ı Nüzûl", **DİA**, İstanbul, 1995, Cilt:11, s. 360.

70 Suyûtî, Cilt: 1, s. 107.

71 Muhsin Demirci, **Tefsir Usûlü,** 3. Baskı, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2003, (Usûl), s. 147.

72 Serinsu, s. 334.

c) Mübhem âyetlerin anlaşılmasını kolaylaştırır.

d) Âyet ve sûreler arasında münâsebet kurmaya yardımcı olur.

e) Hasr veya tahsis şüphesini ortadan kaldırır.[73]

Esbâb-ı nüzûl ilminin saydığımız bu faydalarının yanında, ilâhi mesajı genel ve ebedi maksatlarından uzaklaştırmak, yorum zenginliğine engel olmak, ortaya çıkan bir takım yeni problemleri Kur'ân'ın genel perspektifi içinde değerlendirilmesini önlemek gibi olumsuz sonuçları da vardır. Fakat konuya tahsis edilen kitaplarda oldukça ayrıntılı olarak işlendiği için uzatmaya lüzum görmüyoruz.[74]

Mâverdî'nin Esbâb-ı Nüzûle Bakışı

Tefsiri üzerinde araştırma yaptığımız Mâverdî de çoğu müfessir gibi eserini oluştururken çok sayıda sebeb-i nüzûl rivâyetine yer vermektedir. Ancak bu konuyu hiçbir zaman bir problem olarak görmez. Tefsirinin mukaddimesinde konuya değinmediği gibi tefsirinin içerisinde de konuyu özel olarak ele alıp incelememiştir. Dolayısıyla sebeb-i nüzûle olan yaklaşımını tefsirinin içerisinde geçen örneklerden anlamaya çalışacağız. Şimdi müfessirin bu konuyu nasıl işlediğine ayrıntılı bir şekilde değinelim.

2.2.1. Esbâb-ı Nüzûl Kaynakları

Mâverdî sebeb-i nüzûl rivâyetlerini aktarırken bazen kaynak göstermemiş, rivâyeti nakletmekle yetinmiştir. Bazen de isim zikrederek rivâyeti aktarmıştır. Lakin bu rivâyetlerin çoğunda isnâd zincirine yer vermemiş, tek bir isim kullanmakla yetinmiştir.

Mâverdî sebeb-i nüzûl rivâyetlerini çoğunlukla aşağıdaki isimlerden aktarmaktadır.

a) Abdullah b. Abbâs (v. 68/688):

"Allah ve Rasûlüne karşı savaşanların ve yeryüzünde (hak) düzeni bozmaya çalışanların cezası ancak ya öldürülmeleri, ya asılmaları yahut el ve

[73] Demirci, Usûl, s.157.
[74] Ayrıntılı bilgi için bkz: Serinsu, ss. 232-253.

ayaklarının çaprazlama kesilmesi yahut da bulundukları yerden sürülmeleridir."[75] İbn Abbas bu âyetin nüzûl sebebi hakkında şunları söylemiştir: "Bu âyet Peygamberimizle (sav) aralarında anlaşma bulunan fakat anlaşmayı bozup, yeryüzünde bozgunculuk yapan Ehl-i Kitap'tan bir kavim hakkında inmiştir. Allah Peygamberine onlar hakkındaki hükmü bildirmiştir."[76]

b) Mücâhid (v. 103/721):

"(Antlaşma yaptığın) bir kavmin hainlik yapmasından korkarsan, sen de (onlarla yaptığın ahdi) aynı şekilde bozduğunu kendilerine bildir. Çünkü Allah, hainleri sevmez."[77] Mücâhid bu âyetin Benî Kurayza hakkında nâzil olduğunu zikretmiştir.[78]

c) Hasan el-Basrî (v. 110/728):

"Kim izzet ve şeref istiyor idiyse, bilsin ki, izzet ve şerefin hepsi Allah'ındır."[79] Bu âyetin nüzûl sebebini Hasan el-Basrî şöyle rivâyet etmektedir: Müşrikler Allah'ın onları "*Onlar, kendileri için kuvvet ve şeref (kaynağı) olsunlar diye, Allah'tan başka ilâhlar edindiler."*[80] âyetinde nitelediği gibi onları yüceltmek için putlara tapıyorlardı. Ve Allah bu âyeti indirdi.[81]

d) Katâde (ö. 117/735):

Katâde *"Tat bakalım. Hani sen kendince üstündün, şerefliydin!"*[82] âyetinin Ebû Cehil hakkında indiğini söyleyerek iki rivâyet bildirmiştir:

- Birincisi: Sen üstün ve şerefli değildin anlamındadır, çünkü Ebû Cehil "Muhammed beni bıktırdı, onu yolundan alıkoyacağım demişti, Allah onun bu sözüne karşılık verdi.
- İkincisi: Sen kendince üstün ve şerefliydin.[83]

Müfessir bu saydıklarımızın dışında Ömer b. El-Hattâb (v. 23/644), Abdullah b. Mes'ûd (v. 32/652-3), Hz. Ali (v. 40/661), İbn Zeyd (v. 45/665), Sa'd b. Ebî Vakkas (v. 55/675), Hz. Aişe (v. 58/678), Enes b. Mâlik (v. 93/712), İkrime

---

[75] Mâide Sûresi: 5/33: "إِنَّمَا جَزَآءُ الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الأَرْضِ فَسَاداً".

[76] Mâverdî, Cilt: 2, s. 32.

[77] Enfâl Sûresi: 8/58: "وَإِمَّا تَخَافَنَّ مِنْ قَوْمٍ خِيَانَةً فَانْبِذْ إِلَيْهِمْ عَلَى سَوَاءٍ إِنَّ اللهَ لَا يُحِبُّ الْخَائِنِينَ".

[78] Mâverdî, Cilt: 2, s. 328.

[79] Fâtır Sûresi: 35/10: "مَن كَانَ يُرِيدُ الْعِزَّةَ فَلِلَّهِ الْعِزَّةُ جَمِيعاً".

[80] Meryem Sûresi: 19/81: "وَاتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللهِ آلِهَةً لِيَكُونُوا لَهُمْ عِزًّا" .

[81] Mâverdî, Cilt: 4, s. 464.

[82] Duhân Sûresi: 44/49: "ذُقْ إِنَّكَ أَنتَ الْعَزِيزُ الْكَرِيمُ".

[83] Mâverdî, Cilt: 5, s. 258.

(v. 105/723), Dahhâk (v. 105/723), Süddî (v. 127/745), Kelbî (v. 146/763) ve İbn İshâk (v. 151/768) gibi kişilere ait sebeb-i nüzûl rivâyetleri aktarmıştır.

2.2.2. Kullandığı Sîgalar

Müfessir sebeb-i nüzûl rivâyetlerini verirken çoğunlukla aşağıdaki rivâyet kalıplarını kullanmıştır:

1-**سبب نزولها ...** "Bu âyetin nüzûl sebebi…"[84]

2- **فنزلت هذه الآية ...** "…Sonra bu âyet nâzil oldu."[85]

3- **فأنزل الله تعالى ذكره** … "... ve Allah Teâla âyetini indirdi."[86]

4-… **أنها نزلت في** … "…Bu âyet … hakkında nâzil oldu."[87]

5- **واخْتُلِفَ فيمن نزلت فيه هذه الآية**… "Bu âyetin kim hakkında indiği konusunda ihtilaf edildi."[88]

6- **أنها نزلت حين**… "Bu âyet …dığı zaman nâzil oldu."[89]

7- **قيل نزلت هذه الآية في** "Bu âyetin… hakkında nâzil olduğu söylendi."[90]

8- **فأنزل الله هذه تكذيباً لهم** … "Ve Allah onları tekzîb etmek için bu âyeti indirdi."[91]

9- … **ذكر... أن سبب نزولها أن** "…(Falanca kişi), bu âyetin nüzûl sebebinin… olduğunu zikretti."

[84] Mâverdî, Cilt: 1, s. 172.
[85] Mâverdî, Cilt: 1, s. 228.
[86] Mâverdî, Cilt: 1, s. 263.
[87] Mâverdî, Cilt: 1, s. 70.
[88] Mâverdî, Cilt: 1, s. 267.
[89] Mâverdî, Cilt: 4, s. 138.
[90] Mâverdî, Cilt: 4, s. 154.
[91] Mâverdî, Cilt: 4, s. 370.

2.2.3. Topluluklar Hakkında İnen Âyetler

Müfessir tefsirinde bazen âyetlerin hangi şahsa dair indirildiğini belirtmiştir.

Örnek 1)

"İman etmedikçe putperest kadınlarla evlenmeyin. Beğenseniz bile, putperest bir kadından, imanlı bir cariye kesinlikle daha iyidir."[92] Bu âyet Abdullah İbn Revâha hakkında nâzil oldu. Onun siyah bir cariyesi vardı. Abdullah ona kızıp tokatladı. Sonra da bu yaptığından pişman oldu ve Hz. Peygambere gelip cariyeye yaptığını haber verdi. Peygamber (sav) de ona: "O nasıl bir cariyedir, ey Abdullah?" buyurdu. Abdullah da dedi ki: "Ey Allah'ın Rasulü, o oruç tutar, namaz kılar, güzel abdest alır, Allah'tan başka ilah olmadığına şahitlik eder." Peygamber de: "Ey Abdullah, o mü'min bir kadındır" buyurdu. Abdullah da: "Yemin ederim ki onu azâd edip, onunla evleneceğim" dedi ve öyle de yaptı. Bunun üzerine Müslümanlardan bir grup onu kınadılar. Ve Allah bu ayeti indirdi.[93]

Örnek 2)

"Sizin dostunuz ancak Allah'tır, resulüdür, iman edenlerdir, onlar ki Allah'ın emirlerine boyun eğerek namazı kılar, zekâtı verirler."[94] Kelbî bu âyetin nüzûl sebebi hakkında şöyle söylemiştir: "Bu âyet Abdullah b. Selâm hakkında nâzil olmuştur. O Rasulullah'a gelerek 'Yahudilerden bazı topluluklar bizi terk edip ayrıldılar' diyerek şikâyette bulundu. Bunun üzerine bu âyet nâzil oldu."[95]

Mâverdî tefsirinde bazen de âyetlerin hangi topluluklar/gruplar hakkında indirildiğini zikretmiştir.

---

92 Bakara Sûresi: 2/221: "… وَلَأَمَةٌ مُؤْمِنَةٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكَةٍ …".

93 Mâverdî, Cilt: 1, s. 282.

94 Mâide Sûresi: 5/55: "… إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِينَ ءَامَنُوا …".

95 Mâverdî, Cilt: 2, s. 48

Örnek 1)

"Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar kâfirlerin ta kendileridir."[96] âyetinin nüzûl sebebiyle ilgili dört farklı rivayet nakletmiştir:

- Birincisi: İbn Mes'ud, Huzeyfe, Berâ b. Mâlik ve İkrime bu ayetin Yahudiler hakkında indirildiğini söyledi.
- İkincisi: Hasan el-Basrî ve İbrahim bu âyetin ehl-i kitap hakkında indiğini fakat hükmünün bütün insanlar hakkında genel olduğunu söyledi.
- Üçüncüsü: Şa'bî bu âyetle islam ehlinin inanmayanlarının, Yahudilerin zalimlerinin, Hristiyanların fâsıklarının kastedildiğini söyledi.
- Dördüncüsü: İbn-i Abbâs 'her kim Allah'ın indirdiğiyle hükmetmez, O'na karşı gelirse kâfir olur, her kim de onaylanan şeyle hükmetmezse o zalimdir, fasıktır' dedi.[97]

2.2.4. Bir Ayet İçin Bir Tek Sebep Belirttiği Yerler

Mâverdî bazı âyetler için sadece bir nüzûl sebebi bildirmiştir.

Örnek 1)

"Deveden de iki, sığırdan da iki (yarattı)…"[98] âyetinin nüzûl sebebiyle ilgili şöyle demiştir: "Ebû Salih, İbn Abbâs'tan rivâyet ettiğine göre Avf b. Mâlik peygamberimize gelerek: "Sen babalarımızın haram kıldığı şeyleri helal mi kıldın? Yani bahîre,[99] sâibe,[100] vasîle,[101] hâmî,[102] deveyi? " deyince Allah Teâla

---

96 Mâide Sûresi: 5/44: " وَمَن لَّمْ يَحْكُمْ بِمَآ أَنْزَلَ اللهُ فَأُوْلَئِكَ هُمُ الْكَافِرُون ".

97 Mâverdî, Cilt: 2, s. 43.

98 En'am Sûresi: 6/144: "… وَمِنَ الإِبِلِ اثْنَيْنِ وَمِنَ الْبَقَرِ اثْنَيْنِ ".

99 Câhiliye Arapları, doğurganlıkları ile ilgili olarak veya ilâhlarına sundukları adaklarına konu olması itibariyle deve ve koyunlarına bahîre, sâibe, vasîle ve hâmî gibi isimler vermişler, bu hayvanlar üzerine bazı dinî hüküm ve örfler bina etmişlerdir. Hz. Peygamber'den nakledilen bazı rivayetlerde bahîrenin, Câhiliye Arapları tarafından kulakları yarılarak sütünün içilmesi, sırtına binilmesi ve yük yüklenmesi haram sayılan dişi deve olduğu belirtilmektedir. Ayrıntılı bilgi için Bkz: İshak Yazıcı, "Bahîre", **DİA**, İstanbul, 1991, Cilt: 4, s. 487.

bu âyeti indirdi. Ve şöyle devam etti: "Erkeklerini mi dişilerini mi haram kıldı?" Bunun üzerine Avf sustu."[103]

2.2.5. Bir Ayet İçin Birden Fazla Nüzûl Sebebi Belirttiği Yerler

Maverdî, eserde bazen bir tek nüzûl sebebiyle yetinmeyip bir âyet için birkaç tane nüzûl sebebi bildirmiştir.

Örnek 1)

" İnkâr edenler, iman edenler hakkında dediler ki: Bu iş bir hayır olsaydı, onlar bizi geçemezlerdi."[104] Mâverdî, bu âyetin nüzûl sebebi hakkında dört rivâyet bildirmiştir.

- Birincisi: Peygamber (sav) Mekke'de Ebu Zerr el-Ğifarî'yi, Müslüman olmaya davet etti, o da İslam'ı kabul etti. Onun kavmi onun vasıtasıyla himaye isteyerek, liderleri Peygamber efendimize geldi ve Müslüman oldu. Daha sonra liderleri de kendilerini İslam'a davet etti, onlar da İslam'a girdiler. Bu husus Kureyş'e ulaşınca, eğer bu husus bir hayır olsaydı, Ğıfarlılar bizden önce onu elde edemezlerdi, dediler. Bunun üzerine bu âyet-i kerime indi. Bu açıklamayı Ebu'l-Mütevekkil yapmıştır.
- İkincisi: Urve b. Zübeyr'in rivayetine göre Zinnîre adındaki birisi Müslüman olmuş ve Müslüman oluktan sonra gözleri kör olmuştu.

---

[100] Câhiliye Arapları hastalıktan şifa bulmak, uzun bir yolculuktan selâmetle dönmek, savaşta galip gelmek amacıyla veya bir nimete şükretmek niyetiyle adak adadıkları zaman ilâhları ve putları uğruna bir deve salıverir, buna sâibe adını verirlerdi. Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz: Muhammed Aruçi, "Sâibe", **DİA**, İstanbul, 2008, Cilt: 35, s. 542.

[101] Câhiliye döneminde belli özellikleri sebebiyle tanrılara adanan, ancak belirli kimselerin yararlandığı koyun veya dişi deve yahut onların yavrusudur. Ayrıntılı bilgi için Bkz: Casim Avcı, "Vasîle", **DİA**, İstanbul, 2012, Cilt: 42, s. 550.

[102] Câhiliye Arapları, sulbünden fazlaca döl alınan ve artık yaşlanmış olan erkek deveye "sırtını korumuş" anlamında hâmî adını verirler, onu putlara adayarak serbest bırakır ve ölünceye kadar hiçbir iş gördürmezlerdi. Ayrıntılı bilgi için Bkz: Muhammed Eroğlu, "Hâmî", **DİA**, İstanbul, 1997, Cilt: 15, s. 457.

[103] Mâverdî, Cilt: 2, s. 181.

[104] Ahkâf Sûresi: 46/11: " وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُواْ لِلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَوْ كَانَ خَيراً مَّا سَبَقُونَا إِلَيْهِ ".

Müşrikler: “Onu Lât ve Uzza çarptı da kör oldu.” dediler. Onların böyle konuşmaları üzerine Allah Teâla Zinnîre’ye gözlerini geri verdi bu sefer de: “Muhammed’in getirdiği bir hayır olsaydı Zinnîre bunda bizi geçemezdi” dediler. Bunun üzerine bu âyet indi.

- Üçüncüsü: Kelbî’nin rivayetine göre Cüheyne, Müzeyne, Eslem, Huzâ’a ve Ğıfar kabileleri Müslüman olduğunda Amir, Gatafan, Esed, Hanzala ve Eşca’ kabileleri: “Şayet bu yeni din, bir hayır olsaydı şu çobanlar bu dine girmede bizi geçemezlerdi. Çünkü biz onlardan daha aziz, daha güçlüyüz.” demişler ve âyet bunun üzerine nâzil olmuştur.

- Dördüncüsü: Mesrûk’un rivâyetine göre inkâr edenler şöyle dediler: “Şayet hayırlı olsaydı, Yahudiler bizi geçemezlerdi.” Ve bunun üzerine bu âyet nâzil oldu.[105]

Örnek 2)

“Allah’a karşı verdikleri sözü ve yeminlerini az bir bedelle değiştirenlere gelince, işte bunların ahirette bir payı yoktur. Kıyamet günü Allah onlarla konuşmayacak, onlara bakmayacak ve onları temize çıkarmayacaktır.”[106] âyetiyle ilgili üç farklı rivayet aktarmaktadır:

- Birincisi: Bu âyet Yahudi bir toplum hakkında inmiştir. Ebû Râfi’, Kinâne b. Ebu’l-Hakîk, Ka’b b. Eşraf, Huyey b. Ahtab kendileri bir kitap yazdılar, sonra ümmî olan birisinin onu yazamayacağını iddia ederek, onun Allah katından olduğuna yemin ettiler. Hasan ve İkrime böyle dedi.

- İkincisi: Bu âyet Eş’as ve bir arazi yüzünden tartıştığı hasmı için nâzil olmuştur. O ikisi peygamberimize gelerek durumu anlattılar. Peygamberimiz de adama “yemin eder misin?” diye sordu. Bunun üzerine Eş’as “Ey Allah’ın Rasulü, bu durumda o yemin ederek malımı götürecek” dedi. Ve bu âyet nâzil oldu.

---

[105] Mâverdî, Cilt: 5, s. 274.

[106] Âl-i İmrân Sûresi: 3/77: “ اِنَّ الَّذينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللهِ وَاَيْمَانِهِمْ ثَمَنًا قَليلًا اُولٰٓئِكَ لَا خَلَاقَ لَهُمْ فِي الْاٰخِرَةِ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللهُ وَلَا يَنْظُرُ اِلَيْهِمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَلَا يُزَكّيهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ اَليمٌ”.

- Üçüncüsü: Bu âyet pazarda malını satılığa çıkarıp, en iyi fiyat budur diye yemin eden bir adam hakkında inmiştir. Âmir ve Mücâhid böyle demiştir.[107]

2.2.6. Nüzûl Zamanını Belirttiği Yerler

Mâverdî esbâb-ı nüzûlleri verirken bazen de âyetlerin nüzûl zamanlarını zikretmiştir.

Örnek 1)

"Hurma ve üzüm gibi meyvelerden hem içki hem de güzel gıdalar edinirsiniz. İşte bunlarda da aklını kullanan kimseler için büyük bir ibret vardır."[108] âyetiyle ilgili şu rivâyeti nakletmiştir: İbn Abbâs der ki: Bu âyet-i kerime, içkinin haram kılınmasından önce inmiştir. Burada içki ile şarap; güzel rızık ile de hurma ve üzüm kastedilmektedir.[109]

Örnek 2)

Mâide sûresi'nin nüzûl zamanıyla ilgili üç farklı rivâyet aktarmıştır:

- Birincisi: Bu sûre arefe günü nâzil olmuştur, Şehr b. Havşeb, Esma bint Yezîd'den nakletmiştir.
- İkincisi: Veda Haccı yolculuğunda nâzil olmuştur.
- Üçüncüsü: Salı günü Medine'de nâzil olmuştur, İbn Abbâs rivayet etmiştir.[110]

2.2.7. İhtilaflı Rivayetler

Müfessir bazı âyetlerin nüzûl sebepleriyle ilgili ihtilaflı rivâyetler nakletmiştir.

---

[107] Mâverdî, Cilt: 1, ss. 404-405.
[108] Nahl Sûresi: 16/67: "… ومن ثَمَرات النخيل والأعناب تتخذون منه سَكراً ورزقاً حسَناً …".
[109] Mâverdî, Cilt: 3, s. 198.
[110] Mâverdî, Cilt: 2, s. 14.

Örnek 1)

Enfal sûresi birinci âyetin nüzul sebebi için "dört farklı rivâyet vardır" diyerek şunları aktarmıştır:

- "Birincisi: İbn-i Abbâs şöyle dedi: "Bedir Günü vuku bulup, Rasulullah "şunu şunu yapana mükâfat vardır" buyurunca, gençler gittiler, ihtiyarlar da sancakların altında oturdular. Nihayet ganimet elde edilince genç savaşçılar ganimet mallarını istemeye geldiler. Bunun üzerine ihtiyarlar dediler ki: "Bize karşı övünerek kendinizi bize tercih etmeyin. Zira biz de sancakların altında bulunuyorduk. Eğer siz bozguna uğrasaydınız, biz size elbette yardımcı olacaktık." Bunun üzerine Allah Teâla bu âyeti indirdi."

- İkincisi: Sa'd b. Ebi Vakkâs'dan şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Rasulullah'ın ashâbı büyük bir ganimet ele geçirdi. Ganimetler arasında ismi Zü'l-Ketife olan bir kılıç vardı. Onu alıp Peygamber'e götürerek şöyle dedim: Bu kılıcı bana nefel olarak (paylaştırılacak ganimetler arasına sokmadan) ver. Ben, durumunu bildiğin kimseyim, dedim. Rasulullah: "Onu aldığın yere geri götür" dedi. Onu aldığım yere alınan ganimetler arasına bırakmak üzere geri gittim, fakat bu sefer nefsim beni kınadı. Tekrar ona dönüp şöyle dedim: Onu bana ver. Bana karşı sesini yükselterek: "Onu aldığın yere geri götür" dedi. Ben de onu alınan ganimetler arasına geri bırakmak isteği ile döndüm. Tekrar nefsim beni kınadı, yine ona dönüp bunu bana ver, dedim: Yine bana yüksek bir sesle: "Onu aldığın yere geri götür" dedi. Bunun üzerine yüce Allah: "Sana Enfal'i soruyorlar" buyruğunu indirdi.

- Üçüncüsü: Bedir Savaşına katılan, ihtilaf edip üç gruba ayrılan Ensar ve Muhacir hakkında inmiştir. İkrime, Dahhâk, İbn-i Cüreyc böyle demiştir.

- Dördüncüsü: Onlar, onun hükmünü bilmiyorlardı, kendilerinden öncekilere haram olup kendilerine helal olmasından şikâyet ediyorlardı ve onun hükmünün helal mi haram mı olduğunu öğrenmek için sordular.[111]

[111] Mâverdî, Cilt: 2, s. 292.

Örnek 2)

Mâverdî, *"……Su bulamamışsanız o zaman temiz bir toprakla teyemmüm edin: yüzlerinize ve ellerinize sürün…."*[112] âyetiyle ilgili şunları söylemiştir: "Bu âyetin sebeb-i nüzûlünde iki görüş üzere ihtilaf vardır:

- Birincisi: Bu âyet kendilerine yara isabet eden sahabeden bazı kimseler hakkında inmiştir, Nehaî böyle demiştir.
- İkincisi: Bu âyet yolculuk esnasında su yokken inmiştir, Hz. Âişe böyle demiştir."[113]

Örneklerden de anlaşılacağı üzere Mâverdî eserinde nüzûl sebeplerine oldukça geniş yer ayırmıştır. Her âyet için nüzûl sebebi belirtmediği gibi, bazı âyetler için bir; bazıları için de birden çok sebep zikretmiştir. Bazen sebeb-i nüzûlü zikrettikten sonra âyeti açıklamıştır, bazen de tam tersini yapmıştır. Bazı durumlarda ise âyetin açıklaması için sadece sebeb-i nüzûlle yetinmiştir, başka açıklama yapmamıştır.

2.3. FEZÂİLÜ'L- KUR'ÂN

Fezâil, 'üstünlük, erdem, mükemmellik' gibi anlamlara gelen fazîlet'in çoğuludur.[114] Kur'ân-ı Kerim'in tümünün, bir sûre veya ayetinin okunması, okuyanların göreceği karşılık ve sevaplarla ilgili haber ve rivâyetlerin bulunduğu eserlere ve bununla ilgili bilgileri ele alan ilme 'Fezâilü'l-Kur'ân' adı verilmektedir. Buna Sevâbü'l-Kur'ân ve Menâfi'u'l-Kur'ân da denmektedir.[115]

Kur'an'ın üstünlükleri hakkındaki ilk bilgiler yine Kur'ân'da bulunmaktadır. Buna göre Kur'an çok ulu, çok şerefli, çok hikmetli, öğüt kaynağı, açık seçik bir kitaptır. O, en doğru yola iletir ve iyi davranışlarda bulunan mü'minlere kendileri için büyük bir mükâfat bulunduğunu müjdeler. Allah Kur'ân'da mü'minler için şifa

---

[112] Nisâ Sûresi: 4/43: "… فَامْسَحُواْ بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ …".

[113] Mâverdî, Cilt: 1, **s.** 492.

[114] Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrem el-Ensârî er-Rüveyfî İbn Manzûr , **Lisânü'l-Arab**, Dâru Sâdır, Beyrût, t.y., Cilt: 11, s. 524; Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Râgıb el-İsfehânî, **el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân**, Tahk. Safvan Adnân Dâvûdî, Dâru'l-Kalem, 1. Baskı, Dımaşk, 1412/1991, s. 639.

[115] Mustafa Özel, **Kur'an ve Tefsir Terimleri Sözlüğü**, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 2005, s. 70.

ve rahmet indirmiştir. Hadislerde de Kur'ân-ı Kerîm'in faziletine dair bilgiler bulunmaktadır.[116]

Kur'ân'ın faziletine ait haberleri iki kısımda mütalaa edebiliriz:

a) Kur'ân'ın bütününün faziletine ait hadisler

b) Bazı muayyen sûre ve âyetlerin faziletlerine ait hadisler.[117]

Mâverdî'nin Fezâilü'l- Kur'ân'a Yaklaşımı

Mâverdî, tefsirinde her sûrenin faziletine ilişkin rivâyetler aktarmamıştır. Yalnızca Bakara, Yâsin, Tâhâ ve Mülk sûrelerinin faziletleriyle ilgili rivayetler nakletmiştir. Bu rivâyetler genelde hadislerden oluşmaktadır ve o surenin sonunda verilmiştir. Sadece Yâsin sûresinin sonunda Tâhâ sûresinin de fazileti verilmiştir. Şimdi bu örnekleri göreceğiz.

Bakara sûresinin faziletiyle ilgili şu iki rivâyeti nakletmiştir:

"Mersed b. Abdillah, Ukbe b. Âmir el-Cühenî'den şöyle rivayet etmiştir: "Resûlüllah'ın, Bakara Sûresi'nin sonundaki şu iki âyeti okuyunuz. Muhakkak ki Allah bana bunları arşın altından vermiştir." dediğini işittim."

Yine "Ebû Saîd el-Hudrî'nin rivâyetine göre Resûlullah şöyle demiştir: "İçinde bakara kelimesi geçen sûre, Kur'ân'ın merkezidir. O halde onu öğreniniz. Çünkü onu öğrenmek büyük bir bereket, terk etmek ise büyük bir üzüntüdür. Onu öğrenmeye (faydalarını temin etmeye) kahramanlar bile güç yetiremezler. Kahramanlar kimlerdir? diye sorulduğunda, Resûlullah: Sihirbazlardır buyurmuştur."[118]

Yâsin ve Tâhâ Sûrelerinin faziletleriyle ilgili şu rivâyeti aktarmıştır:

"Dahhâk'ın İbn-i Abbâs'tan rivâyet ettiğine göre Resûlullah şöyle buyurmuştur: Her şeyin bir kalbi vardır. Kur'ân'ın kalbi ise Yâsin'dir. Kim onu herhangi bir gecede okursa, o kimseye o gecenin kolaylığı verilir. Yine, kim onu herhangi bir gün okursa, o kimseye de o günün kolaylığı verilir. Cennet ehlini

[116] Abdullah Aydemir, "Fezâilü'l-Kur'ân", **DİA,** İstanbul, 1995, Cilt: 12, ss. 532-534.
[117] Cerrahoğlu, Usûl, s. 201.
[118] Mâverdî, Cilt: 1, **s.** 366.

yücelten şey, şüphesiz ki Kur'ân'dır. Onlar orada Kur'ân'dan, Yâsin ve Tâhâ sûrelerinden başka bir şey okumazlar."[119]

Mülk Sûresinin faziletine ilişkin olarak ise şu rivâyeti nakletmiştir:

"Âsım, Rezin'den o da İbn-i Mes'ûd'dan rivâyet etmiştir ki İbn-i Mes'ûd şöyle demiştir: Mülk Sûresi kabir azabına engel olur. Zirâ Mülk Sûresi, Tevrat'ta "el-Mânia", İncil'de ise "el-Vâkıye" şeklinde isimlendirilir. Kim onu her gece okursa bereketi bol olur ve güzel bir iş yapmış olur."[120]

2.4. KIRÂATLER

Sözlükte okumak demektir.[121] Terim olarak ise, Kur'ân'ın okunuşuyla ilgili farklılıkları ve bunların kimlerden nakledildiğini bilmektir. Kırâatler sened bakımından, sahîh ve şâz olarak iki grupta değerlendirilmektedir. Sahîh de kendi içinde mütevâtir ve meşhûr olarak ikiye, şâz da kendi içinde âhâd, müdrec ve mevzû olmak üzere üçe ayrılmaktadır.[122] Zürkâni, kıraât ilmini, kurra imamlardan birinin diğerine muhalif olarak Kur'an-ı Kerim'i okumaları olarak açıklamaktadır.[123] Zerkeşî, kıraât ilmi sayesinde, manaların büyüklüğünün anlaşıldığını ifade eder.[124]

Mâverdî'nin Kırâatler Konusuna Bakışı

Mâverdî, eserinde âyetlerin tefsirini yaparken kırâatler konusuna da yer vermiştir. Hz. Peygamberin, sahabenin, tabiînin ve kıraat imamlarının okuyuşlarına, çok az da olsa şâzz kıraatlere yer vermiş, bazen farklı kırâat okuyuşlarının sebebiyet verdiği mana farklılığına ya da aynı anlama gelmesine dikkat çekmiş, bazen de farklı kıraat okuyuşlarından doğan fıkhî hükümlere yer vermiştir. Bazı durumlarda da kırâatlerle ilgili çeşitli ihtilaflara işaret etmiştir.

---

[119] Mâverdî, Cilt: 5, s. 35.
[120] Mâverdî, Cilt: 6, s. 58.
[121] İbn Manzûr, Cilt: 1, s. 128; el-İsfehânî, s. 668.
[122] ez-Zerkeşî, Cilt: 1, s. 318; es-Suyûtî, Cilt: 1, ss. 258-266; Zürkânî, Cilt: 1, s.412; Özel, s. 107; Abdurrahman Çetin, **Yedi Harf ve Kıraatlar**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2005, ss. 195-213.
[123] ez-Zürkâni, Cilt: 1, s. 412.
[124] ez-Zerkeşî, Cilt: 1, s. 339.

2.4.1. Hz. Peygamberin Kırâati

Mâverdî eserinde, tespit edebildiğimiz kadarıyla sadece bir yerde Hz. Peygamberin kıraatini nakletmiştir. En'âm Sûresi 33. âyetinde [125] geçen **لاَ يُكَذِّبُونَكَ /lâ yükezzibûneke** için şu rivâyeti nakletmiştir: "Nâfî ve Kisâî bu âyeti Peygamberimizin **لَا يُكْذِبُونَك / lâ yükzîbûneke** şeklinde okuduğunu söylemişlerdir. Ve onun anlamı "seni yalancı bulmuyorlar" demektir."[126]

2.4.2. Sahabe Kırâatleri

Örnek 1)

فَاذْكُرُواْ اسْمَ اللَّهِ عَلَيْهَا صَوآفَّ / *Onlar saf saf sıralanmış dururken (kurban edeceğinizde) üzerlerine Allah'ın adını anın.*[127] Çoğunluğun kırâati **صَوآفَّ/savâffe** şeklindedir. Fakat İbn Mesud **صَوَافِنَ/savâfine** şeklinde okumuştur.[128]

Örnek 2)

"Firavun'un kavminden ileri gelenler dediler ki: "Mûsâ'yı ve kavmini, bu ülkede fesat çıkarsınlar, seni ve ilahlarını terk etsinler diye bırakacak mısın?"[129] âyetinde geçen **وَءَالِهَتَكَ /veâliheteke**'yi İbn-i Abbas **وَإِلاَهَتَكَ /veilâheteke** şeklinde okumuştur.[130]

---

[125] En'âm Sûresi: 6/33: "قَدْ نَعْلَمُ إِنَّهُ لَيَحْزُنُكَ الَّذى يَقُولُونَ فَإِنَّهُمْ لَا يُكَذِّبُونَكَ وَلٰكِنَّ الظَّالِمينَ بِاٰيَاتِ اللهِ يَجْحَدُونَ".

[126] Mâverdî, Cilt:2, s. 108.

[127] Hac Sûresi: 22/36: "وَالْبُدْنَ جَعَلْنَاهَا لَكُمْ مِنْ شَعَائِرِ اللهِ لَكُمْ فيهَا خَيْرٌ فَاذْكُرُوا اسْمَ اللهِ عَلَيْهَا صَوَافَّ فَإِذَا وَجَبَتْ جُنُوبُهَا…".

[128] Mâverdî, Cilt: 4, s. 26.

[129] A'raf Sûresi 7/127: " وَقَالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِ فِرْعَوْنَ اَتَذَرُ مُوسٰى وَقَوْمَهُ لِيُفْسِدُوا فِى الْأَرْضِ وَيَذَرَكَ وَاٰلِهَتَكَ قَالَ سَنُقَتِّلُ اَبْنَاءَهُمْ وَنَسْتَحْيِى نِسَاءَهُمْ وَاِنَّا فَوْقَهُمْ قَاهِرُونَ".

[130] Mâverdî, Cilt: 2, s. 248.

2.4.3. Tâbiîn Kırâatleri

Örnek 1)

مِنْ أَوْسَطِ مَا تُطْعِمُونَ أَهْلِيكُمْ ... /"*...ailenize yedirdiğinizin orta hallisinden..."*[131] âyetini Saîd b. Cübeyr **مِن وَسَطِ مَا تُطْعِمُونَ أَهْلَيكُمْ** şeklinde okumuştur.[132]

Örnek 2)

سلامٌ على إِلْ يَاسِينَ / İlyas'a selam olsun.[133] âyetini Hasan el-Basri **سلام على ياسين** şeklinde elif ve lâm ı düşürerek okumuştur.[134]

2.4.4. Kırâat İmamlarının Okuyuşları

Örnek 1)

"Sanki onlar yaban eşekleridir."[135] âyetinde geçen **مُسْتَنْفِرَةٌ** kelimesini Nâfî ve İbn-i Âmir 'fe' harfini 'korkmak' anlamında fetha ile okumuşlardır, geriye kalanlar ise 'kaçan' anlamında kesreyle okumuşlardır.[136]

Örnek 2)

"...ya da kendilerine azabın göz göre göre gelmesi (yönündeki beklentileri) engel olmuştur."[137] âyetinde geçen **قُبُلاً** kelimesini, Âsım, Hamza ve Kisâî **قُبُلاً/ gubulen** şeklinde 'kaf ve be' harfini ötreyle okumuşlardır.[138]

---

[131] Mâide Sûresi: 5/89: " لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللهُ بِاللَّغْوِ فِى اَيْمَانِكُمْ وَلٰكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا عَقَّدْتُمُ الْاَيْمَانَ فَكَفَّارَتُهُ اِطْعَامُ عَشَرَةِ مَسَاكِينَ مِنْ اَوْسَطِ مَا تُطْعِمُونَ اَهْلِيكُمْ اَوْ كِسْوَتُهُمْ اَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ".

[132] Mâverdî, Cilt: 2, **s.** 61.

[133] Sâffât Sûresi: 37/130: "سَلَامٌ عَلٰى اِلْ يَاسِينَ".

[134] Mâverdî, Cilt: 5, s. 65.

[135] Müddessir Sûresi: 74/50: "كَاَنَّهُمْ حُمُرٌ مُسْتَنْفِرَةٌ".

[136] Mâverdî, Cilt: 6, **s.** 148.

[137] Kehf Sûresi: 18/55: "وَمَا مَنَعَ النَّاسَ اَنْ يُؤْمِنُوا اِذْ جَاءَهُمُ الْهُدٰى وَيَسْتَغْفِرُوا رَبَّهُمْ اِلَّا اَنْ تَاْتِيَهُمْ سُنَّةُ الْاَوَّلِينَ اَوْ يَاْتِيَهُمُ الْعَذَابُ قُبُلًا".

2.4.5. Kıraatın Anlama Etkisi

Örnek 1)

"*Allah'ın geçiminize dayanak kıldığı mallarınızı aklı ermezlere (reşit olmayanlara) vermeyin…"*[139] âyetindeki **قِيَاماً** kelimesini Nâfî ve İbn Ömer **قِيَماً** şeklinde okumuşlardır. İkisinin anlamı da aynıdır. İkisiyle de sizin ve bakmakla yükümlü olduğunuz sefihlerinizin geçimini sağlayan mallar kastedilmiştir.[140]

Örnek 2)

"*Bu adamın başka geliri de vardı…"*[141] âyetindeki **ثُمُرٌ** kelimesini Âsım 'se' ve 'mim' i fetha ile, Ebû Âmr 'se' yi ötreyle 'mim'i cezimle, geri kalanlar ise her iki harfi de ötreyle okumuşlardır. Ötreli ve fethalı okunan iki kıraat hakkında iki görüş vardır:

- Birincisi: İkisinin anlamı aynıdır. Ve bununla ilgili üç açıklama vardır. Birincisi: Katâde'ye göre O altın ve gümüştür, çünkü onlar kâr getiren mallardır. İkincisi: İbn-i Abbâs'a göre çoğalan mallardır, çünkü kâr getirmesi çoğalması, artması demektir. Üçüncüsü: İbn-i Zeyd'e göre onun aslı artmaktır, çünkü kâr getirmek, artmak demektir.
- İkincisi: Damme ve fethayla okunması farklı anlamlara gelir, aralarında fark vardır, bununla ilgili dört farklı görüş vardır: Birincisi: Fethayla okunursa '**ثمرة /semera'** kelimesinin, dammeyle okunursa '**ثمار/simâr**' kelimesinin çoğuludur. İkincisi: İbn Bahr'a göre fethayla okunursa özellikle hurma meyvesi demektir, ötreyle okunursa malların hepsi demektir. Üçüncüsü: Fethayla okunursa çoğalma kendisine ait bir

---

[138] Mâverdî, Cilt: 3, s. 318; Eserin muhakkiki burada farklı okuyuşlar için Zâdü'l-Mesîr adlı esere bakılmasını dipnot düşmüştür. İbnü'l-Cevzî Zâdü'l-Mesîr adlı eserinde bu âyeti açıklarken **قَبِيلاً** ve **قَبَلاً** şeklinde iki farklı kıraat daha zikretmiştir. Ayrıntılı Bilgi için Bkz: Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, **Zâdü'l-Mesîr fî 'İlmi't-Tefsîr**, Tahk. Abdü'r-Rezzâk el-Mehdî, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrût, 1422/2001, Cilt: 3, s. 92.

[139] Nisâ Sûresi: 4/5: "…وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ اَمْوَالَكُمُ الَّتِى جَعَلَ اللهُ لَكُمْ قِيَامًا…".

[140] Mâverdî, Cilt: 1, s. 453.

[141] Kehf Sûresi: 18/34: " …وَكَانَ لَهُ ثَمَرٌ فَقَالَ لِصَاحِبِهِ وَهُوَ يُحَاوِرُهُ…".

özelliktir, dammeyle okunursa çoğalma dışardan gelen bir özelliktir. Dördüncüsü: İbn-i Zeyd'e göre 'semer' kelimesinin dammeyle okunması asıl, fethayla okunması ise ikincil bir kırâattır.[142]

2.4.6. Şâz Kırâatler

Mâverdî eserinde sadece bir yerde şazz kırâat olduğunu söylediği bir rivâyet nakletmiştir.

Örnek 1)

" O söz başlarına geldiği (kıyamet yaklaştığı) zaman, onlara yerden bir dâbbe (mahlûk) çıkarırız da, bu onlara insanların âyetlerimize kesin bir iman getirmemiş olduklarını söyler."[143] âyetindeki **تُكَلِّمُهُم** için iki kırâat vardır. Onlardan biri şâz kıraattir: **تَسِمُهُم** şeklinde 'te' harfinin fethayla okunmasıdır ve iki şekilde açıklaması vardır:

- Birincisi: O gün mü'minlerin yüzünde beyazlık olur, kâfirlerin yüzünde ise siyahlık olur, insanlar sokaklarda birbirlerine 'ey kâfir, ey mü'min' diye bağırırlar. Ebû Emâme Peygamberimiz (sav)'den şöyle bir hadis rivâyet eder: "O gün dabbe çıkar ve insanların alınlarına mühür vurur."
- İkincisi: Sadece kâfirleri ve münafıkları yaralar, onun yaralaması onların küfrünün açığa çıkmasıdır, İbn Abbâs'ın rivâyeti de buna benzerdir.

İkinci kıraat ise çoğunluğun görüşüdür: **تُكَلِّمُهُمْ** şeklinde 'te'yi dammeyle, 'lâm'ı kesreyle okumuşlardır.[144]

Mâverdî, tefsirinde kırâatler konusuna yer verirken kaynak eser ismi vermemektedir. Sadece şahıs isimlerini kaynak göstererek farklı okunuşları belirtmektedir. Bunlar; Abdullah İbn Mesud (v. 32/652), Abdullah İbn Abbâs (v.

---

[142] Mâverdî, Cilt: 3, s. 306.

[143] Neml Sûresi: 27/82: "وَإِذَا وَقَعَ الْقَوْلُ عَلَيْهِمْ اَخْرَجْنَا لَهُمْ دَابَّةً مِنَ الْأَرْضِ تُكَلِّمُهُمْ اَنَّ النَّاسَ كَانُوا بِاٰيَاتِنَا لَا يُوقِنُونَ".

[144] Mâverdî, Cilt: 4, s. 227.

68/687), Saîd b. Cübeyr (v. 95/713), Hamza b. Habîb (v. 156/773), Ali b. Hamza el-Kisâî (v. 189/805), Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ (v. 207/822), İbn Âmir (v. 118/736) gibi isimlerdir. Âyetlerin tefsirinde değinmiş olduğu farklı okuyuşlarda üzerinde durduğu nokta çoğunlukla farklı anlam taşıyıp taşımadığıdır. Bu sebeple vermiş olduğu okuyuşların ne anlama geldiğini söylemeye dikkat etmiştir.

2.5. NÂSİH-MENSUH

Nesh sözlükte, "ortadan kaldırmak, ilga etmek, yok etmek, değiştirmek, gidermek, tebdil, tahvil, yazmak ve bir şeyi bir yerden başka bir yere aktarmak anlamlarına gelmektedir.[145] Terim olarak, şâriin şer'î bir hükmü, sonraki başka bir şer'î delille kaldırmasına nesh denir.[146] Böylece bir hükümden diğerine geçilir. Yani bir şey belirli bir müddet için helal iken nesh edilir ve sonra haram kılınır veya haram olduğu halde helal kılınır. Tarifte yer alan "şer'i bir hüküm/delil" ifadesi, aslında Kur'ân'la beraber onun dışındaki sünneti/hadisleri de kapsayacak bir muhtevaya sahiptir.[147] Neshin olduğu durumlarda, yürürlükten kaldırılan önceki hükme mensûh, onu uygulamadan kaldıran sonraki hükme de nâsih denir.[148]

Neshte aslolan, insanların faydasına olanı ikame etmek, onların menfaatini dikkate almaktır. İnsanlar için başlangıçta faydalı olan hükmün sonradan bu özelliğini kaybettiği Allah'ın takdiriyle bildirilir ve o hüküm yürürlülükten kaldırılırsa nesih kaidesi meydana gelmiş olur.[149]

Maverdî'nin Nâsih-Mensûh Konusuna Bakışı

Mâverdî, tefsirinde nâsih-mensuh konusuna zaman zaman değinmekle beraber, eser içerisinde veya mukaddimede konuyu ele alıp ayrıntılı bir şekilde incelememiştir. Ayetleri tefsir ederken nâsih-mensûh konusuyla ilgili tüm rivâyetlere

[145] ez-Zerkeşî, Cilt: 2, s. 29; es-Suyûtî, Cilt: 3, s. 66; ez-Zürkânî, Cilt: 2, s. 175; İbn Manzûr, Cilt:3, s. 61; el-İsfehânî, s. 801; Demirci, Usûl, s.160; Cerrahoğlu, Usûl, s.122.
[146] Ez-Zürkânî, Cilt: 2, s. 176; Demirci, Usûl, s. 160; Cerrahoğlu, Usûl, s.122,
[147] Talip Özdeş, **Kur'ân ve Nesh Problemi**, 1. Baskı, Fecr Yayınları, Ankara, 2005, ss. 19-20.
[148] Demirci, Usûl, s. 160.
[149] Karmış, s. 140.

yer vermiş, ancak çoğunlukla yaptığı gibi rivayetler arasından kendi tercihini belli etmemiştir. Fakat Mâverdî'nin tefsirinden neshi kabul ettiği açıkça anlaşılmaktadır.

2.5.1. Ayetin Ayetle Neshi

Biz burada bir âyetin diğer bir âyeti neshetmesi konusunu iki başlık altında ele alacağız. Zira nâsih mensûh konusunda hemen hemen bütün tefsir kitaplarında görüleceği üzere özellikle seyf ve kıtal ayetlerinin birçok ayeti neshettiğine dair rivayetler söz konusudur. Bu sebeple seyf ve kıtâl ayetlerinin nesh ettiği ayetleri bir başlık altında, bunların dışında kalan ayetleri başka bir başlık altında işleyeceğiz.

2.5.1.1. Seyf ve Kıtal Ayetleri

Genel kabule göre "*Haram aylar çıkınca, müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün, onları yakalayıp hapsedin ve onları her geçit yerinde gözetleyin. Eğer tövbe ederler, namazı kılarlar ve zekâtı verirlerse onları serbest bırakın. Şüphesiz Allah çok bağışlayıcı ve çok merhametlidir*"[150] âyetine Seyf ayeti; "*Kitap verilenlerden Allah'a ve ahiret gününe inanmayanlar, Allah ve Elçisinin haram kıldıklarını tanımayanlar ve gerçek dini kabul etmeyenlerle yenilgiyi kabul edip, cizye verinceye kadar savaşın*"[151] âyetine ise Kıtal ayeti denilmiştir**.** Konu ile ilgili eserlere bakıldığında bu âyetlerin en çok nesh eden âyetler sınıfında yer aldığı görülmektedir. Mâverdî seyf ve kıtal âyetlerini tefsir ederken nesh konusuna hiç değinmemiştir. Ancak yeri geldikçe bazı âyetlerin seyf ya da kıtal âyetiyle nesh edildiğini, bazı âyetlerin de Tevbe sûresiyle nesh edildiğini zikretmiştir.

Örnek 1)

"Biz, gökleri, yeri ve her ikisi arasında bulunanları ancak hakka ve hikmete uygun olarak yarattık. Kıyamet günü mutlaka gelecektir. Sen şimdi güzel

---

[150] Tevbe Sûresi: 9/5: " فَإِذَا انْسَلَخَ الْأَشْهُرُ الْحُرُمُ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَخُذُوهُمْ وَاحْصُرُوهُمْ وَاقْعُدُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصَدٍ فَإِنْ تَابُوا وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ فَخَلُّوا سَبِيلَهُمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ".

[151] Tevbe Sûresi: 9/29: " قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَلَا يُحَرِّمُونَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَلَا يَدِينُونَ دِينَ الْحَقِّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حَتَّى يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَنْ يَدٍ وَهُمْ صَاغِرُونَ".

bir şekilde hoşgörü ile muamele et."[152] âyetini tefsir ederken bu konuda dört görüş olduğunu söyleyerek şunları aktarmıştır:

- Birincisi: Endişelenmeden yüz çevirmektir
- İkincisi: İbn Bahr'ın rivâyetine göre küfürleri sebebiyle onları kınamaktan vazgeçmek ve onlara bundan vazgeçmelerini tavsiye etmektir
- Üçüncüsü: Azarlamadan affetmektir
- Dördüncüsü: Ali b. Ebi Tâlib'e göre azarlamadan rıza göstermektir.

Bu konuda iki görüş vardır:

- Birincisi: Önce peygamber onları affetmekle emrolundu. Ancak bu daha sonra seyf ayetiyle nesh edildi. Peygamber (sav) de onlara şöyle buyurmuştur: "*Andolsun Ben size (boyunları) kesmekle geldim, ben hasat (kelleleri uçurmak) emri ile gönderildim. Ben ziraat emri ile gönderilmedim."*[153] Bu açıklamayı İkrime ve Mücâhid yapmıştır.
- İkincisi: Bu Hz. Peygamber'e kendisiyle onlar arasındaki hususlarda onları affetmeye dair bir emirdir. Bu rivâyeti Hasan el-Basri nakletmiştir.[154]

Örnek 2)

"Onun (Muhammed'in), "Yâ Rabbi!" demesine andolsun ki, şüphesiz bunlar iman etmeyen bir kavimdir. Şimdilik sen onlardan yüz çevir ve "size selâm olsun" de. Yakında bilecekler."[155] âyetini tefsir ederken Katâde'nin şöyle söylediğini nakletmiştir: Önce onlardan yüz çevrilmesini emretti, sonra da onlarla savaşılmasını emretti, böylece yüz çevirmek, seyf ayetiyle nesh edilmiş oldu. " **الصفح"** kelimesi burada onların arsızlıklarına yumuşak bir şekilde karşılık verme anlamı da taşıyabilir.[156]

---

[152] Hıcr Sûresi: 15/85: "وَمَا خَلَقْنَا السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا اِلَّا بِالْحَقِّ وَاِنَّ السَّاعَةَ لَاٰتِيَةٌ فَاصْفَحِ الصَّفْحَ الْجَمِيلَ".

[153] Mâverdî'nin nakletmiş olduğu bu hadisi, Hadis kitaplarında bulamadık.

[154] Mâverdî, Cilt: 3, s. 170.

[155] Zuhruf Sûresi 43/88-89: "وَقِيلِه يَارَبِّ اِنَّ هٰؤُلَاءِ قَوْمٌ لَا يُؤْمِنُونَ. فَاصْفَحْ عَنْهُمْ وَقُلْ سَلَامٌ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ".

[156] Mâverdî, Cilt: 5, s. 243.

2.5.1.2. Diğer Âyetler

Örnek 1)

"(Ey Muhammed!) Şimdi sen, sana emrolunanı açıkça ortaya koy ve Allah'a ortak koşanlara aldırış etme."[157] Âyetinin, *"Allah'a ortak koşanları artık bulduğunuz yerde öldürün..."*[158] âyetiyle nesh edildiğini söylemiştir.[159]

Örnek 2)

"...(Ey Muhammed!) İçlerinden pek azı hariç, onların daima bir hainliğini görüyorsun. Yine de sen onları affet ve aldırış etme."[160] âyetiyle ilgili olarak iki görüş aktarmaktadır.

- Birincisi: Bu âyetin hükmünün affetmek ve sabretmek üzere sabit olduğunu söylemektedir.
- İkincisi: Âyetin nesh edildiğini, fakat hangi ayetle nesh olduğu hakkında iki rivâyet olduğunu aktarmaktadır. İlki Katâde'nin rivayetine göre *"...Allah'a ve ahiret gününe inanmayanlarla savaşın!"*[161] âyetiyle nesh olduğunu, diğeri ise *"(antlaşma yaptığın) bir kavmin hainlik etmesinden korkarsan, sende antlaşmayı bozduğunu aynı şekilde onlara bildir."*[162] âyetiyle nesh olduğunu isimsiz olarak aktarmaktadır.[163]

Râvîsini aktarmadığı bu rivâyetin kendi görüşü olabileceğini düşünüyoruz.

---

[157] Hıcr Sûresi 15/94: "فَاصْدَعْ بِمَا تُؤْمَرُ وَأَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ ".

[158] Tevbe Sûresi 9/5: "...فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ...".

[159] Maverdi, Cilt: 3, s. 175.

[160] Maide Sûresi 5/13: "... إِلاَّ قَلِيلاً مِّنْهُمْ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاصْفَحْ...".

[161] Tevbe Sûresi 9/29: "قَاتِلُواْ الَّذِينَ لاَ يُؤْمِنُونَ بِاللّهِ وَلاَ بِالْيَومِ الآخِرِ...".

[162] Enfâl Sûresi 8/58: "... وَإِمَّا تَخَافُنَّ مِن قَوْمٍ خِيَانَةً فَانبِذْ إِلَيهِم عَلَى سَوَآءٍ".

[163] Mâverdî, Cilt: 2, s. 21.

2.5.2. İhtilaflı Yerler

Örnek 1)

Mâverdî "*Allah uğrunda hakkıyla cihad edin…"*[164]âyetini tefsir ederken neshe dair farklı görüşleri içeren şu rivâyetleri bize aktarmıştır:

Süddî: Allah için yaptığınız işin hakkını verin, dedi. Dahhâk ise: İtaat edin asi gelmeyin, hatırlayın unutmayın, şükredin inkâr etmeyin. Tıpkı Allah Teâla'nın şu sözü gibi: "*Allah'a karşı gelmekten nasıl sakınmak gerekiyorsa, öylece sakının…"*[165] dedi.

Bu âyetin nesh edilmesiyle ilgili iki görüş vardır:

- Birincisi: Bu âyet "*O halde gücünüz yettiği kadar Allah'a karşı gelmekten sakının…"*[166]âyetiyle nesh edilmiştir.
- İkincisi ise: Âyetin hükmü sabittir, çünkü "hakkıyla cihad edin" buyruğu, sizi zora koşmayacak kadarıyla cihad edin, demektir.

Saîd b. el-Müseyyeb'in rivâyetine göre de Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Dininizin en hayırlı olanı, en kolay olanıdır."[167]

Örnek 2)

Nesh konusunda ihtilaflı olarak aktardığı rivâyetlerden biri de "*Eğer ceza verecekseniz, size yapılanın misliyle cezalandırın…"*[168] âyetinin tefsirinde yer almaktadır. Maverdî bu âyetin Uhud savaşında Hz. Hamza'nın azalarının Kureyşliler tarafından kesilmesi hakkında indiğini aktardıktan sonra şöyle söylemiştir:

"Bu âyetin nesh edilmesi hususunda iki görüş vardır:

- Birincisi: Bu âyet "*Sabret! Senin sabrın ancak Allah'ın yardımı iledir…"* [169] âyetiyle nesh edilmiştir.

---

[164] Hac Sûresi 22/78: "وَجَاهِدُوا فِي اللهِ حَقَّ جِهَادِهِ…".

[165] Âl-i İmran Sûresi 3/102: "اتَّقُوا اللهَ حَقَّ تُقَاتِهِ…".

[166] Teğâbün Sûresi: 64/16: "فَاتَّقُوا اللهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ…".

[167] Mâverdî, Cilt: 4, ss. 41-42; Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, **el-Müsned,** Tahk. Şuayb el-Arnaut-Âdil Mürşid, Müessesetü'r-Risâle, y.y., 1421/2001, Cilt: 25, s. 284.

[168] Nahl Sûresi 16/126: "وَإِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُمْ بِهِ…".

[169] Nahl Sûresi 16/127: "وَاصْبِرْ وَمَا صَبْرُكَ إِلَّا بِاللهِ".

- İkincisi ise: Bu âyetin hükmü sabittir, nesh edilmemiştir.[170]

Görüldüğü üzere Mâverdî, nesh konusunda kendi görüşlerine oldukça az yer vererek çoğunlukla yaptığı gibi rivâyetleri aktarmaya özen göstermiştir. Bazen bir âyeti hangi âyetin nesh ettiği konusunda farklı rivâyetleri aktarmıştır, bazen de âyetin nesh olup olmadığı konusunda ihtilaflı görüşlere yer vermiştir.

Eserinde nesh konusuyla ilgili âyetin âyetle neshine değinmiş, âyetin hadislerle neshi ile ilgili bir konuya yer vermemiştir. Zira Mâverdî nâsihin mensûh cinsinden olmasını gerekli görmektedir. Yani kitabın ancak kitapla, sünnetin de ancak sünnetle nesh edilebileceğini söyler. Bu konudaki kesin tavrını mensûbu bulunduğu İmam Şâfîî'(204/820) nin görüşü doğrultusunda belirtmiş, Kitabın sünnetle neshinin mümkün olamayacağını açıkça ifade etmiştir.[171] Zaman zaman da nâsih ve mensûh olan âyetlerden hangisinin önce, hangisinin sonra gelmesi gerektiğini tartışmıştır.[172]

Aklen ve şer'en neshin imkânsızlığını gösterecek bir delil yoktur diyen Mâverdî, neshi: "Şeriatta kesinleşmiş hükmü bulunan bir emir veya yasağın kaldırılması" şeklinde tarif etmiştir. Ona göre aklın gereklerinden ve prensiplerinden olan mefhumlar üzerinde nesih söz konusu olamaz. Çünkü aklî önermelerin şeriat ile de, akıl yoluyla da kaldırılması mümkün değildir. Nesh sadece dini emir ve yasaklara hastır. Haberlerde nesh düşünülemez.[173]

2.6. KASASU'L-KUR'ÂN

Sözlükte; bir kimsenin izini sürmek, ardınca gitmek, bir kimseye bir haber veya sözü bildirmek'[174] anlamlarına gelen **kıssa** kelimesi terim olarak; geçmiş peygamberler ve toplumlarla ilgili haber ve hadiselerin Kur'ân'da anlatılmasıdır'.[175]

Mahiyetleri itibariyle Kur'ân kıssaları, üçe ayrılır:

a) Tarihi kıssalar

---

[170] Mâverdî, Cilt: 3, s. 221.
[171] Karmış, ss. 139-142.
[172] Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî, **Edebü'l-Kâdî,** Matbaatü'l-İrşâd, Bağdât, 1391/1971, Cilt: 1, ss. 333-337.
[173] Ayrıntılı bilgi için Bkz: Mustafa Zeyd, **en-Nesh fi'l-Kur'âni'l-Kerîm**, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire, 1963, ss. 567-656; Karmış, s. 140.
[174] İbn Manzûr, Cilt: 7, s. 73; el-İsfehânî, ss. 671-672; İdris Şengül, "Kıssa", **DİA**, İstanbul, 2002, Cilt: 25, ss. 498-501.
[175] Mennâ' el-Kattân, s. 316.

b) Gaybî kıssalar

c) Kur'ân'ın nüzûl dönemi içerisinde meydana gelen olaylar.

Kıssalarda temel amaç tarihi olayları ayrıntılarıyla ortaya koymak değil, ibret ve derslerle dini mesaj vermek olduğundan, olayın bizzat kendisine önem atfedilmiş, bu sebeple ibret gayesine hizmet etmeyen, irşad hedefini gölgede bırakacak olayın şahısları, kahramanları, zaman ve mekânı, olayların kronolojik sıralaması gibi hususlar önemsenmemiştir. Bu sebepten, Kur'an kıssalarının anlatım yönteminde üç temel özellik göze çarpar:

- Tekrar
- Olayların sadece maksada yetecek kadarının anlatılması
- Kıssaların arasında ibret alınacak husus ve noktaların ne olduğunun belirtilmesi.[176]

Kur'ân'da oldukça fazla yer tutan kıssaların amaçları şöyle özetlenebilir: Bir taraftan inananları teselli etmek, müjdelemek; diğer taraftan da inkârcıları uyarmak.[177]

Kur'ân'da yer alan kıssaların tarihsel gerçekliğinin olup olmadığıyla ilgili çeşitli tartışmalar yaşanmıştır. Bazı âlimlere göre Kur'ân kıssaları tarihi doğruluk ve gerçeklik niteliği taşıyan olaylardır. Aksini iddia etmek Allah'ı masal anlatmak gibi bir fiilin fâili konumuna getirir. Bu geleneksel yaklaşıma karşı çıkanların başında, M. Ahmed Halefullâh gelir. Ona göre Kur'ân'da yer alan kıssalar, tarihi gerçekliği olmayan mitolojik karakterli edebî birer sanattır.[178]

Mâverdî'nin Kasasu'l-Kur'ân'a Bakışı

Mâverdî, eserinde yeri geldikçe Kur'ân kıssalarını açıklamaya özen göstermiştir. Bunu yaparken bir bütün halinde kıssayı anlatmak yerine -eserinin tamamında olduğu üzere- âyet âyet açıklamayı tercih etmiştir. Âyetlerin daha iyi idrak edilebilmesi için kıssalara geniş yer verdiğini düşündüğümüz müfessir, yer

[176] Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz: Şengül, ss. 498-501; Demirci, Usûl, ss. 239-246.

[177] Osman Eyüpoğlu, "Günümüze Bakan Yönleriyle Kur'ân Kıssaları", **11. Kur'ân Sempozyumu/Kur'ân ve Risalet**, Fecr Yayınları, Samsun, 25-26.10.2008, s. 107.

[178] Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz: Muhammed Ahmet Halefullâh, **Kur'ân'da Anlatım Sanatı, el-Fennu'l-Kasasî**, çev. Şaban Karataş, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2002; Mustafa Öztürk, **Kıssaların Dili**, Kitâbiyât Yayınları, Ankara, 2006.

yer gereksiz ayrıntıları aktarmaktan da kendini alamamıştır. Kıssaların genel amacının insanların ibret almaları olduğu düşünülecek olursa, gereksiz teferruatların âyetleri amacından saptırmaktan başka bir işe yaramadığını söyleyebiliriz.

Mâverdî'nin eserinde kıssalarla ilgili yapmış olduğu açıklamalara örnek olarak Tâlut-Câlut ve Hâbil-Kâbil kıssaları hakkında aktarmış olduğu bilgilere değineceğiz.

Örnek 1)

"Peygamberleri onlara, "Allah, size Tâlût'u hükümdar olarak gönderdi" dedi. Onlar, "O bizim üzerimize nasıl hükümdar olabilir? Biz hükümdarlığa ondan daha lâyığız. Ona zenginlik de verilmemiştir" dediler. Peygamberleri şöyle dedi: "Şüphesiz Allah, onu sizin üzerinize (hükümdar) seçti, onun bilgisini ve gücünü artırdı." Allah, mülkünü dilediğine verir. Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir."[179] âyetiyle ilgili olarak İsrailoğullarının Tâlût'u hükümdar olarak kabul etmediklerini, çünkü onun ne peygamber soyundan ne de kraliyet soyundan gelmediğini, aksine İsrailoğullarının en zayıf kabilesine mensup olduğunu söylemiştir. O'nun ilim ve gücünün arttırılmasıyla ilgili olarak ise hükümdarlığından önce mi sonra mı olduğuyla ilgili iki görüş aktarır: Vehb İbn Münebbih ve Süddî'ye göre hükümdarlığından öncedir, İbn Zeyd'e göre ise hükümdarlığından sonradır.

"Peygamberleri onlara şöyle dedi: Onun hükümdarlığının alameti, size o sandığın/tabutun gelmesidir. Onda Rabbinizden bir güven duygusu ve huzur ile Mûsâ ailesinin, Hârûn ailesinin geriye bıraktığından kalıntılar vardır. Onu melekler taşımaktadır. Eğer inanmış kimselerseniz, bunda şüphesiz sizin için kesin bir delil vardır."[180] âyetindeki sandığın ölçülerinin üçe iki zirâ[181] şeklinde

---

[179] Bakara Sûresi: 2/247: " وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ اِنَّ اللهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طَالُوتَ مَلِكًا قَالُوا اَنّٰى يَكُونُ لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنَا وَنَحْنُ اَحَقُّ بِالْمُلْكِ مِنْهُ وَلَمْ يُؤْتَ سَعَةً مِنَ الْمَالِ قَالَ اِنَّ اللهَ اصْطَفٰيهُ عَلَيْكُمْ وَزَادَهُ بَسْطَةً فِى الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ وَاللهُ يُؤْتِى مُلْكَهُ مَنْ يَشَاءُ وَاللهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ".

[180] Bakara Sûresi: 2/248: " وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ اِنَّ اٰيَةَ مُلْكِهِ اَنْ يَأْتِيَكُمُ التَّابُوتُ فِيهِ سَكِينَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَبَقِيَّةٌ مِمَّا تَرَكَ اٰلُ مُوسٰى وَاٰلُ هٰرُونَ تَحْمِلُهُ الْمَلٰئِكَةُ اِنَّ فِى ذٰلِكَ لَاٰيَةً لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ".

[181] Metrik sisteme geçilmeden önce kullanılan bir uzunluk ölçüsü. Arşın da denir. Arşın veya zirâ isim ve uzunlukları, zaman ve mekâna göre çeşitlilik arzettiği gibi ölçülen nesnelerin cinsine göre de farklılık göstermekte ve dolayısıyla uzunluklarının tesbiti hususunda zorluklarla karşılaşılmaktadır. Zirânın tarihçesi ve çeşitleri hakkında en geniş ve derli toplu bilgi Mâverdî'nin

olduğunu, Vehb İbn Münebbih'ten rivâyet etmiştir. *Sekîne* kelimesi için ise altı farklı rivâyet aktarmıştır:

- İnsan yüzü gibi yüzü olan, oldukça süratli esip geçen bir rüzgârdır.
- İçinde Peygamberlerin kalplerinin yıkandığı cennetten gelme altından bir leğendir.
- Allah tarafından gelen ve konuşan bir ruhtur.
- Kendisiyle âyetlerin bilindiği ve huzura kavuşulan şeydir.
- Rahmettir.
- Sakinliktir.

Mûsa ve Hârun ailesinin geriye bıraktıkları kalıntılarla ilgili ise dört görüş nakletmiştir:

- Mûsa'nın âsası ve Tevrat levhalarının parçalanan kalıntılarıdır.
- İlim ve Tevrattır.
- Allah yolunda savaşmaktır.
- Tevrat ve Mûsa'nın elbiselerinin kalıntılarıdır.

Mâverdî ayrıca bu sandıkla ilgili olarak Meleklerin onu yer ve gök arasında gözle görülebilir şekilde taşıdıklarını ve bu sandığın Hz. Âdem'e indirildiğini aktarmıştır. Sandığın onlara geri verilmeden önce nerede olduğuyla ilgili ise ihtilaf olduğunu söylemiştir. İbn Abbâs ve Vehb'e göre Âmâlikalıların elinde olduğunu ve onların İsrailoğullarına galip geldiğini, Katâde'ye göre Tih çölünde olduğunu, Yûşa b. Nûn'un onu orada bıraktığını nakletmiştir. Ebû Ca'fer et-Taberî'ye göre ise Mûsa'nın âsası ve sandığın Taberiyye denizinde olduğunu ve kıyamet gününden önce ortaya çıkacaklarını aktarmıştır.[182]

"Derken, Allah'ın izniyle onları bozguna uğrattılar. Davud, Câlût'u öldürdü. Allah, ona (Dâvud'a) hükümdarlık ve hikmet verdi ve ona dilediğini öğretti. Eğer Allah'ın; insanların bir kısmıyla diğerlerini savması olmasaydı, yeryüzü bozulurdu. Ancak Allah, bütün âlemlere karşı lütuf sahibidir."[183] âyetinde

---

el-Ahkâmü's-sultâniyye adlı eserinde bulunmaktadır. Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz: Mehmet Erkal, "Arşın", **DİA**, İstanbul, 1991, Cilt: 3, s. 411.

[182] Mâverdî, Cilt: 1, ss. 315-316.

[183] Bakara Sûresi: 2/251: " فَهَزَمُوهُمْ بِإِذْنِ اللهِ وَقَتَلَ دَاوُدُ جَالُوتَ وَآتَيهُ اللهُ الْمُلْكَ وَالْحِكْمَةَ وَعَلَّمَهُ مِمَّا يَشَاءُ وَلَوْلَا دَفْعُ اللهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ وَلَكِنَّ اللهَ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْعَالَمِينَ".

geçen Dâvud'un Câlut'u öldürmesiyle ilgili olarak râvi zikretmeksizin "anlatılır ki" kalıbını kullanarak şunları aktarmıştır:

"Câlut ortaya çıkıp kendisiyle teke tek çarpışacak birini istedi. Kimse çıkmayınca Tâlut ordusuna şöyle seslendi: Kim Câlut'u öldürürse malımın tasarrufunu ve kızımı ona vereceğim. Dâvud yanına üç tane taş alarak geldi. O, kısa boylu bir çobandı. Tâlut'a şöyle dedi: Câlut'u ben öldüreceğim. Tâlut onu görünce küçümsedi ve şöyle dedi: Herhangi bir şeyle kendini denedin mi? O da: Evet, dedi. Tâlût: Ne ile? diye sorunca şöyle dedi: Bir kurt koyunlarımın arasına girdi. Ben de ona vurdum. Daha sonra da başını tutup vücudundan kopardım. Tâlût: Kurt güçsüzdür dedi. Başka birşeyde kendini denedin mi diye sorunca: Evet, dedi. Bir seferinde aslan koyunlarımın arasına girdi, ona bir darbe indirdim sonra da çenelerini tutup birbirinden ayırdım. Bu adamın arslandan daha kuvvetli olduğunu mu sanırsın? Tâlût: Hayır, dedi. Tâlût'un yanında bir zırh vardı. Bu zırh ancak Câlût'u öldürecek kimseye uyardı. Bunu ona haber verdi ve Dâvud'a giydirince üzerine tam geldi. Dâvud, Câlut'a doğru ilerleyerek ona bir taş attı. Taş Câlut'un gözlerinin arasından girerek ensesinden çıktı. Böylece Câlut öldü. Herkes birbirine karışınca, Tâlût'un askerleri hamle yaptılar ve karşı tarafı bozguna uğrattılar."[184]

Örnek 2)

Mâverdî'nin kıssalar konusuna yaklaşımıyla ilgili inceleyeceğimiz ikinci örnek Âdem'in iki oğlunun anlatıldığı Mâide Sûresi 27-31. âyetleridir.

"(*Ey Muhammed!) Onlara, Âdem'in iki oğlunun haberini gerçek olarak oku. Hani ikisi de birer kurban sunmuşlardı da, birinden kabul edilmiş, ötekinden kabul edilmemişti. Kurbanı kabul edilmeyen, "Andolsun seni mutlaka öldüreceğim" demişti. Öteki, "Allah, ancak kendisine karşı gelmekten sakınanlardan kabul eder" demişti."*[185] âyetinde geçen *Âdem'in iki oğlu* ibaresiyle ya İsrailoğullarından iki kişinin ya da Âdem'in oğulları Hâbil'le Kâbil'in kastedildiğini söyleyen Mâverdî kurbanın sunuluş sebebini ise şöyle aktarmıştır:

---

[184] Mâverdî, Cilt: 1, s. 319.

[185] Mâide Sûresi: 5/27: " وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَاَ ابْنَيْ اٰدَمَ بِالْحَقِّ اِذْ قَرَّبَا قُرْبَانًا فَتُقُبِّلَ مِنْ اَحَدِهِمَا وَلَمْ يُتَقَبَّلْ مِنَ الْاٰخَرِ قَالَ لَاَقْتُلَنَّكَ قَالَ اِنَّمَا يَتَقَبَّلُ اللّٰهُ مِنَ الْمُتَّقِيْنَ".

"Hz. Havva her sene aynı batında biri erkek ve biri dişi olmak üzere ikiz doğururdu. Hz. Âdem, bir batında doğan erkeği, diğer batındaki kız ile evlendirirdi. Hiçbir erkeğe kendisi ile birlikte doğan ikizi helâl kılmıyordu. Hâbil, Kâbil'in ikiz kardeşiyle evlenmek isteyince Kâbil buna engel olarak ona 'ben onunla evlenmeye senden daha layığım'dedi."

Kâbil'in Hâbil'i engellemesiyle ilgili olarak da iki farklı görüş nakletmiştir:

- Kâbil Hâbil'e 'ben onunla evlenmeye daha layığım, çünkü ben cennet ehlindenim sen ise yeryüzü ehlindensin demiştir'.
- Kâbil'in kendi ikiz kardeşi Hâbil'in ikizinden daha güzel olduğu için Kâbil kendi ikiziyle evlenmek istemiştir.

Mâverdî bunları aktardıktan sonra Kâbil'in çiftçi olup, en kötüsünden bir demet başak kurban ettiğini, Hâbil'in ise çoban olup iri ve semiz bir koç kurban ettiğini, gökten beyaz bir ateş inerek Hâbil'in kurbanını yükseltip, Kâbil'in kurbanını orada bıraktığını böylece Hâbil'in kurbanının kabul olunduğunu söylemiştir.

Hâbil'in kurbanının kabul olunmasıyla ilgili ise yine iki görüş bildirmiştir:

-Hâbil Allah'tan sakınanlardandı, çünkü ayetin sonunda "*Allah, ancak kendisine karşı gelmekten sakınanlardan kabul eder"* buyurulmuştu.

- Hâbil malının iyilerinden hediye ettiği için onun ki kabul olmuş, Kâbil ise malının kötülerinden hediye sunduğu için onun ki kabul olmamıştı.[186]

Mâverdî bunları sıraladıktan sonra Hz. Âdem'in Rabbi'nin emriyle beytini görmek ve ziyaret etmek için Mekke'ye gittiğini, Allah'ın ailesini koruma emanetini göklere, yere ve dağlara sunduğunu ancak kabul etmediklerini, Kâbil'e sununca ise O'nun kabul ettiğini, geri döndüğünde Kâbil'in Hâbil'i öldürmüş olarak bulduğunu, yeryüzünün Hâbil'in kanını çektiğini görünce ağlayıp yeryüzüne lanet ettiğini, bu olaydan sonra yeryüzünde dikenler çıkıp bir daha asla kan çekmediğini söylemiştir. Hatta Hz. Âdem'in üzüntüsünden ağlarken bir şiir okuduğunu da bildirmiştir.

[186] Mâverdî, Cilt: 2, ss. 27-28.

Kâbil'in kardeşini öldürdüğü sırada kâfir mi fâsık mı olduğu konusuyla ilgili olarak da iki farklı görüş belirtmiştir. Bazılarına göre kâfirdir, bazılarına göre ise kötülük yapan fâsık bir adamdır. Kâbil'in yeryüzünde ilk defa öldüren kişi olduğunu söyleyen Mâverdî, onun öldürme işini nasıl yapacağını bilmediğini bu sebeple İblis'in gelip ona öğrettiğini söylemiştir. Bu olayın bir suikast olduğunu nakleden müellif, Kâbil'in, uyurken kardeşine taş atarak başını yardığını bildirmiştir.[187]

Mâverdî'nin kıssaları anlatırken isrâiliyyat kaynaklarında geçen rivâyetleri tenkitsiz bir şekilde aktarması dikkatimizi çekmiştir. İbn Cüreyc ve Vehb İbn Münebbih gibi isrâiliyyât nakletmekle meşhur kişilerden[188] yoğun bir şekilde rivâyetlerde bulunmasının eserine gölge düşürdüğü kanaatindeyiz. Hz. Dâvut'un attığı taşın Câlut'un gözlerinin arasından girip ensesinden çıkması, sekîne kelimesi için yaptığı tanımlar, Hâbil'in kurbanının gökten inen bir ateş tarafından yükseltilmesi gibi fantastik film sahnelerini aratmayacak tarzda rivâyetlere yer vermesini gereksiz görmekteyiz. Âyette geçen sandığın ölçülerinin Kur'ân'ın aslî görevine herhangi bir katkısı olduğunu düşünmemekteyiz. Zira Kur'ân-ı Kerîm insanları doğru yola iletecek bir rehberdir, efsanelerle dolu bir kitap değildir.

[187] Mâverdî, Cilt: 2, ss. 29-30.
[188] Abdullah Aydemir, **Tefsirde İsrâiliyyat**, Beyan Yayınları, İstanbul, 2000, ss. 84-101.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ANLAMAYA YÖNELİK KUR'ÂN İLİMLERİ

Sadece peygamber ve sahabenin tefsirlerini nakletmekle yetinmeyip dil, edebiyat, din ve çeşitli başka kaynaklardan da yararlanılarak aklî yorumlara yer veren tefsirlere dirâyet tefsirleri denir.[189] Dirâyet tefsirleri bir ihtiyacın sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Genişleyen islam coğrafyasıyla birlikte yeni hadiseler, felsefi fikirler ve mezheplerin ortaya çıkması hem daha önce üzerinde durulmayan nassların hem de açıklanmış olmakla birlikte yeniden ele alınması gereken âyetlerin tefsirini zorunlu hale getirmişti. Böylelikle rivâyetin yanında içtihâda da yer veren dirâyet tefsiri ortaya çıkmış oldu.[190] Biz dirâyet tefsiri başlığı altında toplanan ilimleri; Anlamaya Yönelik Kur'ân ilimleri ve Dile Yönelik Kur'ân ilimleri şeklinde ikiye ayırarak inceleyeceğiz.

3.1. MUHKEM-MÜTEŞÂBİH

Muhkem, حكم (hakeme) kökünden türemiş olup sözlükte sağlam kılınmış, dış etkilere ve bozulmalara karşı korunmuş gibi anlamlara gelir[191]. Terim olarak, başka bir ihtimal taşımayan açık manalı ayetlere **muhkem** denir[192]. Müteşâbih kelimesi ise شبه(şibh) kökünden türemiştir ve birbirine benzeyen iki şeyden her birine bu isim verilir[193]. Kavram olarak, mana yönünden birden fazla ihtimal taşıdığı için anlaşılmasında güçlük bulunan lafız ve ifadelere **müteşâbih** denir[194].

---

[189] Halis Albayrak, **Tefsir Usûlü**, Şule Yayınları, İstanbul, 1998, (Usûl), ss. 157-158; Cerrahoğlu, Usûl, s, 226.

[190] Demirci, Usûl ve Tarih, s. 323.

[191] İbn Manzûr, Cilt: 12, ss. 140-144; Ebû Abdurrahman el-Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî, **Kitâbü'l-Ayn**, Tahk. Mehdî el-Mahzûmî, İbrahim es-Sâmerrâî, Mektebetü'l-Hilâl, y.y., t.y., Cilt: 3, ss. 66-67; Tuncay Başoğlu, "Muhkem", **DİA**, İstanbul, 2006, Cilt: 31, s. 42.

[192] ez-Zerkeşî, Cilt: 2, s. 68; es-Suyûtî, Cilt: 3, s. 3; ez-Zürkânî, Cilt: 2, ss. 270-274; el-İsfehânî, s. 251; Tuncay Başoğlu, "Muhkem", **DİA**, İstanbul, 2006, Cilt: 31, s. 42; Cerrahoğlu, Usûl, s. 128; Ömer Dumlu, **Kur'an Tefsirinde Yöntem**, Anadolu Yayınları, İzmir, 1998, s. 98; Muhsin Demirci, **Kur'an'ın Müteşabihleri Üzerine**, Birleşik Yayıncılık, İstanbul, 1996, (Müteşabih), s. 39.

[193] İbn Manzûr, Cilt: 13, s. 503.

[194] ez-Zerkeşî, Cilt: 2, s. 68; es-Suyûtî, Cilt: 3, s. 3; ez-Zürkânî, Cilt: 2, ss. 270-274; el-İsfehânî, s. 443; Yusuf Şevki Yavuz, "Müteşâbih", **DİA**, İstanbul, 2006, Cilt: 32, s. 204; Cerrahoğlu, Usûl, s. 128; Dumlu, s. 98; Demirci, Müteşâbih, s. 38.

Muhkem ve müteşâbih açısından üzerinde durulması gereken üç âyet vardır. Bunlar:

"Elif. Lâm. Râ. (Bu sana indirilen), hikmet sahibi (ve) her şeyden haberdar olan (Allah) tarafından ayetleri sağlamlaştırılmış, sonra da açıklanmış bir kitaptır."[195]

"Allah, müteşabih (benzeşmeli), ikişerli bir kitap olarak sözün en güzelini indirdi."[196]

"Sana bu kitabı indiren O'dur. Bunun ayetlerinden bir kısmı muhkemdir ki, bu âyetler, kitabın anası (aslı) demektir. Diğer bir kısmı da müteşâbih âyetlerdir."[197]

Bu âyetlerden birincisine göre Kur'ân'ın tamamı muhkemdir, ikincisine göre de tamamı müteşâbihtir. Üçüncüsüne göre ise bir kısmı muhkem, bir kısmı müteşâbihtir. Söz konusu âyetler arasında ilk bakışta bir çelişki olduğu düşünülebilir. Ancak dikkatle incelendiğinde herhangi bir çelişkinin olmadığı görülür. Çünkü Hûd Sûresi'nin ilk âyetinde yer alan muhkem lafzı, her yönüyle bozulmadan uzak, sağlam ve sonsuz hikmetleri ihtiva etmek manasına gelmektedir. Buna göre "Kur'ân'ın tamamı muhkemdir" sözü, onun nazım ve icâzının güzelliğini, lafız ve mana yönüyle âyetler arasında bir bozukluk ve çelişkinin olmadığını ifade eder. Kur'ân'ın tamamının müteşâbih olduğunu söyleyen Zümer Sûresinin 23. âyeti de âyetlerin belâgat, fesâhat ve icâz yönleriyle birbirlerine benzedikleri ve birbirlerini tasdik ettikleri anlamına gelir. Âl-i İmrân Sûresi'nin 7. âyetinde ise, muhkem ve müteşâbih kelimeleri ıstılâhî manada Kur'ân'ın bir kısım âyetlerinin muhkem, bir kısmınında müteşâbih olduğunu ifade etmektedir.

Böylece anlaşılmaktadır ki âlimler, ilk iki âyette zikredilen muhkem ve müteşâbih kelimelerini, lugat anlamını dikkate alarak, âyetlere bu bağlamda mana vermişler, Âl-i İmrân Sûresi 7. âyette geçen aynı lafızları ise, terim olarak

---

[195] Hûd 11/1: "الر كِتَابٌ أُحْكِمَتْ آيَاتُهُ ثُمَّ فُصِّلَتْ مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ خَبِيرٍ".

[196] Zümer 39/23: "اللَّهُ نَزَّلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ كِتَابًا مُتَشَابِهًا مَثَانِيَ".

[197] Âl-i İmrân 3/7: " هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ".

nitelendirip söz konusu nassı, Kur'an âyetlerini sınıflandıran bir âyet olarak ele almışlardır.[198]

Müteşâbihlerin Kur'ân'da var olma nedenleri ise şöyle özetlenebilir:

1. Kur'ân'da manası kapalı âyetlerin bulunması insanı, onlar üzerinde düşünmeye, aklını kullanmaya sevk eder.

2. Kur'ân, evrensel ve ebedî bir kitaptır. Teşâbüh âyetin manasının kapalı olması şeklinde değerlendirilirse, onun yoruma açık bir tarafı bulunur. İnsanlar her devirde onun üzerinde düşünme ve yorum yapma imkânına sahip olur.

3. Allah, bu âyetlerle insanları bir imtihana tâbi tutmuştur.[199]

Mâverdî'nin Muhkem-Müteşâbih'e Bakışı

Mâverdî "*Bu Kur'ân; âyetleri, hüküm ve hikmet sahibi (bulunan ve her şeyden) hakkıyla haberdar olan Allah tarafından muhkem (eksiksiz, sağlam ve açık) kılınmış, sonra da Allah'tan başkasına kulluk etmeyesiniz diye ayrı ayrı açıklanmış bir kitaptır."*[200] âyetinde geçen 'muhkem' kelimesini, beş farklı rivâyet aktararak açıklamıştır:

- Birincisi: Hasan el-Basrî'ye göre âyetleri sağlamlaştırılmış (muhkem kılınmış) emir ve nehy ile sağlamlaştırılmış, sonra ödül ve ceza ile açık ve net bir hale getirilmiş demektir.
- İkincisi: Katâde'ye göre Allah, bu âyetleri bâtıla karşı muhkem kılıp sağlamlaştırmış, sonra da helal ve haram hükümlerini bildirerek bunları geniş geniş açıklamıştır.
- Üçüncüsü: Mücâhid'e göre âyetleri bütünüyle muhkem kılınıp sağlamlaştırıldıktan sonra her bir âyet açıklanmıştır.
- Dördüncüsü: İbret alanlar için âyetleri sağlamlaştırılmıştır, müttakîler için de âyetleri açıklanmıştır.

---

[198] Demirci, Usûl, ss.179-180.

[199] Enver Apa, "Müteşabih Âyetler Kavramı Hakkında Tarihî ve Semantik Bir İnceleme", **AÜİFD**, Cilt: 43, Sayı: 2, 2002, s. 165.

[200] Hûd Sûresi: 11/1-2: "…الَر كِتَابٌ اُحْكِمَتْ اٰيَاتُهُ ثُمَّ فُصِّلَتْ مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ خَبِيرٍ…".

- Beşincisi: Âyetleri kalplerde sağlamlaştırılmıştır, hükümleri bedenlerde açıklanmıştır.[201]

Mâverdî'nin tefsirini incelediğimizde görüyoruz ki O, köklü ve sağlam ilme sahip bulunan âlimlerin, -Allah'ın ilmini zat-ı ilahisine tahsis ettiği kıyamet ve ahiretle ilgili bazı meseleler dışındaki- müteşabihleri anlayabilecekleri görüşündedir. Bu görüşün tesiriyle tefsirinde diğer müfessirlerden farklı en dikkat çekici özelliği; manası üzerinde çeşitli ihtimaller düşünülebilecek âyetler hakkında kendisine intikal etmiş bütün görüşleri nakletmiş olmasıdır. Genellikle bu görüşleri maddeler halinde belirtip, aralarında tercih yapmamakta, nadiren muhtemel vecihler içinde daha kuvvetli olana işaret ettiğine rastlanmaktadır.[202]

Mâverdî de diğer müfessirler gibi muhkem-müteşabih konusunda Âl-i İmran Sûresinin 7. âyetini *(O, sana Kitab'ı indirendir. Onun (Kur'ân'ın) bazı âyetleri muhkemdir, onlar kitabın anasıdır. Diğerleri de müteşabihtir...)*[203] bir çok rivâyet aktararak incelemiştir. Bu âyette geçen 'muhkemat' ve 'müteşabihat' kelimelerinin ne manaya geldiği konusunda yedi farklı görüş nakletmiş, ayrıca sekizinci bir anlamın da muhtemel olduğunu belirtmiştir. Bu sekiz görüş şöyledir:

1- İbn Abbâs ve İbn Mesûd'a göre muhkem, nâsih; müteşabih, mensûhtur.

2- Mücâhid'e göre Allah'ın helal veya haram olduğu hususunda kesin hüküm bildirdiği meseleleri ihtiva eden âyetler muhkem, manası kesin ve net olarak anlaşılamayan ayetler ise müteşâbihtir.

3- Şâfiî'ye ve Muhammed b. Ca'fer b. Zübeyr'e göre muhkem sadece bir manaya delalet eden âyetler, müteşâbih ise çeşitli manalara hamledilmeye müsait âyetlerdir.

4- İbn Zeyd'e göre muhkem, lafzı tekrar etmeyen, müteşâbih ise lafızları tekrar eden âyetlerdir.

5- Muhkem farzlar, va'd ve vaîdlerdir. Müteşâbih ise kıssa ve mesellerdir.

6- Câbir b. Abdullah'a göre muhkem, ilim sahiplerinin te'vilini bildikleri âyetler, müteşâbih ise kıyametin kopması, güneşin batıdan doğması vb. ancak Allah tarafından bilinecek meseleler olup bunların öğrenilebilmesi mümkün değildir.

---

[201] Mâverdî, Cilt: 2, s. 456.
[202] Karmış, ss. 143-144.
[203] Âl-i İmran 2/7: "...هُوَ الَّذى اَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ اٰيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ اُمُّ الْكِتَابِ وَاُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ".

7- Muhkem, hiçbir delil ve hüccete ihtiyaç duyulmaksızın bizâtihi anlaşılabilen açık ve sarih ifadeli âyetlerdir. Müteşâbih ise açıklamaya ihtiyaç duyan, kendi başına anlaşılamayan âyetlerdir."

Mâverdî bu yedi görüşü aktardıktan sonra sekizinci bir görüş olarak da şunları söylemiştir: Hikmetleri akıl yoluyla anlaşılabilecek hüküm ve meseleler muhkem, farz ve sünnet namazlarının rekât sayısı, orucun Şaban ayında değil de Ramazan ayında farz olması gibi hikmet ve sebepleri akıl yoluyla çözülemeyecek meseleler de müteşâbihtir.[204] Bu görüşü tefsirinde yedi görüşe ilaveten '**يحتمل**' kaydıyla zikrettiği için tefsirinin mukaddimesinde belirttiği esasa göre kendi görüşü olarak kabul edebiliriz.[205]

Burada ilk bakışta Mâverdî'nin Mu'tezile'nin akla verdiği önemi ön plana çıkardığı göze çarpmaktadır. Nitekim Mu'tezile mezhebine mensup bilginler, Kur'ân'an'da muhkem ve Muteşâbihin var olduğuna inanır ve muhkemi, akla uygun olan; müteşâbihi ise, akla ters düşen şeyler olarak tanımlamaktadırlar. Eğer bir hüküm aklen doğru ise onun sahih olduğuna; aklen doğru değil ise sahih olmadığına kanaat getirirler. Akıllı kimsenin de akla uygun düşen muhkemden başkasına uymaması gerektiğine inanırlar. Bize göre Mâverdî, akılla bilinmeyenlerin müteşâbih olduğunu belirterek, aklın tek çözüm yeri olmadığına işaret etmektedir.[206]

Mâverdî, eserinde muhkem-müteşâbih konusunu nesh konusuyla bağlantılı olarak işlemektedir. Âyetlerin mensûh ya da muhkem olduğu hususunda rivâyetler aktarmaktadır.

Örnek 1)

Mâverdî *"...Mescid-i Haram yanında, onlar sizinle savaşmadıkça, siz de onlarla savaşmayın. Sizinle savaşırlarsa (siz de onlarla savaşın) onları öldürün. Kâfirlerin cezası böyledir."*[207] âyetini açıklarken iki görüş nakletmiştir:

- Birincisi: Bu âyet mensûhtur, çünkü Allah Mescid-i Haram yakınlarında -bizzat kendisi savaşmaya başlamadıkça- savaşmayı

[204] Mâverdî, Cilt: 1, ss. 369-370.
[205] Karmış, s. 143.
[206] Sümertaş, s. 102.
[207] Bakara Sûresi: 2/191: "...وَلَا تُقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتَّىٰ يُقَاتِلُوكُمْ فِيهِ فَإِنْ قَاتَلُوكُمْ فَاقْتُلُوهُمْ كَذَٰلِكَ جَزَاءُ الْكَافِرِينَ".

yasaklamıştır. Sonra bu âyet *"Hiçbir zulüm ve baskı kalmayıncaya kadar onlarla savaşın"*[208] âyetiyle nesh olunmuştur. Bunu Katâde söylemiştir.

- İkincisi: Mücâhid'e göre âyet muhkemdir. Kendisi savaşmaya başlamadıkça Mescid-i Haram yakınlarında hiçbir kimseyle savaşmak caiz değildir."[209]

Örnek 2)

"*Gözler O'nu idrak edemez ama O, gözleri idrak eder. O, en gizli şeyleri bilendir, (her şeyden) hakkıyla haberdar olandır.*[210] âyetini tefsir ederken rü'yetullah konusuyla ilgili beş farklı rivâyet aktarmıştır:

- Birincisi: Gözler O'nu kuşatamaz/idrâk edemez, O, gözleri kuşatır/idrak eder. Bu görüş şu şekilde delillendirilmiştir: Allah teâlâ "*Nihâyet boğulma kendisini (Fir'avn) yakalayınca…"*[211] *ifadesinde* el-ğark kelimesini Fir'avn'u yakalamakla/idrâk nitelendirmiş, görmekle/ru'yet ile nitelendirmemiştir. Buradaki idrâk de aynı şekildedir ve burada gözlerle görmeye/rü'yet bir engel yoktur. Nitekim lafın ve "*O gün bir takım yüzler aydındır, Rabblerine bakarlar."*[212] âyetinin delaleti de bu şekildedir."
- İkincisi: Gözler onu göremez/rü'yet, O ise gözleri görür/rü'yet.
- Üçüncüsü: Mahlûkatın gözleri "*Gözler O'nu idrak edemez"* âyetinin deliliyle dünyada O'nu idrak edemez, "*Rabblerine bakarlar*"[213] âyetinin deliliyle ahirette idrak edebilir.
- Dördüncüsü: Zalimlerin gözleri O'nu dünyada da ahirette de göremez, mü'minler ise görürler. O, gözleri dünyada da ahirette de görür.
- Beşincisi: Gözler O'nu dünyada ve ahirette göremez. Fakat Allah teâlâ dostları için altıncı bir his yaratır ve onlar o hisle Allah'ı görürler.[214]

---

[208] Bakara Sûresi: 2/193: "وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّىٰ لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ…".

[209] Mâverdî, Cilt: 1, s. 252.

[210] En'am Sûresi: 6/103: "لَا تُدْرِكُهُ الْاَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْاَبْصَارَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ".

[211] Yunus Sûresi: 10/90: "… اِذَا اَدْرَكَهُ الْغَرَقُ قَالَ اٰمَنْتُ اَنَّهُ لَا اِلٰهَ اِلَّا الَّذى اٰمَنَتْ بِهِ بَنُوا اِسْرَائِيلَ وَاَنَا مِنَ الْمُسْلِمِينَ"

[212] Kıyâme Sûresi: 75/22-23: "وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَّاضِرَةٌ اِلٰى رَبِّهَا نَاظِرَةٌ".

[213] Kıyâme Sûresi: 75/23: "اِلٰى رَبِّهَا نَاظِرَةٌ".

Mâverdî bu rivâyetleri naklederken hiç birisinde râvi ismi zikretmemiştir. Kendi görüşü olabileceğini varsayacağımız herhangi bir ifade de kullanmamıştır. Ancak rivâyetlerin genelinden Mâverdî'nin rü'yetullah konusunda ehl-i sünnet çizgisinde olduğunu söyleyebiliriz. Aktarmış olduğu beş rivâyette de Allah'ın ahirette görülebileceğinin mümkün olduğuna değinmiştir.

Örnek 3)

"Allah, sözün en güzelini; âyetleri, (güzellikte) birbirine benzeyen ve (hükümleri, öğütleri, kıssaları) tekrarlanan bir kitap olarak indirmiştir."[215] âyetinde geçen müteşâbih kelimesini tefsir ederken üç rivâyet aktarmıştır:

- Birincisi: Müteşâbih Katâde'ye göre âyet ve hadisleri bakımından birbirine benzer demektir.
- İkincisi: Yahya b. Sellam' a göre Allah'ın nuru, doğruluğu ve adaleti konusunda ayetler birbirine benzer.
- Üçüncüsü: Bu kitap da yüce Allah'ın diğer peygamberlerine indirilmiş kitapları gibidir. Çünkü bu kitap da emir, nehiy, teşvik ve korkutmaları ihtiva etmektedir. Üstelik öbür kitaplardan daha genel ve daha mucizevîdir.

Örneklerde görüldüğü üzere Mâverdî muhkem-müteşâbih konusunu nâsih-mensûh konusuyla bağlantılı olarak işlemiştir. Muhkemi aklen anlaşılabilen hususlar, müteşâbihi ise aklen anlaşılması mümkün olmayan hususlar olarak nitelendiren müellif, her konunun akılla çözülemeyeceğini düşünerek Mutezili âlimlerden ayrılmaktadır.

---

[214] Mâverdî, Cilt: 2, ss. 152-153.

[215] Zümer Sûresi 39/23: "...اَللّٰهُ نَزَّلَ اَحْسَنَ الْحَدِيثِ كِتَابًا مُتَشَابِهًا مَثَانِيَ".

3.2. HURÛF-I MUKATTAA

Bazı sûrelerin başında yer alan ve kelimeyi oluştururken okundukları gibi değil de kendi isimleriyle telaffuz edilen, birbirinden bağımsız, ayrı olan bu harflere hurûf-ı mukattaa denir[216].

Mukattaa harfleri, 29 sûrenin başında yer almıştır. Tamamı 14 farklı harf olup, 13 ayrı şekil altında görünmektedirler.[217] Genel olarak müteşâbih kabul edilen mukattaa harflerinin[218], manalarının bilinebilmesi konusunda iki ayrı görüş bulunmaktadır[219]. Birinci görüşün sahibi selef âlimlerine göre, mukattaa harfleri, Kur'an'ın özü ve sırrıdır. Bu harflerin anlamları vardır; ama bunları sadece Allah bilebilir[220]. Halefin görüşüne göre de Allah'ın insanlara anlamı olmayan şeyleri indirmesi uygun değildir ve bu harflerin manası bilinebilir.[221] İkinci görüşü benimseyenlerin, bu harflerin delalet ettiği manalar konusunda çok çeşitli düşünceleri bulunmaktadır. Bu görüşleri maddeler halinde şöyle özetleyebiliriz:

1. Bu harfler birer semboldür.
2. Bu harfler Kur'ân'ın ya da Sûrelerin isimleridir.
3. Bu harfler yemin içindir.
4. Bu harfler dikkat çekmek içindir.
5. Bu harfler Tevrat, İncil ve önceki kitaplara işarettir.
6. Bu harflerle yazının önemine dikkat çekilmiştir.
7. Bu harfler Kur'ân'ın mucizeliğinin işaretidir.

Kâinattaki her şeyin kendine has bir dili vardır. Bu dillerden bazıları açık, bazıları yarı açık, bazıları da oldukça kapalıdır. Surelerin başlarındaki bu harfleri oldukça kapalı olan kısımdan sayabiliriz. Tam olarak ne anlama geldiğini çözemesek de, mutlaka işaret ettikleri bir takım anlamların olduğu açık bir gerçektir. Zira kâinatın işleyişinde nasıl hassas bir dengenin varlığı söz konusu ve hiçbir fazlalık ve eksiklik yoksa, Yüce Yaratıcı'nın insanlığa gönderdiği Kur'an'da

---

[216] M. Zeki Duman ve Mustafa Altundağ, "Hurûf-ı Mukattaa", **DİA**, İstanbul, 1998, Cilt: 18, s. 401; Cerrahoğlu, Usûl, s. 134.
[217] Demirci, Usûl ve Tarih, s. 193
[218] es-Suyûtî, Cilt: 3, s. 4; Cerrahoğlu, Usûl, s. 134; Demirci, Usûl ve Tarih, s. 193.
[219] ez-Zerkeşî, Cilt: 1, ss. 172-173.
[220] ez-Zerkeşî, Cilt: 1, ss. 173-177; Cerrahoğlu, Usûl, s. 136; Demirci, Usûl ve Tarih, s. 194; Muhittin Akgül, "Mukattaa Harfleri ve Kur'ân İ'câzındaki Yeri", **SAÜİFD,** Sayı: 14, 2006, s. 54.
[221] ez-Zerkeşî, Cilt: 1, ss. 173-177.

da fazlalık ve eksiklik söz konusu değildir. Öteden beri İslam bilginleri bu harflerin anlamları üzerinde oldukça derin düşünmüş, değişik görüşler ileri sürmüş ve çeşitli tartışmalar yapmışlardır. Bundan sonra da yapılması ve yeni bir takım yorumların ortaya çıkması muhtemeldir. Üzerinde bu kadar farklı yorumun yapılmasındaki temel faktörün, konuyla ilgili olarak gerek Kur'an'dan, gerekse Kur'an'ın birinci açıklayıcısı Hz. Peygamber'den (s.a.s.) açık ve net bir bilginin olmamasıdır.[222] Hz. Peygamber bu harfler hakkında bir şey söylemediğine göre onlar hakkında kesin bir hüküm vermek zordur. Bu bakımdan bizlere, mukatta'a harflerinin, Allah ile Resûlü arasında bir şifre olduğunu söylemekten başka diyecek bir şey kalmamaktadır. [223]

Mâverdî'nin Hurûf-ı Mukattaa'ya Bakışı

Mâverdî, eserinde hurûf-ı mukatta konusunu özel olarak ele alıp incelememiştir. Ancak sûrelerin başında yeri geldikçe bu konuyla ilgili açıklamalar yapmış, bu harflerin ne anlama gelebileceğini rivayetler aktararak anlatmıştır. Genellikle her zaman yaptığı gibi kendi görüşünü belirtmekten sakınmış, yalnızca birkaç yerde kendi görüşü olabileceğini varsaydığımız "**ويحتمل عندي قولاً**..." ya da "**ويحتمل**..." kalıplarını kullanarak açıklama yapmıştır. Sûre başlarındaki bütün hurûf-ı mukattaaları açıklamamış, aynı olanları yeri geldikçe "daha önce açıkladık" diyerek tekrardan kaçınmıştır.

Bakara sûresi birinci ayette geçen "**الم**" için şöyle demektedir: Bu konuda müfessirler sekiz görüş üzere ihtilaf etmişlerdir:

- Birincisi: Katâde ve İbn Cüreyc'e göre o, Zikir ve Furkan gibi Kur'an'ın isimlerindendir.
- İkincisi: Zeyd b. Eslem'e göre sûrelerin isimlerindendir.
- Üçüncüsü: Süddî ve Şa'bî'ye göre o, Allah'ın yüce ismidir.
- Dördüncüsü: İbn Abbas ve İkrime'ye göre Allah'ın yemin ettiği bir kasemdir ve O'nun isimlerinden biridir.

[222] Akgül, ss. 49-65.
[223] Cerrahoğlu, Usûl, s. 136-144; Demirci, Usûl ve Tarih, s. 196-200; Akgül, s. 53.

- Beşincisi: İbn Mes'ud ve Sa'îd b. Cübeyr'e göre o, isimlerin ve fiillerin kesik harfleridir. Elif (ben anlamına gelen) "ene" kelimesinin, "lam" harfi "Allah" adının, "mim" harfi (bilirim anlamına gelen) "a'lemü"nün yerini tutmaktadır. Dolayısıyla "Ben Allah'ım bilirim" anlamına gelmektedir.

- Altıncısı: Her birisi farklı manalara gelen harflerdir. Elif, Allah isminin ilk harfidir, lâm, Latîf isminin ilk harfidir, mîm, Mecîd isminin ilk harfidir. Elif Allah'ın övgüsüdür, mîm de Allah'ın senâsıdır. Elif bir sene, lâm otuz sene ve mîm de kırk senedir. İşte Allah'ın zikrettiği süre, budur.

- Yedincisi: Onlar ebced hesabı yapılan harflerdir. Kelbî, Ebî Sâlih'ten, O'da İbn Abbâs ve Câbir b. Abdullah'tan rivâyet etmiştir ki: Ebû Yâsir b. Ahtab, Peygamberimiz Bakara ve Fatiha sûrelerini okurken onun yanına geldi. Sonra Huyey b. Ahtab ve Yahudi bir adam da yanlarına geldi ve şöyle dediler: Ey Muhammed! Bu âyeti Cebrail sana Allah katından mı getirdi? Peygamberimiz de: Evet dedi. Onlar ise: "Allah senden önce de peygamberler göndermişti. Ancak senin dışında biz onların ve ümmetlerinin süresinin ne kadar olduğunu bilmiyoruz" dediler. Huyey b. Ahtab ayağa kalkarak yanındakilere şöyle dedi: Elif bir, Lâm otuz, Mîm kırk eder, bu da toplam yetmiş bir yıl eder. Demek ki bu peygamberin mülkünün ve ümmetinin ömrü yetmiş bir yıldır. Bu durumda O'nun dinine girecek misiniz? Sonra da Resûlullah'a dönerek: "Ey Muhammed! Bu okuduğundan başka da ayetler var mı?" deyince Allah Resûlü: "Evet var" dedi. Nedir onlar deyince Resûlullah: "Elif Lâm Mîm Sad" deyince, O: "Bu daha ağır ve daha uzundur. Elif birdir, lam otuzdur, mim kırktır, sâd altmıştır, böylece yüz otuz bir sene eder. O: "Ey Muhammed daha başkası var mı?" diye sordu. O da: "Evet""buyurdu. "Nedir?" deyince de: "Elif lam Ra' dır" buyurdu. Huyey: "Bu daha ağır ve daha uzundur. Elif bir, Lam otuz, Ra iki yüzdür, böylece iki yüz otuz bir sene eder." Sonra daha başkası var mı dedi: Resûlullah: "Evet var "Elif lam Mîm Ra'dır" buyurdu. Huyey: "Bu daha ağır ve daha uzundur. Elif bir, Lam otuz, Mîm kırk Ra iki yüzdür, böylece iki yüz yetmiş bir sene eder. Senin durumun bize karışık geldi. Öyle ki sana çok mu yoksa

az mı verildiğini bilemeyiz." diyerek Resûlullah'ın yanından ayrıldılar. Ebu Yâsir kardeşi Huyey b. Ahtab ve beraberindekilere: "Nerden bileceksiniz! Belki de bunların hepsi Muhammed için toplanmıştır. Yetmiş bir, yüz otuz bir, iki yüz otuz bir, iki yüz yetmiş bir. Bunların hepsinin toplamı yedi yüz dört yıl eder." Dedi. Onlar da: "Onun durumu bize karışık geldi" dediler. İşte *"Bu muazzam kitabı sana indiren O'dur. Onun ayetlerinin bir kısmı muhkem olup bunlar Kitabın esasıdır. Âyetlerin bir kısmı ise müteşâbihtir. Kalplerinde eğrilik olanlar sırf fitne çıkarmak, insanları saptırmak ve kendi arzularına göre yorumlamak için müteşâbih kısmına tutunup onlarla uğraşır dururlar. Hâlbuki onların hakikatini, gerçek yorumunu Allah'tan başkası bilemez. İlimde ileri gidenler: "Biz ona olduğu gibi inandık. Hepsi de Rabb'imizin katından gelmiştir" derler. Bunları ancak tam akıl sahipleri düşünüp anlar ve şöyle yalvarırlar."*[224] âyetinin bu kimseler hakkında indirildiği düşünülmektedir.

- Sekizincisi: Onlar konuşma harflerinden oluşan hece harfleridir. Allah bu harflerle meydan okuyarak onların acziyetini ortaya çıkarmıştır.[225]

Mâverdî eserinde yeri geldikçe huruf-ı mukattaa ile ilgili çeşitli rivâyetler nakletmiş, nadiren de olsa bu rivâyetlerin sonuna kendi görüşü olabileceğini düşündüğümüz bir görüş daha eklemiştir. Bazen de "daha önce konuyu açıkladık diyerek" herhangi bir açıklama yapmadan geçmiştir.[226]

Örneğin Âraf Sûresi'nin başında geçen huruf-ı mukatta ile ilgili dokuz görüş nakletmiş, ardından "bize göre onuncu bir görüş de şöyledir" diyerek kendi fikrini beyan etmiştir.

---

[224] Âl-i İmran Sûresi: 3/7: " هُوَ الَّذى اَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ اٰيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ اُمُّ الْكِتَابِ وَاُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَاَمَّا الَّذينَ فى قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْويلِه وَمَا يَعْلَمُ تَأْويلَهُ اِلَّا اللهُ وَالرَّاسِخُونَ فِى الْعِلْمِ يَقُولُونَ اٰمَنَّا بِه كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا وَمَا يَذَّكَّرُ اِلَّا اُولُوا الْاَلْبَابِ".

[225] Mâverdî, Cilt: 1, ss. 63-65.

[226] Mâverdî, Cilt: 5, s. 167; Cilt: 4, s. 233; Mâverdî, Cilt: 3, s. 91.

Örnek 1)

Âraf sûresi birinci âyette geçen المص ile ilgili tefsircilerin dokuz görüş bildirdiğini nakletmiştir:

- Birincisi: İbn Abbâs ve Saîd b. Cübeyr'e göre manası "Ben Allah, iyiden iyiye açıklıyorum" demektir.
- İkincisi: Süddî'ye göre o hece harfidir, sözünün manası bizim, Allah'ın isimleri hakkında, "O, Musavvir'dir" şeklindeki sözümüz gibidir.
- Üçüncüsü: Katâde'ye göre sûrenin ismidir.
- Dördüncüsü: Hasan el-Basrî'ye göre sûre başlangıcıdır.
- Beşincisi: İbn Abbâs'a göre sadece Hz. Peygamber'in anladığı kısaltılmış cümlelerdir.
- Altıncısı: Kur'ân'ın icazına dikkat çeken kesik hece harfleridir.
- Yedincisi: Allah'ın bilgisini kendisine sakladığı cümlelerdir.
- Sekizincisi: Allah'ın yarattıklarını kastettiği birçok anlam ifade eden kelimelerdir.
- Dokuzuncusu: Allah'ın yüce isimlerinin harfleridir.
- Onuncu görüş ise bize göre şöyledir: Bundan maksat "Dönüş, Rabbinden sana indirilen kitabadır" şeklinde olmalıdır. Bu anlama ulaşmak için kelimenin sondan iki harfi düşürülmüş ve hece harfleri ile ifade edilmiştir. Zira bu harfler, dinleyenin nazarında pek çok yere çekilebilecek bir özellik taşımaktadır. Nitekim Araplarda kelimenin son kısmından harfleri hazfederek muradını anlatma özelliği kullanılagelmiştir. Buna örnek olarak şairin şu beyti verilebilir:

"Ben O'na dur dedim, O da "kaf" dedi."[227] Burada şair "işte durdum" dediğini kastetmektedir."[228]

Görüldüğü üzere yazar hurûf-ı mukattaa ile ilgili bazen râvisini zikrederek bazen de râvisiz bir şekilde dokuz tane rivâyet nakletmiş, son olarak da kendi

[227] Bu beyit kaynaklarda, Velîd b. Mûğîre ya da Velîd b. Ukbe b. Muayt'a nispet edilmiştir. Bkz: Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib İbn Atıyye el-Endelüsî, **el-Muharrerü'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz,** Tahk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1422/2001, Cilt: 5, s. 156; Ebü'l-Feth Osman b. Cinnî el-Mevsılî İbn Cinnî, **el-Muhteseb fî Tebyîni Vücûhi Şevâzi'l-Kıraa ve'l-İzahi Anhâ,** el-Meclisü'l-A'lâ li'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, y.y., 1420/1999, Cilt: 2, s. 203; Ebü'l-Feth Osman b. Cinnî el-Mevsılî İbn Cinnî, **el-Hasâis**, 4. Baskı, el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, y.y., t.y., Cilt: 1, s. 31.

[228] Mâverdî, Cilt: 2, ss. 198-199.

görüşünü Arap şiirinden istişhâd ederek açıklama yoluna gitmiştir. Örnekten anlaşıldığına göre Mâverdî bu konuyla ilgili olarak hurûf-ı mukattaaların birer kısaltma olduğunu ve daha önceden de Arap şiirinde kullanıldığını ileri sürmektedir.

Örnek 2)

Yâsin Sûresi birinci ayetle ile ilgili beş görüş vardır diyerek şunları aktarmıştır:

- Birincisi: Katâde'ye göre O, Kur'ân'ın isimlerinden biridir.
- İkincisi: İbn Abbâs'a göre Allah'ın yemin ettiği isimlerinden biridir.
- Üçüncüsü: Mücâhid'e göre Allah'ın sözüne başlangıç yaptığı bir giriştir.
- Dördüncüsü: Hz. Ali şöyle rivâyet etmiştir: "Ben Rasûlullah'ı şöyle buyururken dinledim: Şüphesiz yüce Allah, Kur'ân-ı Kerîm'de beni yedi isim ile anmıştır: Muhammed, Ahmed, Taha, Yâsîn, Müzzemmil, Müddessir ve Abdullah."
- Beşincisi: Hasan, İkrime, Saîd b. Cübeyr ve Dahhâk'a göre "Ey insan" demektir. Fakat İkrime ve Saîd b. Cübeyr bunun Habeş lehçesi olup olmadığında ihtilafa düştüler. Kelbî Süryanice olduğunu, Şa'bî ise Tay lehçesi olduğunu, diğerleri ise onun Kelbî'nin lehçesinden olduğunu söylemişlerdir.

Mâverdî bu beş görüşü sıraladıktan sonra "altıncı bir görüş ise şöyledir" diyerek şunları aktarmıştır: Allah'a ve Rasûl'üne imanı yalanlayan kişi, bu iki şehadete imanın gerekliliğini nefyettikleri için ümitsizliğe düşmüştür. Çünkü ye'is belagat yönünden bütün lafızlardan daha üstündür. Sonra Rasûlullah peygamberliğini bu yemin ile ispat etmiştir.[229]

Kendi görüşü olabileceğini düşündüğümüz bu son cümlelerle Mâverdî buradaki huruf-ı mukattaa'nın yemin anlamında kullanıldığını söylemiş olmaktadır.

[229] Mâverdî, Cilt: 5, ss. 5-6.

Mâverdî'nin hurûf-ı mukattaalarla ilgili naklettiği görüşleri şu altı madde altında toplayabiliriz: Hurûf-ı mukattaalar;

- Allah'ın isimlerindendir
- Sûre ismidir
- Kur'ân'ın isimlerindendir
- Başlangıç ifadeleridir
- Yemindir
- Farklı lehçelerde başka anlamları olan kelimelerdir.

3.3. MÜŞKİLÜ'L-KUR'ÂN

Sözlükte "zihnî karışıklığa yol açmak, karışık olmak" gibi anlamlara gelen işkâl masdarından ismi fâil olan müşkil kelimesi,[230] terim olarak değişik ilim dallarında farklı şekillerde tanımlanmış, ulûmü'l-Kur'ân'da ise "Kur'ân âyetleri arasında ilk bakışta var olduğu sanılan ihtilâf ve tenâkuz durumuna" müşkil; bu durumları inceleyen ilme de "müşkilü'l-Kur'ân" denmiştir.[231] Elbette ki Kur'ân'da birbiriyle çelişen ayetlerin bulunması kesinlikle söz konusu değildir. Zira "*Hâlâ Kur'ân'ı düşünüp anlamaya çalışmıyorlar mı? Eğer o, Allah'tan başkası tarafından (indirilmiş) olsaydı, mutlaka onda birçok çelişki bulurlardı."*[232] âyeti, bu gerçeği açık bir şekilde dile getirmiştir. Dolayısıyla Kur'ân ilâhi kelâm olduğundan ayetleri arasında hakiki anlamda bir ihtilâf, tezat ve tutarsızlığın olması mümkün değildir. Belki ilk bakışta bazı âyetler arasında bir çelişkinin olduğu zannedilebilir, ancak üzerinde biraz düşünüldüğü zaman gerçekte herhangi bir çelişkinin bulunmadığı anlaşılır.[233] Çünkü çelişik veya zıt zannedilen ayetler, aslında ya aynı mevzuda değildirler veya aynı şartlara, ihtiyaçlara cevap vermemektedirler. Bu bakımdan farklı zamanlarda ortaya çıkan farklı durumlara ilişkin ifadeleri, tarihî ve toplumsal şartları içinde değerlendirmek gerekir. Kur'ân'ı tarihin ve toplumun dışında bir metin olarak

---

[230] Halil b. Ahmed, Cilt: 5, ss. 295-296; İbn Manzûr, Cilt: 11, ss. 356-357.

[231] ez-Zerkeşî, Cilt: 2, s. 45; es-Suyûtî, Cilt: 3, s. 88; Adem Yerinde, "Müşkilü'l-Kur'ân", **DİA**, İstanbul, 2006, Cilt: 32, s. 164.

[232] Nisâ Sûresi: 4/82: "أَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْآنَ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا".

[233] Ömer Nasûhî Bilmen, **Büyük Tefsir Tarihi**, Diyanet İşleri Reisliği, Ankara, 1973, Cilt: 1, s. 154.

okuyanlar ise onda çelişik ve zıt ifadelerin olduğunu düşünürler. Oysa o, yirmi üç yıl içinde çeşitli toplumsal gelişmeleri, adım adım izleyerek oluşmuş bir metindir.[234]

Ayetlerdeki ihtilâf bazı ayetlerin manaları arasında ve bu ayetlere ait olmak üzere müfessirlerin açıklamalarında görülen farklılıklardan oluşur. Zahirî ve hakikî ihtilâf kısımlarına ayrılır.[235]

Gerçek anlamdaki ihtilaflarla bir ilgisi bulunmayan zahirî ihtilafların doğmasına; kıraat farklılıkları, hakikat-mecaz, müşterek lafızlar, muhkem-müteşâbih, açıklanan konunun nevi ve safhaları, nâsih-mensûh gibi durumlar sebep olmaktadır. Hakikî ihtilaflar ise esas itibariyle, ayetler arasında değil de ayetlerin tefsirleri arasında görülen ve liyakatli müfessirlerin tefsirlerine muhalif olan ihtilaflardır. Bunlar genelde İslam ilimlerini tahsil etmiş müfessirlerin tefsirleriyle, bilhassa cehalet ve kötü niyetin hâkim olduğu bazı kimselerin ayetlerle ilgili tutarsız sözleri arasında var olan çelişkilerdir. Tefsirler arasındaki hakikî ihtilafın sebepleri de şöyle özetlenebilir: Bazı müfessirlerin tefsirle ilgili hadis ve diğer rivâyetleri bilmemesi, tefsir bilgi ve kültürünün yetersiz olması, içtihadî bir konuda gerekli kuralları bilmemesi ve uygulamaması, ayetin öncesi ve sonrasıyla olan mana bağına dikkat etmemesi, ayetleri kendi yanlış kanaatine uydurma çabası ve İslam dinine aslında düşman olması.[236]

Sözü edilen sebeplerle doğan müşkilâtı gidermek için âlimlerin müracaat ettiği iki yöntem bulunmaktadır. Bunlardan biri te'vil ve te'lîf yolu, bir diğeri de nesh metodudur.[237]

Mâverdî'nin Müşkilü'l-Kur'ân'a Bakışı

Mâverdî tefsirinde müşkilü'l-Kur'ân konusunu ayrıntılı bir şekilde ele alarak incelememiştir. Ancak müşkilü'l-Kur'ân kapsamına girebilecek âyetleri değerlendirirken çeşitli açıklamalar yaparak âyette ya da âyetler arasında herhangi bir işkâl olmadığını ifade etmeye çalışmıştır. Bazı âyetlerde varmış gibi görünen

[234] Albayrak, Usûl, ss. 166-167.
[235] Yakup Çiçek, "Müşkilü'l-Kur'ân", **MÜİFD,** Sayı: 7-8-9-10, 1995, s. 81.
[236] Çiçek, ss. 108-109.
[237] Demirci, Usûl, s. 228.

birbirine tezat durumları çeşitli deliller getirerek açıklamaya çalışmıştır. Müşkilü'l-Kur'ân başlığı altında değerlendirebileceğimizi düşündüğümüz bu âyetlere iki örnek vermekle yetineceğiz.

Örnek 1)

"Allah, kimi doğru yola iletirse işte o, doğru yolu bulmuştur. Kimi de saptırırsa, böyleleri için O'nun dışında dostlar bulamazsın. Onları kıyamet günü körler, dilsizler ve sağırlar olarak yüzüstü haşredeceğiz. Varacakları yer cehennemdir. Cehennemin ateşi dindikçe, onlara çılgın ateşi artırırız."[238] âyetinde geçen 'kör, sağır ve dilsiz' ile ilgili iki görüş olduğunu bildirerek şunları söylemiştir:

Birincisi: Onlar cehennemde azapları artsın diye kör, dilsiz ve sağır olarak haşrolunurlar. Sonra Allah *"Suçlular (o gün) ateşi görünce, onun içine düşeceklerini iyice anlayacaklar ve ondan kurtuluş yolu da bulamayacaklardır."*[239] âyetiyle gördüklerini, "*Elleri boyunlarına bağlanmış, çatılmış olarak cehennemin daracık bir yerine atıldıkları zaman orada, yok olup gitmeyi isterler (haykırırlar).*"[240] âyetiyle konuştuklarını, "*Bu ateş onları uzak bir mesafeden görünce onun müthiş kaynamasını ve uğultusunu işitirler."*[241] âyetiyle de işittiklerini söylemiştir. Mukâtil b. Süleyman bu konuyu şöyle açıklamıştır: Onlara *"Aşağılık içinde kalın orada, artık benimle konuşmayın!"*[242] denildiğinde kör, dilsiz ve sağır olurlar. Hâlbuki onlar bundan önce görüyor, duyuyor ve konuşabiliyorlardı.

İkincisi: Hasan el-Basrî ve İbn Abbas'a göre onlar kendilerini sevindirecek şeyleri göremeyecek olan kör, sevindirecek şeyleri duyamayacak olan sağır ve faydalanacakları şeyleri konuşamayacak olan dilsizdirler.[243]

Görüldüğü gibi Mâverdî, cehennemliklerin bir âyette 'kör, sağır ve dilsizler' olarak tasvir edildiğini, başka âyetlerde ise 'görüp, işitip, konuştukları'

---

238 İsrâ Sûresi: 17/97: " وَمَنْ يَهْدِ اللهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِ وَمَنْ يُضْلِلْ فَلَنْ تَجِدَ لَهُمْ اَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِه وَنَحْشُرُهُمْ يَوْمَ الْقِيمَةِ عَلٰى وُجُوهِهِمْ عُمْيًا وَبُكْمًا وَصُمًّا مَأْوِيهُمْ جَهَنَّمُ كُلَّمَا خَبَتْ زِدْنَاهُمْ سَعِيرًا".

239 Kehf Sûresi: 18/53: "وَرَاَ الْمُجْرِمُونَ النَّارَ فَظَنُّوا اَنَّهُمْ مُوَاقِعُوهَا وَلَمْ يَجِدُوا عَنْهَا مَصْرِفًا".

240 Furkan Sûresi: 25/13: "وَاِذَا اُلْقُوا مِنْهَا مَكَانًا ضَيِّقًا مُقَرَّنِينَ دَعَوْا هُنَالِكَ ثُبُورًا".

241 Furkan Sûresi: 25/12: "اِذَا رَاَتْهُمْ مِنْ مَكَانٍ بَعِيدٍ سَمِعُوا لَهَا تَغَيُّظًا وَزَفِيرًا".

242 Mü'minûn Sûresi: 23/108: "قَالَ اخْسَؤُا فِيهَا وَلَا تُكَلِّمُونِ".

243 Mâverdî, Cilt: 3, s. 275.

sonucu çıkarılan çeşitli anlatımlar yer aldığını söyleyerek bunların aslında birbirlerine tezat teşkil etmediğini açıklamaya çalışmıştır. Bir rivâyete göre cehennemliklerin belli bir aşamadan sonra kör, sağır ve dilsiz olacaklarını, başka bir rivâyete göre ise kendilerine fayda sağlayacak şeyler karşısında kör, sağır veya dilsiz olacaklarını aktararak âyetler arasında bir müşkil olmadığını ispatlamaya çalışmıştır.

Örnek 2)

"O, kullarının üstünde mutlak hâkimiyet sahibidir. Üzerinize de koruyucu melekler gönderir. Nihayet birinize ölüm geldiği vakit (görevli) elçilerimiz onun canını alır ve onlar görevlerinde asla kusur etmezler."[244] âyetiyle ilgili Mâverdî şunları söylemektedir: "*Ölüm birinize geldiği vakit…"* âyetinde ölüm sebepleri geldiği vakit kastedilmektedir. Ölüm anında Azrâil'in ruhu kabzettiği söylenir ki bu *"De ki: Sizin için görevlendirilen ölüm meleği canınızı alacak, sonra Rabbinize döndürüleceksiniz."*[245] âyetiyle de açıklanmıştır. Bu ayette "ölüm meleği" denilirken, diğer âyette nasıl olur da "elçiler" kelimesi çoğul olarak gelir?"

Mâverdî burada işkâl gibi görünen bir durumu, râvisini zikretmeden şu şekilde açıklamıştır ki biz bunun kendi düşüncesi olabileceği kanaatindeyiz: " Denilir ki Allah, Cebrail'e katından emrini yerine getiren yardımcılar göndermiştir ve böylece can alma fiili onun yardımcılarıyla gerçekleşmiş olur." [246]

Mâverdî burada, anladığımız kadarıyla ruhu alanın Yüce Allah olduğunu, meleklerin sadece bu görevle görevlendirilmiş olduklarını ve Allah'ın emri ile insanların canlarını aldıklarını anlatmaya çalışarak âyetteki müşkilliği gidermeye çalışmıştır. Nitekim Râzî de eserinde bu problemi ele alarak konuyu işlemiştir.[247]

---

[244] En'am Sûresi: 6/61: "وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ وَيُرْسِلُ عَلَيْكُمْ حَفَظَةً حَتّٰى إِذَا جَاءَ اَحَدَكُمُ الْمَوْتُ تَوَفَّتْهُ رُسُلُنَا وَهُمْ لَا يُفَرِّطُونَ".

[245] Secde Sûresi: 32/11: "قُلْ يَتَوَفّٰيكُمْ مَلَكُ الْمَوْتِ الَّذى وُكِّلَ بِكُمْ ثُمَّ إِلٰى رَبِّكُمْ تُرْجَعُونَ".

[246] Mâverdî, Cilt: 2, s. 124.

[247] Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz: Ebû Abdillah Fahreddîn Muhammed b. Ömer Fahreddin er-Râzî, **et-Tefsîru'l- Kebîr (Mefâtîhu'l-Gayb)**, Dâru't-Tabâ'ati'l-Âmire, y.y., 1307, Cilt: 13, s. 15.

3.4. MÜBHEMÂTÜ'L-KUR'ÂN

Bilindiği üzere Arapça olarak indirilen Kur'ân-ı Kerîm'de, vahyin ilk muhataplarının konuşup anlaştıkları Arap dilinin bütün imkânları kullanılmıştır. Arapça anlatımda önemli bir yer tutan çeşitli belâgat üslûplarının kullanılması, hitapta ifade zenginliği sağlanmasının yanında bazı kapalılıkları da beraberinde getirmiştir. Az sözle çok anlam ifade etme gibi mûciz bir özelliği olan Kur'ân-ı Kerîm'de çoğunlukla yer, zaman ve kişi adları açıkça zikredilmeyip, ism-i işaret ve ism-i mevsûl gibi edatlar kullanılarak mübhem bırakılmıştır. Vahyin nüzûlüne bizzat muhatap olan insanlar Kur'ân'da mübhem bırakılan yer ve şahıs isimlerinin çoğunu bilmekteydiler. Bilmediklerini ise sorma imkânına sahiptiler. Sözün tabii bağlamından hem zaman hem de mekân bakımından uzakta olan insanlar için ise kullanılan bu edebî üslûp zamanla anlamı kapalı ifadelere dönüşmüştür.[248]

Sözlükte 'gizli ve kapalı olmak, kapalı bırakmak' anlamlarındaki *ibhâm* masdarından sıfat olan *mübhem* kelimesi 'kapalı bırakılan, mahiyeti bildirilmeyen şey, çözüm imkânının olmaması, işin karışık ve gizli olması' demektir.[249] Bütün bu anlamlar göz önüne alındığında 'aşılması güç bir problem' manası ortaya çıkmaktadır. Buna göre Kur'ân-ı Kerîm'de kendi ismiyle belirtilmeyip, bunların yerine insan, melek, cin, peygamber, veli, hayvan, ağaç, yıldız ve şehir gibi varlıklar için kullanılan zamir, işaret isimleri, zaman ve mekân isimleri, künye, lâkap ve vasıf gibi kapalı kelime ve ifadelerle zikredilen hususlara "mübhemâtü'l-Kur'ân" denilmiştir.[250]

Kur'ân'da mübhemâtın yer almasıyla onun evrenselliği arasında sıkı bir münâsebet bulunmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm sadece bir bölgeye veya bir kavme indirilmiş olsaydı, onun muhatapları ve içinde geçen yer adları gibi hususlar daha belirgin bir nitelik taşıyabilirdi. Ancak Kur'ân'ın bütün zaman, mekân ve

---

[248] Ayrıntılı Bilgi için Bkz. Mustafa Öztürk, "Mübhemâtü'l-Kur'ân ve İmamiyye Şiası", **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,** Sayı: 12-13, 2001, (Mübhemâtü'l-Kur'ân), ss. 437-455; Süleyman Gezer, "Kur'an'daki Belirsiz Anlatımlar/Mübhemât Sözlü Dil Bağlamında Bir Yaklaşım", **Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 2, 2002/2, ss. 253-264.

[249] İbn Manzûr, Cilt: 12, s. 56; el-İsfehânî, s. 149.

[250] Abdülhamit Birışık-Hüseyin Abdülhâdî Muhammed , "Mübhemâtü'l-Kur'ân", **DİA,** İstanbul, 2006, Cilt: 31, s. 437; Hüseyin Yaşar, **Kur'ân'da Anlamı Kapalı Ayetler (Mübhemâtü'l-Kur'ân)**, Beyan Yayınları, İstanbul, 1997, ss. 23-91.

şahıslara hitâp etme özelliğinden ötürü Mekke, Medine ve Arabistan'daki diğer yerler ve özel isimlerden çok az bahsedilmiştir.[251] Yani mübhemâttan sayılan kelime türleri evrensel hedefler gözeten Kur'ân'ın, genel ve kuşatıcı ifade tarzı için en uygun kelimelerdir.[252]

İfade zenginliği sağlayan mübhemlerin Kur'ân'da var olma sebepleri şöyle sıralanabilir:

- Mübhem meselenin başka bir âyetle açıklanarak çeşitlilik kazandırılması
- Mübheme ilgi çekme amacı
- İslâm'a muhalif olanların adlarının açıkça zikredilmeyip İslâm'a girmeleri için açık kapı bırakılması
- Mübhemi açıklamanın önemli bir faydasının olmaması
- Hükmün umuma şamil kılınması için özel şahısların gizlenmesi
- İsmi zikretmeden şahsı, kâmil bir sıfatla yüceltmek
- Noksan bir sıfatla kişiyi tahkir etmek.[253]

Kuşkusuz Kur'ân'da mübhemlerin bulunmalarının olumlu katkılarıyla birlikte olumsuz yanları da vardır. İslam düşünce geleneğinde erken dönemde teşekkül eden Şia, Hariciye ve Mutezile gibi çeşitli fırkalar için, mübhem gibi anlamı kapalı olan kelimeler bulunmaz bir fırsat olmuştur. Onlar Kur'ân'da geçen bu mübhemleri metnin dilsel ve anlamsal verilerine bakmadan, kendi arzuları doğrultusunda, fikirleri ve siyasi haklarının dayanağı olarak kendi lehlerinde kullanıp, istismar etmişlerdir.[254]

Mâverdî'nin Mübhemâtü'l-Kur'ân'a Bakışı

Müellifimizin yaşadığı dönemde henüz mübhemât'ül-Kur'ân ilmi tedvin edilmemiş olsa da[255], Mâverdî'nin Kur'ân'da anlamı kapalı olan kelimeleri açıklamaya çalıştığı görülmektedir. Mübhem ilminin konusuna dâhil olan çeşitli

[251] Birışık- Muhammed, s. 438.
[252] Hâlis Albayrak, "Mübhemâtü'l-Kur'ân İlmi ve Kur'ân Tefsirindeki Yeri"**, AÜİFD,** Cilt: 32, 1992, (Mübhemâtu'l-Kur'ân), s. 177.
[253] ez-Zerkeşî, Cilt: 1, ss. 155-160; es-Suyûtî, Cilt: 4, ss. 93-95; Yaşar, ss. 100-103.
[254] Mevlüt Erten, "Mübhemâtü'l-Kur'ân ve Fırkalar (İdeolojik Tefsir)", **Ekev Akademi Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 1, 2001, ss. 65-84; Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz. Öztürk, Mübhemâtü'l-Kur'ân, ss. 445-455.
[255] Demirci, Usûl, s. 218.

ism-i mevsulleri, ism-i işaretleri, zamirleri, belirsiz zaman ve mekân zarflarını konunun bağlamına göre rivâyetler aktararak açıklık kazandırmıştır. Bunları birkaç başlığa ayırarak inceleyeceğiz.

3.4.1. İsm-i Mevsuller

Örnek 1)

"Allah, kendisine hükümdarlık verdi diye (şımarıp böbürlenerek) Rabbi hakkında İbrahim ile tartışanı görmedin mi?..."[256] âyetinde Hz. İbrahim ile tartışan kişinin kimliği hakkında açık bir bilgi verilmeyip, **الَّذِي** ism-i mevsulüyle ifade edilmiştir. Mâverdî buradaki kişinin Nemrud bin Kenan olduğunu ve bu kişinin yeryüzünde ilk defa büyüklenip ilah olduğunu iddia eden kişi olduğunu söylemiştir. Bu rivâyeti aktarırken herhangi bir râvi zikretmemesi hasebiyle, bunun kendi fikri olabileceği kanaatindeyiz.[257]

Örnek 2)

"Yahut altı üstüne gelmiş (ıpıssız duran) bir şehre uğrayan kimseyi görmedin mi? O, 'Allah, burayı ölümünden sonra nasıl diriltecek (acaba)?' demişti..."[258] âyetinde de şehre uğrayan kişinin kim olduğu bildirilmeyip yine **الَّذِي** ismi mevsulüyle zikredilmiştir. Mâverdî burada bahsedilen kişinin ya Üzeyir, ya Ermiya, ya da Hızır olduğunu söylemiştir. Rivâyetler arasında herhangi bir tercihte bulunmayan müellifimizin Vehb İbn Münebbih gibi çokça israiliyyat nakleden kişilerden nakilde bulunması dikkat çekicidir.[259]

---

[256] Bakara Sûresi: 2/258: "أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِي حَآجَّ إِبْرَاهِيمَ فِي رَبِّهِ…".

[257] Mâverdî, Cilt: 1, s. 329.

[258] Bakara Sûresi: 2/259: "أَوْ كَالَّذِي مَرَّ عَلَى قَرْيَةٍ…".

[259] Mâverdî, Cilt: 1, s. 331.

3.4.2. Zarflar

Örnek 1)

"İnkâr edenler, kendilerine kıyamet ansızın gelinceye yahut da onlara kısır bir günün azabı gelip çatıncaya dek, o Kur'ân'dan bir şüphe içinde kalırlar."[260] âyetinde geçen 'kısır bir gün' şeklinde meâl verilen **يَوْمٍ عَقِيمٍ** ifadesinin ya Kıyamet günü ya da Bedir günü olduğunu bildirmiştir. **عَقِيمٍ** kelimesi için ise üç farklı görüş aktarmıştır:

- Birincisi: 'Şiddetli' demektir.
- İkincisi: Benzeri ve muadili olmayan demektir, çünkü melekler, o günde (Bedir Günü) savaşmışlardır.
- Üçüncüsü: Yeryüzünün kuruyup, neslin kesilmesi demektir.

Bu üçüncü görüş **ويحتمل ثالثاً** kalıbıyla aktarıldığı için kendi görüşü olabileceği kanaatindeyiz.[261]

Örnek 2)

"Hani Mûsâ, beraberindeki gence şöyle demişti: İki denizin birleştiği yere varıncaya kadar durmayacağım, ya da uzun zaman gideceğim."[262] âyetinde geçen 'iki denizin birleştiği yer' ifadesiyle ilgili üç farklı görüş nakletmiştir:

- Birincisi: Bu, Bizans ve İran denizidir. Birisi doğuda diğeri batıdadır. Taberî'nin rivâyetine göre, yeryüzünde ondan daha fazla suyun bulunduğu bir yer yoktur.
- İkincisi: Ermenistan'da Kura ve Res (Aras) nehirleri arasıdır.
- Üçüncüsü: Hızır ve İlyas'dır. Çünkü o ikisi ilimde deniz gibidir.[263]

---

[260] Hac Sûresi: 22/55: "وَلَا يَزَالُ الَّذِينَ كَفَرُوا فِى مِرْيَةٍ مِنْهُ حَتَّى تَأْتِيَهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً أَوْ يَأْتِيَهُمْ عَذَابُ يَوْمٍ عَقِيمٍ".

[261] Mâverdî, Cilt: 4, s. 37.

[262] Kehf Sûresi: 18/60: "وإذ قال موسى لفتاه لا أبرح حتى أبلغ مجمع البحرين…".

[263] Mâverdî, Cilt: 3, s. 322.

3.4.3. Bazı Kelimeler ve Zamirler

Örnek 1)

"Kitab ehlinden hiç kimse yoktur ki ölümünden önce, ona (İsa'ya) iman edecek olmasın. Kıyamet günü, o (İsa) onların aleyhine şahit olacaktır".[264] Âyetindeki **مَوْتِهِ**/*ölümünden önce* ifadesindeki zamirin kimi kastettiğiyle ilgili üç farklı görüş nakletmiştir:

- Âyetteki iki zamir de Hz. İsa'ya aittir, anlamı ise şöyledir: Kıyamet günü (alâmeti olarak) Hz. İsa ineceği vakit hayatta olan herkes, mutlaka ona iman edecektir.
- Kitap ehlinden olan herkes, mutlaka "ölümünden evvel" Hz. İsa'ya iman edecektir. Buna göre, "ona" daki zamir, Hz. İsa'ya aittir. "Ölümünden" kelimesindeki zamir ise, kitap ehline mensup kişiye aittir.
- Hz. Muhammed'e (sav) iman etmeyecek kimse yoktur, anlamında olduğu da söylenmiştir.[265]

Örnek 2)

"(Ey Muhammed!) Onlara, deniz kıyısında bulunan kent halkının durumunu sor..."[266] âyetinde geçen **الْقَرْيَةِ** / *kent halkı/kasabası/şehrin* neresi olabileceğiyle ilgili beş farklı rivâyet nakletmiştir. Bu Belde:

- Eyle'dir
- Medyen sahilidir
- Eyle ile Tûr arasındaki Medyen'dir
- Medyen ile Aynuna arasında Maktâ diye bilinen bir yerdir
- Taberiye Denizi'nin yakınlarındaki bir şehirdir.[267]

Mâverdî bu kasabayla ilgili soru sorulmasının aslında orada daha önce işlenen çirkin günahlardan dolayı bir azarlama olduğunu söyleyerek konuyu

---

[264] Nisa Sûresi: 4/159: "وَإِن مِّنْ أَهْلِ الْكِتَابِ إِلاَّ لَيُؤْمِنَنَّ بِهِ قَبْلَ مَوْتِهِ…".

[265] Mâverdî, Cilt: 1, s. 544.

[266] Â'raf Sûresi: 7/163: "وَاسْأَلْهُمْ عَنِ الْقَرْيَةِ الَّتِي كَانَتْ حَاضِرَةَ الْبَحْرِ…".

[267] Mâverdî, Cilt: 2, ss. 271-272.

bitirmiştir. Bu açıklamadan, Mâverdî'nin bu kadar ayrıntılı rivâyetleri aktarmasının asıl sebebinin âyetin esas vurgulamak istediği mesajın daha iyi anlaşılmasını sağlamak olduğunu düşünüyoruz.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DİLE YÖNELİK KUR'ÂN İLİMLERİ

Arap edebiyatının şaheseri olan Kur'ân-ı Kerîm, eşsiz üslûbu sayesinde kendini herkese dinletmiş ve her yaştaki insanda hayranlık uyandırmıştır. Şiir yönünden edebiyatın son derece gelişmiş olduğu bir dönemde nâzil olmasına karşın gönüllere hoş gelen üslûbu sayesinde düşmanları bile onu dinlemekten kendilerini alıkoyamamışlardır. Hatta en meşhur şairler bile onun insan ürünü olamayacağını kabul ederek acziyetlerini ifade etmişlerdir.[268]

Hz. Peygamber'den ve sahabeden nakledilen tefsir, bütün Kur'ân'ı kapsamamaktadır. Onlar genellikle mücmel, müşkil, mübhem, umum ve mutlak gibi hususları beyân ve tefsir etmişlerdir. Zamanla müşkiller daha da artarak tefsir, bütün Kur'ân'a teşmil edilince, Arap dili ve onun üslûplarından ve Peygamber devrinde zuhûr eden tarihî hadiselerden de faydalanılmaya başlanmıştır. Müslümanlar için her sahada esas olan Kur'ân, lafızları bakımından da Arap dili için bir esâs olmuştur. Yani Kur'ân-ı Kerîm, filolojik tetkikler için en mühim kaynak olmuştur.[269]

Biz bu bölümde Kur'ân'ın dilsel yönüne vurgu yapan ve bu açıdan anlaşılmasına katkı sağlayan Kur'ân ilimlerini ele alıp, Mâverdî'nin, eserinde bu konulara nasıl değindiğini inceleyeceğiz.

4.1. GARÎBÜ'L-KUR'ÂN

Kur'ân-ı Kerîm, Arapça'nın Kureyş lehçesiyle nâzil olmakla birlikte diğer Arap lehçelerinden gelen veya yabancı dillerden alınıp Arapçalaştırılan kelimeler de ihtiva etmektedir. Ayrıca Kur'ân'da az kullanılmasından dolayı mânası yaygın olarak bilinmeyen, anlaşılması güç lafızlar da vardır. Tefsir ilminde Kur'ân'daki bu tür kelimelerin açıklanması garîbü'l-Kur'ân'ın konusunu teşkil etmektedir.[270]

---

[268] Cerrahoğlu, Usûl, s. 166.
[269] Cerrahoğlu, Tarih, s. 211.
[270] İsmail Cerrahoğlu, "*Garîbü'l-Kur'ân*", **DİA**, İstanbul, 1996, (Garîb), Cilt: 13, s. 379.

Garîb kelimesi, Arapça'da **غرب** /*ğarube* kökünden türemiştir ve sözlükte yurdundan uzak kalan, tek ve nadir olan, kendi cinsi arasında eşi ve benzeri olmayan, bilinmeyen, müphem ve kapalı olan anlamlarına gelir.[271] Buna göre garib lafız, az kullanılması nedeniyle, manası sözlüklere başvurulmadan bilinemeyen kelimeleri ifade eder. Bu kelime II./VII. yüzyıldan itibaren Kur'ân ve hadislerdeki Garîb lafızlara dair eserlerde kullanılarak terim haline gelmiştir. Başlangıçta, anlamı herkes tarafından bilinmeyen veya Kureyş lehçesi dışındaki lehçelere ait olan çok az kelimeyi kapsarken zamanla Kur'ân ve hadislerdeki eş anlamlı kelimelerle âyet ve hadislerde farklı mânalar taşıyan kelimeler ve değişik yapıdaki cümleler de garîb kapsamına dâhil edilmiştir. Garîb lafızlar, iki kısma ayrılır. Birincisi, eskiden kullanılırken daha sonra unutulan veya az kullanılan "garîb hasen" lafızlar olup kullanımları dil açısından kusur sayılmaz. Kur'ân ve hadislerdeki garîb kelimeler bu türdendir. Diğeri ise anlamı garîb, telaffuzu güç olan ve sesi kulak tırmalayan "garîb kabîh" kelimelerdir. [272]

Hz. Peygamber Arapça konuşan bir topluma peygamber olarak gönderildiği için kendisine vahyedilen kitabın dili de Arapça'dır.[273] Ancak sahabelerin kendileri Kur'ân'da geçen bazı kelimelerin anlamlarını bilmediklerini söylemişlerdir. Hz. Ömer'in Abese Sûresindeki "ebben"[274] kelimesinin anlamını bilmediği,[275] İbn Abbas'ın da "fâtır"[276] kelimesinin anlamını iki Arap köylüsünün bir kuyu başında tartışırken bu kelimeyi kullanmaları sonucu öğrendiği nakledilmiştir.[277] Yine İbn Abbas "gıslîn"[278], "hanânen"[279], "evvâh"[280], ve

---

271 İbn Manzûr, Cilt: 1, s. 639.

272 Hüseyin Elmalı-Şükrü Arslan, "*Garîb*", **DİA**, İstanbul, 1996, Cilt: 13, s. 374.

273 Yusuf Sûresi: 12/2: "*Biz onu, düşünüp anlayasınız diye, Arapça bir Kur'ân olarak indirdik/* إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ"; İbrahim Sûresi: 14/4: "*Biz, kendilerine açıklamalarda bulunması için her peygamberi yalnız kendi toplumunun diliyle gönderdik... "/ "*...وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ إِلَّا بِلِسَانِ قَوْمِهِ لِيُبَيِّنَ لَهُمْ".

274 Abese Sûresi: 80/31: "وَفَاكِهَةً وَأَبًّا"

275 Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî, **Câmi'u'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân**, Tahk. Ahmed Muhammed Şâkir, Müessetü'r-Risâle, y.y., 1420/2000, Cilt: 24, s. 231.

276 En'am Sûresi: 6/14; Yusuf Sûresi 12/101; İbrahim Sûresi: 14/10; Fâtır Sûresi: 35/1; Zümer Sûresi: 39/46; Şûrâ Sûresi: 42/11.

277 et-Taberî, Cilt: 11, s. 283.

278 Hâkka Sûresi: 69/36: "وَلَا طَعَامٌ إِلَّا مِنْ غِسْلِينٍ".

279 Meryem Sûresi 19/13: "وَحَنَانًا مِنْ لَدُنَّا وَزَكَاةً وَكَانَ تَقِيًّا".

280 Tevbe Sûresi :9/114: "وَمَا كَانَ اسْتِغْفَارُ إِبْرَاهِيمَ لِأَبِيهِ إِلَّا عَنْ مَوْعِدَةٍ وَعَدَهَا إِيَّاهُ فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ أَنَّهُ عَدُوٌّ لِلَّهِ تَبَرَّأَ مِنْهُ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لَأَوَّاهٌ حَلِيمٌ".

"rakîm"[281] dışındaki bütün Kur'ân kelimelerini bildiğini söylemiştir.[282] Bu durum o kelimelerin az kullanılması ya da farklı lehçe veya dillerden Arapça'ya geçmiş olması gibi sebeplerden kaynaklanmaktaydı.[283]

Kur'ân-ı Kerîm'in hangi lafızlarının garîb olduğu hususundaki anlayışın zamana ve kişilere göre değiştiği görülmektedir. İslâm'ın ilk yıllarında az sayıda kelime garîb sayılırken zamanla hacimli Kur'ân lugatları yazılmaya başlanmıştır. Bu konuda asıl önemli olan husus, garîb lafızların Kur'ân'ın nâzil olduğu dönemdeki Arap dilinde ne gibi mânalar ifade ettiğinin bilinmesidir.[284]

Biz burada konumuzun sınırlarını aşmamak için Kur'ân'da garîb kelimelerin varlığı ya da yokluğu tartışmalarına girmeyeceğiz. Ancak müellifimiz Mâverdî'nin yaptığı açıklamalara dayanarak garîb kelimelerin Kur'ân'daki durumu hakkında bilgi vereceğiz.

Mâverdî'nin Garîbü'l-Kur'ân'a Bakışı

Mâverdî'nin eseri incelendiğinde garîb kelimelerin, bazen yabancı dillerden Arapça'ya geçmesi ve bazen de az kullanılması ya da anlamının bilinmemesi sebebiyle anlaşılamadığını görmekteyiz. Bu sebeple bu konuyu iki başlık altında inceleyeceğiz.

4.1.1 Başka Dillerden Arapça'ya Geçen Kelimeler

Örnek 1)

Mâverdî *"Şüphesiz, inanıp yararlı işler yapanlara gelince, onlar için içlerinde ebedî kalacakları Firdevs cennetleri bir konaktır. Oradan ayrılmak istemezler."*[285] âyetinde geçen "Firdevs" kelimesini açıklarken beş farklı rivâyete

---

[281] Kehf Sûresi: 18/9: "أَمْ حَسِبْتَ أَنَّ أَصْحَابَ الْكَهْفِ وَالرَّقِيمِ كَانُوا مِنْ آيَاتِنَا عَجَبًا".

[282] Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' el-Himyerî el-Yemânî es-San'ânî, **Tefsîru Abdürrezzâk**, Tahk. Mahmûd Muhammed, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 1419/1998, Cilt: 2, s. 325.

[283] Cerrahoğlu, Garîb, s. 380.

[284] Cerrahoğlu, Garîb, s. 380.

[285] Kehf Sûresi 18/107: "…إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ كَانَتْ لَهُمْ جَنَّاتُ الْفِرْدَوْسِ نُزُلًا".

yer vererek, Mücâhid'e göre Firdevs kelimesinin Rumca'da "bahçe" anlamına geldiğini nakletmiştir.[286]

Örnek 2)

Fil sûresinde geçen *"Üzerlerine pişkin tuğladan yapılmış taşlar atıyorlardı."*[287] âyetinde geçen "siccîl" kelimesi için ise dört farklı rivâyet aktararak, İbn Abbâs'tan şöyle rivâyet etmiştir:

"Siccîl Farsça bir kelimedir, bunun aslı ise 'senk ve kîl' dir. Bu iki kelime Farsça'da 'taş ve çamur' anlamına gelir."[288]

4.1.2. Anlamı Kapalı Olan Kelimeler

Örnek 1)

Mâverdî *"Yoksa sen, (sadece) Ashâb-ı Kehf ve Ashâb-ı Rakîm'i bizim ibret verici delillerimizden mi sandın?"*[289] âyetinde geçen *'Rakîm'* kelimesini yedi farklı rivâyet aktararak açıklamıştır:

- Birincisi: İbn Abbâs'a göre orada bulunan bir köyün ismidir.
- İkincisi: Hasan el-Basrî'ye göre bir dağın ismidir.
- Üçüncüsü: Dahhâk'a göre bir vadinin ismidir. Atiyyet'ül-Avfî'ye göre İble gibi Şam'daki bir vadinin adıdır, Nablus'ta bulunan bir dağdaki mağaranın adı olduğu, ya da Mîrim mağarasının ismi, Efes ya da Efsûs [290] şehrinin ismi olduğu veya Vefeyânus kralının ismi olduğu da rivayet edilir.
- Dördüncüsü: Said b. Cübeyr'e göre köpeklerinin ismidir.
- Beşincisi: Mücâhid'e göre 'rakîm' içinde onların durumlarının yazılı olduğu bir kitaptır, elbisedeki mühürden alınmıştır, mağaranın girişindeki kurşun levhadan bir kitâbe olduğu söylenir.
- Altıncısı: Ebû Sâlih'e göre 'rakîm' Rumcada divit demektir.

---

[286] Mâverdî, Cilt: 3, s. 348.

[287] Fil Sûresi 105/4: "تَرْمِيهِمْ بِحِجَارَةٍ مِنْ سِجِّيلٍ".

[288] Mâverdî, Cilt: 6, s. 343.

[289] Kehf Sûresi 18/9: "اَمْ حَسِبْتَ اَنَّ اَصْحَابَ الْكَهْفِ وَالرَّقِيمِ كَانُوا مِنْ اٰيَاتِنَا عَجَبًا".

[290] Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz: İsmet Ersöz, "Ashâb-ı Kehf", **DİA**, İstanbul, 1991, Cilt: 3, ss. 465-467.

- Yedincisi: Saîd b. Cübeyr'e göre 'rakîm' tüccarlardan bir gruptur, onların durumları tıpkı Ashâb-ı Kehf'in durumu gibidir.[291]

Örnek 2)

"...Şüphesiz İbrahim, çok içli, yumuşak huylu bir kişiydi."[292] âyetinde geçen "evvâh" kelimesini on farklı rivâyetle açıklamıştır:

- Birincisi: İbn Mesûd'a göre çokça dua eden kimsedir.
- İkincisi: Hasan el-Basri'ye göre çok merhametli olan kimsedir.
- Üçüncüsü: İkrime ve Atâ'ya göre kesin inanç ve yakîn sahibi demektir.
- Dördüncüsü: İbn Abbâs'a göre Habeşçe'de mü'min demektir.
- Beşincisi: Saîd b. el-Müseyyeb'e göre kimsesiz, ıssız, kurak yerlerde Allah'ı anıp tesbih eden kimse demektir.
- Altıncısı: Yine İbn Abbâs'ın rivâyetine göre çokça Kur'an-ı Kerîm okuyan kimse demektir.
- Yedincisi: Ebû Zer'e göre çokça âh eden kimse demektir.
- Sekizincisi: Mücâhid'e göre fakîh kimse demektir.
- Dokuzuncusu: Huşu duyan, yalvarıp yakaran kimse demektir. Bunu da Abdullah b. Şeddâd b. el-Had, Peygamber (sav)'den rivayet etmiştir.
- Onuncusu: Evvâh, hatırladığında, günahlarından dolayı mağfiret dileyen kimse demektir. Bunu da Ebu Eyyûb söylemiştir."[293]

Görüldüğü gibi Mâverdî anlaşılamayan kelimelerin ne anlama geldiğini açıklayabilmek için birçok rivâyet aktarmıştır. Bazen de bu kelimelerin hangi dillerden Arapça'ya geçtiğini ya da başka dillerde ne anlama geldiğini aktararak âyetlerin anlaşılmasını sağlamıştır. Çoğunlukla yaptığı gibi bu konuda da kendi görüşlerini belirtmekten sakınmış, rivâyetleri aktarmakla yetinmiştir.

---

[291] Mâverdî, Cilt: 3, s. 286.

[292] Tevbe Sûresi 9/114: "إِنَّ إِبْرٰهِيمَ لَأَوَّاهٌ حَلِيمٌ ...".

[293] Mâverdî, Cilt: 2, ss. 410-411.

4.2. İ'CÂZÜ'L-KUR'ÂN

Sözlükte "gücü yetmemek, yapamamak" anlamındaki acz kökünden türetilen i'câz kelimesi "âciz bırakmak" demektir.[294] Terim olarak ise "Kur'ân'ın sahip bulunduğu edebi üstünlük ve muhteva zenginliği sebebiyle benzerinin meydana getirilememesi özelliği"[295], Kur'ân'ın meydan okuduğu şeyi getirme hususunda mahlûkatın aczini ispat etmesi[296] diye tanımlanır.

Kur'ân'da i'câzü'l-Kur'ân terkibi geçmemekle birlikte Kur'ân-ı Kerîm'in beşer sözü değil insanların benzerini meydana getirmekten âciz kaldıkları ilâhî bir kelâm olduğu hususu ısrarla belirtilmektedir. Hadislerde ise i'câzü'l-Kur'ân'dan bahsedilmemiştir.[297]

Hz. Muhammed'in peygamberliğini inkâr edenler diledikleri takdirde Kur'ân'a benzer sözler söyleyebileceklerini ileri sürerek şöyle demişlerdir: *"İstesek biz de bunun benzerini elbette söyleriz. Bu, eskilerin masallarından başka bir şey değildir."*[298]. Hz. Muhammed'den hissi mucize göstermesini isteyen bu kişilere Kur'ân'ın yeterli bir mucize olduğunu; " *Dediler ki: "Ona Rabbinden mucizeler indirilseydi ya!" De ki: "Mucizeler ancak Allah katındadır ve ben ancak apaçık bir uyarıcıyım.", "Kendilerine okunan kitabı sana indirmiş olmamız onlara yetmedi mi? Şüphesiz bunda inanan bir kavim için bir rahmet ve bir öğüt vardır."*[299] âyetleriyle açıklanmıştır. Eğer güç yetirebiliyorlarsa bütün yardımcılarını da çağırarak benzer bir eser meydana getirmeleri istenmiş, fakat bunu asla yapamayacakları da ifade edilerek kendilerine meydan okunmuştur.[300]

İ'câzü'l-Kur'ân literatüründe üzerinde durulan başlıca i'câz yönlerine dair görüşler şu şekilde özetlenebilir: Sarfe teorisi, dil ve üslûp, muhteva özelliği, gayb bilgisi, ilmî i'câz, sayısal i'câz, sosyolojik deliller. Kur'ân'ın âlimlerce belirlenen her bir i'câz türünün dikkate değer tarafları bulunmakla birlikte bunlardan dil ve muhteva üstünlüğünü vurgulayan i'câz yönlerinin her asırda öne çıktığı,

---

294 İbn Manzûr, Cilt: 5, s. 369; el-İsfehânî, s. 547.
295 Yusuf Şevki Yavuz, "İ'câzü'l-Kur'ân", **DİA**, İstanbul, 2000, Cilt: 21, s. 403.
296 ez-Zürkânî, Cilt: 2, s. 331.
297 Yavuz, s. 403.
298 Enfâl Sûresi: 8/31: "وَاِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِمْ اٰيَاتُنَا قَالُوا قَدْ سَمِعْنَا لَوْ نَشَاءُ لَقُلْنَا مِثْلَ هٰذَا اِنْ هٰذَا اِلَّا اَسَاطِيْرُ الْاَوَّلِيْنَ".
299 Ankebût Sûresi: 29/50-51:
300 Tahaddî âyetleri için bkz.: Bakara Sûresi: 2/23; Bakara Sûresi: 2/24; Yunus Sûresi: 10/38; Hûd Sûresi: 11/13; İsrâ Sûresi: 17/88.

günümüzde de i'câz çalışmalarının merkezinde bu hususların yer aldığı görülmektedir.[301]

Mâverdî'nin İcâzü'l-Kur'ân'a Bakışı

Mâverdî eserinin mukaddimesinde i'câzü'l-Kur'ân konusuna değinerek Kur'ân'ın i'câzının sekiz yönden olduğunu maddeler halinde açıklamıştır. Bu maddeleri açıklarken şiir ve âyetlerle istişhâd etmiştir. İ'câzı Arapların bir benzerini getirmekten aciz kalması[302] olarak açıklayan Mâverdî bu sekiz maddeyi şöyle sıralamıştır:

1. "Kur'ân'ın i'câzı belâgat yönüyle insanları aciz bırakmasıdır. Bu bir lafızla çok mananın ifade edilmesidir. *"Kısasta sizin için hayat vardır."*[303] âyetinde olduğu gibi. Burada "kısas" ve "hayat" kelimelerinde toplam on tane harf vardır fakat bu harflerle bir çok anlam elde edilmek istenmiştir.[304]"

2. "Kur'ân'ın beyan ve fesahat yönünden insanları aciz bırakmasıdır. Ebû Ubeyd şöyle anlatmıştır: 'Bir bedevî, bir adamın "*Şimdi sen, sana emrolunanı açıkça ortaya koy…"*[305] âyetini okuduğunu duyup hemen secde etmiştir. Bu bedevînin kelâmın fesahatinden secde ettiğini söylemiştir. Başka bir adam ise "*Ondan ümitlerini kesince, kendi aralarında konuşmak üzere bir kenara çekildiler."*[306] âyetini işittikten sonra yaratılmış hiç kimse bu sözün benzerini söylemeye güç yetiremez demiştir.' Esmaî (v. 216/831) ise şunu anlatmıştır: 'Arapçayı araştırma ve inceleme sevdasıyla çölde gezindiğim sıralarda, beş veya altı yaşlarında bedevî bir kızın şu harika beyitleri söylediğini duydum: *'Tüm günahlarımdan dolayı Allah'tan bağışlanma diliyorum… helal olmadığı halde bir insanı öldürdüm, nazlıyken şirin bir ceylan gibi…. gece yarısı oldu da ona ulaşamadım'.* Bunları işitince ona 'Allah'ından bul! Ne kadar

---

301 Yavuz, ss. 404-406.

302 Mâverdî, Cilt: 1, s. 30.

303 Bakara Sûresi: 2/179: "وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيٰوةٌ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ".

304 Mâverdî, Cilt: 1, s. 30.

305 Hıcr Sûresi: 15/94: "فَاصْدَعْ بِمَا تُؤْمَرُ وَأَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ".

306 Yusuf Sûresi: 12/80: "فَلَمَّا اسْتَيْئَسُوا مِنْهُ خَلَصُوا نَجِيًّا…".

fesâhatin var!' dedim. Çocuk ise bana şöyle dedi: 'Yazıklar olsun sana! *"Mûsâ'nın annesine, "Onu emzir, başına bir şey gelmesinden korktuğun zaman onu denize (Nil'e) bırak, korkma, üzülme. Çünkü biz onu sana döndüreceğiz ve onu peygamberlerden kılacağız" diye ilham ettik."*[307] âyetinin yanında benim sözüm bir şey midir? Görmüyor musun? Bu âyette; iki emir, iki yasak, iki müjde bulunmaktadır.[308]"

3. "Kur'ân'ın, Arap edebiyatı türlerinin dışında bir metot ile onları âciz bırakmasıdır. Kur'ân, Arapların söz türlerinden olan nazım, nesir, hitâblar, şiir, recez ve seci' gibi usûllerinin dışında bir üslûpla onlara meydan okumuştur. Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için Mâverdî burada örnek bir olay anlatır: Abdullah İbn Mukaffa' Kur'ân'a misilleme yapmak istedi. Bir miktar söz yazdı. Bu sözleri bir araya getirdi ve 'sûre' diye isim verdi. Bir gün bir çocuğun mektepte *"Ey yeryüzü! Yut suyunu. Ey gök! Tut suyunu" denildi. Su çekildi, iş bitirildi. Gemi de Cûdî'ye oturdu ve "Zalimler topluluğu, Allah'ın rahmetinden uzak olsun!" denildi."*[309] âyetini okuduğunu duydu. İbn Mukaffa' hemen evine döndü ve yazdıklarını imha ederek 'Ben şâhitlik ediyorum ki böyle bir söze asla misilleme yapılamaz. Bu bir insan kelâmı değildir.' dedi. İbn Mukaffa' devrinin Arapçayı en fasîh bilen kişilerindendi, dolayısıyla bu olay da bize Kur'ân'ın i'câzını anlatmaktadır.[310]

4. "Kur'ân'ın üslûp yönünden aciz bırakmasıdır. Kur'ân'ı okuyan asla yorulmaz, dinleyen asla bıkmaz. Kur'ân'ı çok okuyanın gönlü hoş olur ve kalbinde Kur'ân'a karşı bir meyil meydana gelir. Başka sözlerin nazmı ve nesri ne kadar güzel olsa da, onları okuyan kimsede böyle duygular olmaz."[311]

5. "Kur'ân'ın maziden haberler vermesi yönüyle aciz bırakmasıdır. Kur'ân'da insanların bildikleri veya bilmedikleri bir takım konular yer alır. Eğer insanlar sorarlarsa onlara doğrusunu bildirir ve

---

[307] Kasas Sûresi: 28/7: "وَاَوْحَيْنَا اِلٰى اُمِّ مُوسٰى اَنْ اَرْضِعِيهِ فَاِذَا خِفْتِ عَلَيْهِ فَاَلْقِيهِ فِى الْيَمِّ وَلَا تَخَافِى وَلَا تَحْزَنِى اِنَّا رَادُّوهُ اِلَيْكِ وَجَاعِلُوهُ مِنَ الْمُرْسَلِينَ".

[308] Mâverdî, Cilt: 1, ss. 30-31.

[309] Hûd Sûresi: 11/44: "وَقِيلَ يَا اَرْضُ ابْلَعِى مَاءَكِ وَيَا سَمَاءُ اَقْلِعِى وَغِيضَ الْمَاءُ وَقُضِىَ الْاَمْرُ وَاسْتَوَتْ عَلَى الْجُودِيِّ وَقِيلَ بُعْدًا لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ".

[310] Mâverdî, Cilt: 1, s. 31.

[311] Mâverdî, Cilt: 1, ss. 31-32.

böylece gerçekliğini ispatlamış olur. Ashâb-ı Kehf, Hz. Mûsa, Hz. Zülkarneyn peygamberlerin durumlarını, diğer peygamberlerin ümmetleriyle olan kıssalarını ve geçmiş asırlarda olan hâdiseleri aktarması buna örnektir.[312]"

6. "Kur'ân'ın gaybdan ve gelecekten haberler vermesi yönüyle aciz bırakmasıdır. Mâverdî şu âyetleri bu konuya örnek olarak vermektedir: Allah Yahudilere şöyle demiştir: *"De ki: "Eğer (iddia ettiğiniz gibi) Allah katındaki ahiret yurdu (cennet) diğer insanlar için değil de, yalnız sizinse ve doğru söyleyenler iseniz haydi ölümü temenni edin! Fakat kendi elleriyle önceden yaptıkları işler yüzünden ölümü hiçbir zaman temenni edemezler. Allah, o zalimleri hakkıyla bilendir*."[313] Allah Kureyşlilere ise şöyle demiştir: *"Eğer kulumuza (Muhammed'e) indirdiğimiz (Kur'an) hakkında şüphede iseniz, haydin onun benzeri bir sûre getirin ve eğer doğru söyleyenler iseniz, Allah'tan başka şahitlerinizi çağırın (ve bunu ispat edin). Eğer, yapamazsanız -ki hiçbir zaman yapamayacaksınız- o hâlde yakıtı insanlarla taşlar olan ateşten sakının. O ateş kâfirler için hazırlanmıştır."*[314] Mâverdî bu âyetlerden birincisi hakkında "onlardan hiçbiri ölümü temenni etmediler"; ikincisi hakkında ise "Allah, onların bu işi yapamayacakları hükmünü kestirip attı ve onlar da yapamadılar" şeklinde açıklayarak Kur'ân'ın nasıl insanları aciz bıraktığını açıklamaktadır."[315]

7. "Kur'ân'ın bütün ilimleri kendi bünyesinde toplaması yönüyle âciz bırakmasıdır. Kur'ân'da öyle ilimler vardır ki, Araplar o ilimler hakkında söz söyleyememiş, hiçbir âlim o ilmi ihâta edememiş ve o ilim üzerine hiçbir kitap yazılmamıştır. Şu âyetler de bunu desteklemektedir: "*...Biz Kitap'ta hiçbir şeyi eksik bırakmadık..."*[316]*, "...Sana bu Kitab'ı*

---

312 Mâverdî, Cilt: 1, s. 32.

313 Bakara Sûresi: 2/94-95: " قُلْ إِنْ كَانَتْ لَكُمُ الدَّارُ الْآخِرَةُ عِنْدَ اللَّهِ خَالِصَةً مِنْ دُونِ النَّاسِ فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ وَلَنْ يَتَمَنَّوْهُ أَبَدًا بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ"

314 Bakara Sûresi: 2/23: "وَإِنْ كُنْتُمْ فِى رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلَى عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِه وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِنْ دُونِ اللهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ".

315 Mâverdî, Cilt: 1, s. 32.

316 En'am Sûresi: 6/38: "...مَا فَرَّطْنَا فِي الْكِتَابِ مِنْ شَيْءٍ...".

her şey için bir açıklama olarak indirdik…"[317] Peygamberimiz de şöyle buyurmuştur: "Bunda sizden öncekilerin ve sonrakilerin haberi vardır. Bu haktır, saçmalama değildir. Allah'tan başkasından hidayet talep eden sapıtmıştır". Bu da ancak ilmiyle her şeyi kuşatan Allah tarafından olur."[318]

8. Kur'ân'ın, benzerini getirmek isteyenlere karşı işlerini boşa çıkarması yönüyle aciz bırakmasıdır. Kur'ân'ın, bir sûrenin benzerini getirin diye meydan okumasına karşılık dudaklarını bile kıpırdatamamışlar, bu acizlikleri karşısında sabretmişler, fakat ona muaraza edememişlerdir. Allah, Kur'ân'ın benzerini getirmek isteyenlerin güçlerini, gayretlerini boşa çıkarmıştır.[319]

Mâverdî burada tartışmalı bir konu olan sarfe teorisine de değinmektedir. Bu teoriye göre Kur'ân-ı Kerîm dil ve üslûp yönünden benzeri yapılamayacak bir metin olmamakla birlikte Allah Teâlâ bunu gerçekleştirme gücünü kullarının elinden almıştır. Sarfe ya bu işe teşebbüs etme iradesinin yok edilmesi ya da teşebbüs edildiği takdirde başarıya ulaştırılmaması şeklinde tecelli eder. Bu nazariyenin Mu'tezile âlimleri tarafından geliştirildiği bilinmekle birlikte ilk defa kimin iddiası olarak ortaya çıktığı hususunda farklı görüşler mevcuttur. Bu teori sünnî âlimlerin çoğunluğu tarafından eleştirilmiştir.[320] Bu telakkiye göre Kur'an, içerdiği edebî özellikler bakımından Hz. Peygamber'in nübüvvetini kanıtlayan bir mûcize olmayıp geçmiş ilâhî kitaplar gibi Allah'ın insanlara bildirdiği emirleri ve gayba dair haberleri ihtiva eder. Fesahat ve belâgat itibariyle Kur'an'ın benzerini, hatta ondan daha üstün olan bir kitabı Arap ediplerinin meydana getirmesi aklen mümkündür. Ancak Allah, inkârcılardan Kur'an'la yarışma cesaret ve bilgisini onlardan alarak bu işi gerçekleştirmelerini engellemiştir. Bu sebeple Kur'an'ın mûcize oluşu, Allah'ın aslında yapma gücüne sahip oldukları bu işten inkârcıları geri çevirmesi (sarf) fiiliyle irtibatlıdır ve teori adını bu fiilden almıştır.[321]

Mâverdî ise sarfe teorsiyle ilgili iki görüş olduğunu zikrederek şunları aktarmıştır:

---

[317] Nahl Sûresi: 16/89: "وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ تِبْيَانًا لِكُلِّ شَيْءٍ".

[318] Mâverdî, Cilt: 1, s. 32.

[319] Mâverdî, Cilt: 1, s. 33.

[320] Yavuz, s. 404.

[321] Yusuf Şevki Yavuz, "Sarfe", **DİA**, İstanbul, 2009, Cilt: 36, s. 140.

"Birincisi: Allah müşriklerin Kur'ân'ın benzerini getirme güçlerini ellerinden almıştır, eğer muaraza yapacak olsalar bundan aciz kalırlar."

"İkincisi: Muaraza etmeye güçleri olmakla birlikte, muaraza etmekten aciz bırakıldılar."[322]

Bazı âlimler tarafından Mu'tezilî olmakla suçlanan Mâverdî'nin,[323] yine Mu'tezile âlimleri tarafından benimsenen sarfe teorisine değinmesi dikkate değerdir. Örneklerde görüldüğü üzere rivâyetleri râvisi olmadan ve herhangi bir yorum yapmaksızın aktarmakla yetinmiştir.

Mâverdî i'câzla ilgili bu sekiz görüşü sıraladıktan sonra konuyu şu sözlerle bitirmiştir: "Bu sekiz görüşün her biri Kur'ân'ın i'câzını içermektedir. Kur'ân hepsini kendi bünyesinde toplamıştır. Bunlardan biri diğerinden daha üstün sayılmaz. Bu sekiz görüş de Kur'ân'ın i'câzı olduğu için, Kur'ân, i'câz yönünden daha beliğ, fesâhat ve vecizlik bakımından daha şahane olmaktadır." [324]

Mâverdî eserinin mukaddimesinde i'câzü'l-Kur'ân konusuna uzunca bir yer ayırmakla birlikte yeri geldikçe ayetleri açıklarken yine bu konuya değinmiştir. Örneklerden anladığımız kadarıyla i'câz'ın daha çok dil ve belâgat yönü üzerinde yoğunlaşan Mâverdî, Kur'ân'ın beliğ oluşunu onun i'câzı olarak görmektedir.

Örnek 1)

Hurûf-ı Mukattaaları Kur'ân'ın i'câzı olarak gören Mâverdî, Bakara sûresinde geçen الم için şunları nakletmiştir; "Bunlar hece harflerine işarettir. Allah bunlarla Kur'ân-ı Kerim'in benzerini meydana getirmek için meydan okuduğunda Kur'ân-ı Kerim'in bu harflerden meydana geldiğini bildirmektedir ki onların konuşmalarının temelini bu harfler oluşturmaktadır. Böylelikle onların Kur'ân-ı Kerim'in benzerini meydana getirmekten yana acze düşmeleri ile onlara karşı getirilen delil daha bir beliğ (açık) olur ve kesinlik kazanır. Çünkü Kur'ân-ı Kerim onların dilleri olan Arapça'nın dışında değildir."[325] Yine Â'râf Sûresinde

[322] Mâverdî, Cilt: 1, s. 33.
[323] İbn Hacer el-Askalânî, Cilt: 6, s. 24.
[324] Mâverdî, Cilt: 1, s. 33.
[325] Mâverdî, Cilt: 1, s. 65.

geçen المص ile ilgili olarak da aktardığı dokuz görüşten altıncısında "hece harfleri Kur'ân'ın i'câzını bildirir" diyerek konuya değinmiştir.[326]

Örnek 2)

"Dediler ki: Ona Rabbinden bir mucize indirilse ya! (Ey Muhammed!) De ki: Şüphesiz Allah'ın, bir mucize indirmeğe gücü yeter. Fakat onların çoğu bilmiyor."[327] âyetini izah ederken şunları söylemektedir. "Allah, içinde anlatılanlar ve gayba dair bilgiler dolaysıyla bir sûrenin dahi benzerini getirmekten onları aciz bırakmıştır. İşte bu âyetlerin en beliği, mucizelerin en açığıdır."[328]

İ'câzü'l-Kur'ân konusuna oldukça önem veren Mâverdî, gerek mukaddimede, gerekse konuyla ilgili ayetlerde Kur'ân'ın çeşitli yönlerden muârızlarını aciz bıraktığını vurgulamaktadır. Örneklerde daha çok dil ve belâgat yönünden aciz bırakması öne çıksa da, gaybî bilgiler içermesinden sarfe teorisine kadar klasik tefsir usûlü kitaplarında geçen birçok i'câz yönüne değinmektedir. Bunlar arasından herhangi birini diğerine üstün tutmayıp, herbirinin i'câzın başka bir yönü olduğunu vurgulamaktadır.

4.3. TEKRÂRU'L-KUR'ÂN

Tekrâr kelimesi Arap dilinde hem *kerre* (كَرَّ) hem *de kerrere* (كَرَّرَ) fiilinin masdarıdır.[329] Dilbilimde anlamı güçlendirmek için aynı kelimenin tekrar edilmesi veya anlamları birbirine yakın ya da karşıt olan veya ses bakımından aralarında benzerlik olan kelimelerin yan yana kullanılmasıdır.[330] Terim olarak ise Kur'ân-ı

---

[326] Mâverdî, Cilt: 2, s. 198.

[327] En'âm Sûresi 6/37: "وَقَالُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ آيَةٌ مِنْ رَبِّهِ قُلْ إِنَّ اللَّهَ قَادِرٌ عَلَى أَنْ يُنَزِّلَ آيَةً وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ".

[328] Mâverdî, Cilt: 2, s. 111.

[329] Halil b. Ahmed, Cilt: 5, s. 277; İbn Manzûr, Cilt: 5, s. 135; Erdoğan Baş, **Kur'ân'ın Üslûbu ve Tekrarlar**, Pınar Yayınları, İstanbul, 2003, s. 20.

[330] Cüneyt Eren, "Kur'ân-ı Kerim'de Tekrar Olduğu İddiasının Belagat Açısından Değerlendirilmesi", **Ekev Akademi Dergisi**, Cilt:3, Sayı: 2, 2001, s. 92.

Kerîm'de kelimelerin, âyetlerin, konuların veya kıssaların yinelenmesine tekrâru'l-Kur'ân denir.[331]

Kur'ân'da geçen tekrarları, "lâfız" ve "mana tekrarları" olarak iki bölüme ayırmak mümkündür. Mana tekrarından maksat, bir konunun aynı veya farklı sûrelerde değişik lâfızlarla işlenmesidir. Lâfız tekrarları ise dört başlığa ayrılabilir:

a) Bir âyet içerisinde aynı lâfzın tekrarlanması
b) Lâfzî tekrarların ardışık ayetlerde gelmesi
c) Bir sûre içerisinde aynı ayetin tekrarlanması
d) Bir âyetin Kur'ân'ın değişik sûrelerinde zikredilmesi.[332]

Kur'ân'daki tekrarları anlayabilmek için Arap edebiyatındaki tekrarları bilmek önem arz etmektedir. Arap edebiyatı tetkik edildiğinde onda da lâfız ve mana olarak birçok tekrarın olduğu görülmektedir. Bu husus şiirde daha fazla görülmektedir. Zaman zaman Hz. Peygamber'in de konuşmalarında anlamın zihinlere daha iyi yerleşmesi için bazı lâfızları tekrar ettiği görülmektedir. Bu bağlamda Kur'ân'daki tekrârlar genel olarak dinî ve edebî vazife olmak üzere iki önemli görevi üstlenmişlerdir.

Kur'ân'da var olan lafzî tekrarların sebepleri şu şekilde sıralanabilir: Takrir, te'kîd, tenbih, tatriye (yenilemek), tazim, tehvil (korkutma), taaccüb, bağlam farklılığı ve talim.[333]

Tekrârın Kur'ân'da yer alıp almadığı hususunda ise farklı görüşler vardır:

1) Kur'an'da mutlak manada "tekrar" vardır. Çoğunluk bu görüşü benimser.

2) Daha az bir grup da Kur'ân'da "tekrar"ı kabul etmez. Onlara göre Kur'ân-ı Kerim'de "tekrar" gibi görünen olgu, derinlemesine araştırıldığında Kur'ân'ın değişik hikmetler içeren i'câz yönünü oluşturmaktadır.

3) Diğer bir görüşe göre Kur'ân'da mutlak "tekrar" olmayıp, sadece belli başlı bazı çeşitleri vardır:

a) "Tekrar", sadece sözcüklerdedir. Kur'ân'da konu veya fikrin "tekrar"ı olamaz.

---

331 Cerrahoğlu, Usûl, s. 173.
332 Baş, ss. 11-14.
333 Baş, ss. 27-119.

b) "Tekrar", makbul olan ve hoş karşılanmayan olmak üzere iki kısma ayrılır. Bu görüşe göre Kur'ân'da okuyucuyu usandıracak, bıkkınlık verecek şekilde hoş karşılanmayan "tekrar" yoktur. [334]

Tekrar, genel manada "araya fasıla girmeksizin aynı anlama gelen aynı lâfzın aynı bağlamda yinelenmesi" olarak tarif edilirse, Kur'ân'da herhangi bir tekrârın bulunmadığı söylenebilir. Bir âyet içerisinde tekrarlanan lâfızların bulunduğu yerde manaya önemli katkılarının bulunduğu, bunların çıkarılması durumunda mananın büyük ölçüde değişeceği anlaşılmaktadır. İlk bakışta mananın değişmeyeceği yönünde bir intiba uyansa da belâgat ve dil felsefesi açısından geniş tahlillerin yapılması sonucunda tekrar eden lâfzın ifa ettiği önemli görevlerin olduğu ortaya çıkmaktadır.[335] Kur'ân icazının; belki de indiği dönem itibariyle en belirgin olanı onun, nazım, üslup ve kelimelerden oluşan beyânî yönüdür. Bu icaz gereği hitâbın içerdiği kelimelerin her biri yerli yerine oturmaktadır. Öyle ki, bir kelimeyi başka biriyle değiştirmek, ya hitabın bozulmasına yol açacak ya da belâgatın eksilmesine sebep olacaktır. İşte Kur'an-ı Kerim'de tekrar gibi görünen olgu, Kur'ân'ın değişik hikmetler içeren i'câz yönlerinden biridir.[336]

Mâverdî'nin Tekrâru'l-Kur'ân'a Bakışı

Mâverdî eserinde tekrâru'l-Kur'ân konusunu özel olarak ele alıp incelememiş ancak yeri geldikçe tekrar edilen âyetin ne amaçla tekrarlandığını ya da ne anlama geldiğini açıklayarak konuya değinmiştir. Mâverdî'ye göre âyetler; te'kîd/pekiştirme, takrir/yerleştirme, tefhîm/yüceltme, terğib/teşvik etme ve mübâlağa/abartı gibi amaçlarla tekrarlanmıştır.

[334] Eren, s. 93.
[335] Baş, ss. 251-254.
[336] Eren, s. 107.

Örnek 1)

Tekâsür Sûresinde geçen *"Hayır; ileride bileceksiniz!"*[337] âyetinin ardı ardına iki kere gelmesinin te'kîd ve tağliz/pekiştirme için olduğunu ve bu âyetin tehdit içerdiğini söylemektedir.[338]

Örnek 2)

İnfitâr Sûresinde geçen *"Hesap ve ceza gününün ne olduğunu sen ne bileceksin?"* [339] âyetinin tekrarlanmasının iki sebebinin olduğunu söylemiştir:

-Birincisi: Tefhîm yani Allah'ın şanının yüceliğini ortaya koymak.

-İkincisi ise: İlk hitâp günahkârlar içindir, diğer hitâp ise iyilik yapanlara terğîb/özendirme içindir. [340]

Örnek 3)

İnşirah Sûresinde geçen *"Şüphesiz güçlükle beraber bir kolaylık vardır. Gerçekten, güçlükle beraber bir kolaylık vardır."*[341] âyetinin tekrar edilmesinin tıpkı soru sorulduğunda 'evet evet', ya da 'hayır hayır' diye tekrar ederek cevaplanması gibi mübâlağa/abartı ve ıtnâb/sözü uzatma amaçlı olduğunu söyler.[342]

Örnek 4)

Rahman Sûresinde 31 defa tekrar edilen *"O hâlde, Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?"*[343] âyetinin, sûrede sayılan nimetlerin takrîri için olduğunu söyler.[344]

Örneklerden de anlaşıldığı üzere Mâverdî, Kur'ân'da tekrarın var olduğuna inanmamaktadır. Yukarıda da değindiğimiz gibi "aynı anlama gelen aynı lâfzın aynı bağlamda yinelenmesi" tanımından yola çıkarsak, Mâverdî

---

337 Tekâsür Sûresi: 102/3-4: "كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ ثُمَّ كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ".

338 Mâverdî, Cilt: 6, s. 331.

339 İnfitar Sûresi: 82/17-18: "وما أدْراك ما يومُ الدِّين ثُمَّ ما أدْراكَ ما يومُ الدِّين".

340 Mâverdî, Cilt: 6, s. 224.

341 İnşirah Sûresi: 94/5-6: "فَإِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا ".

342 Mâverdî, Cilt: 6, s. 298.

343 Rahman Sûresi: 55/13: "فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ".

344 Mâverdî, Cilt: 5, s. 427.

âyetlerin tekrar etmediğini, her yerde farklı bir anlam taşıdığını düşünmektedir. Bir başka deyişle âyetler şekilsel olarak tekrar eden kelimelerden oluşsa da, bu tekrarın anlamsal açıdan olmadığını söylemektedir. Bununla birlikte bazı surelerde tekrarlanan âyetlerle ilgili herhangi bir yorum yapmamıştır. Örneğin Kamer sûresinde dört defa tekrarlanan "*Benim azabım ve uyarılarım nasılmış (gördüler)!*" [345] âyetiyle ilgili hiçbir şey söylememesi dikkatimizi çekmiştir.[346]

4.4. AKSÂMÜ'L-KUR'ÂN

Aksâm, "yemin" anlamındaki kasemin çoğuludur.[347] Istılahta ise, "yemin edenin yapmaya veya terk etmeye azmetmiş olduğu iş için güçlü bir kararlılığın ifadesi olarak tanımlanmaktadır.[348] Yeminler, kültürler arası ve insanlar arası iletişimlerde en yaygın ve etkili dikkat çekme yollarından biridir.

Kur'ân'ın doğrudan muhatapları olan Araplar onlara aşinadırlar ve onların iletişimsel önemini kabul etmektedirler. Yeminleri kutsal ifadeler olarak kabul ederler. Yemini samimiyet göstermek, güven telkin etmek ve mesajlarının doğruluğunu iddia etmek için sıkça kullanırlar. Muhtemelen Kur'ân bu yüzden muhataplarının dikkatlerini çekmek için kasemi sıkça kullanmaktadır. Buna ilaveten yeminler pek çok toplumda sadece nesnelerin o bağlamdaki önem ve kutsallığına dikkat çekmek için değil, aynı zamanda mesaja güven duyulmasını sağlamak, önem atfetmek ve itimat sağlamak için yaygın biçimde kullanılmaktadır.

Müslüman âlimlere göre Kur'ân'daki yeminlerin konusu ikiye ayrılır:

1. Allah'ın zâtı kullanılarak yapılan yeminler,

2. Zaman, yer ve varlıklar (canlı-cansız) doğal-evrensel olgular kullanılarak yapılan yeminler. [349]

---

[345] Kamer Sûresi: 54/16: "فَكَيْفَ كَانَ عَذَابِي وَنُذُرِ".

[346] Mâverdî, Cilt: 5, ss. 413-414.

[347] Halil b. Ahmed, Cilt: 5, s. 86; İbn Manzûr, Cilt: 12, s. 478; Zerkeşî, Cilt: 3, ss. 40-41; Celal Kırca, "Aksâmü'l-Kur'ân", **DİA**, İstanbul, 1989, Cilt: 2, s. 290.

[348] Hayrettin Öztürk, "Abdülhamîd el-Ferâhî'nin 'Kur'ân'daki Yeminler' Adlı Çalışması Üzerine Bazı Değerlendirmeler", **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 34, 2013, ss. 37-70.

[349] M. Zakyı İbrahim, "Kur'ân'da Yeminler: Bintü'ş-Şâtı'nin Edebî Katkısı", çev., Burhan Sümertaş, **International Journal of Social Science**, Cilt: 6, Sayı: 3, 2013, ss. 947-952.

Kur'ân-ı Kerîm'de Allah kendi ismine, Hz. Peygamberin üzerine, Kur'ân-ı Kerîm'e, Melekler'e ve Kıyamet gününe yemin etmiştir. Ayrıca bunların dışında Allah insanların günlük hayatta sürekli iç içe oldukları şeylere ve bazı özel kavramlara da yemin etmiştir.[350]

Kur'ân-ı Kerîm'de Mekkî ve Medenî âyetlerde sarih ve gayrı sarih olmak üzere 460 tan fazla yemin yer almaktadır. Bunlar 66 tanesi Mekkî, 18 tanesi de Medenî sûrelerde olmak üzere toplamda 84 sûrede bulunur.[351]

Yeminin üç kısmı bulunur:

a) "ب" harf-i ceri ile geçişli fiil

b) Muksemun bih yani kendisi ile yemin edilen

c) Muksemun aleyh yani üzerine yemin olunan, buna yeminin cevabı da denir.[352]

Kasem ayetlerinde üzerine yemin edilen hususlarla (muksemun aleyh) ortaya konulması amaçlanan hususlar beş ana grupta toplanmıştır:

1) Tevhid inancının yerleştirilmesi

2) Kur'ân'ın, Allah katından indirilmiş hak kitap olduğunun tespiti

3) Hz. Peygamberin hak peygamber olduğunun anlatılması

4) Kıyamet gününün, cennet ve cehennemin gerçek olduğu inancının yerleştirilmesi

5) İnsanın gerçek yüzünü gösteren çeşitli hallerinin ortaya dökülmesidir.[353]

Maverdî'nin Aksâmü'l-Kur'ân'a Bakışı

Müellifimiz eserinde aksâmü'l-Kur'ân konusunu ayrı bir başlık altında incelememiş, ancak yeri geldikçe konuyla ilgili çeşitli açıklamalar yapmıştır. Bunları birkaç başlık altında toplayabiliriz:

---

[350] M. Faik Yılmaz, "Aksamu'l-Kur'ân Bağlamında 'Allah Nelere, Niçin ve Neden Yemin Eder?' Sorularını Yeniden Düşünmek", **İslamî İlimler Dergisi**, Sayı: 1, 2010, s.139.

[351] Abdülbâki Turan, "Kur'an-ı Kerîm'deki Yeminler (Aksâmu'l-Kur'an)", **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 2, 1986, s. 112.

[352] H. Öztürk, s. 39.

[353] Yılmaz, ss.147-148.

4.4.1. Gramer Açısından Yeminler

Mâverdî, Kur'ân-ı Kerîm'de geçen yeminleri açıklarken bazen dilbilgisi kurallarına değinerek ne anlama geldiklerini açıklamıştır.

Örnek 1)

Mâverdî, *"Şerefli, Kur'ân'a andolsun ki…"*[354] ifadesindeki yeminin Allah'ı yüceltmek ve şereflendirmek amacıyla yapıldığını söyler ve buradaki kasemin cevabının hazfedildiğini belirterek iki farklı görüşü aktarır. Buradaki mahzuf cevap ya '*Aralarından bir uyarıcının gelmesine şaştılar'*[355] âyetinin de işaret ettiği gibi Hz. Muhammed ya da *"Kâf. Çok şerefli Kur'ân'a yemin ederim ki"* âyetinin delaletiyle *muhakkak ki siz diriltileceksiniz* ifadesidir.[356]

Örnek 2)

"Uyarıldığınız şey (kıyamet) mutlaka gerçekleşecektir."[357] âyetinin, sûrenin başında geçen kasemin cevabı olduğunu söyleyerek şöyle açıklar: "Allah Kur'an'da Rasûl'ün lisânı üzere uyarıldıkları şeye yemin eder. Yani vaad olunduğunuz kıyamet, mutlaka gelip sizi bulacaktır ve başınıza gelecektir."[358]

Örnek 3)

"Hayır,(öğüt almazlar). Aya andolsun ki…"[359] âyetindeki "vav" harfinin kasem vavı olduğunu ve Allah'ın onunla yemin ettiğini[360], aynı şekilde "*İş bölüştürenlere andolsun ki…"*[361] âyetinde geçen "vav" harfinin de kasem vavı olduğunu söyler. Ve bu yeminle ilgili iki görüş aktarır. "Birincisi; Allah bulutlara yemin etmiştir. İkincisi; Allah meleklere yemin etmiştir, çünkü Cebrail vahiy

---

354 Kâf Sûresi: 50/1: "…وَالْقُرْءَانِ الْمَجِيدِ ".

355 Kâf Sûresi: 50/2: "…بَلْ عَجِبُوٓاْ أَن جَآءَهُم مُّنذِرٌ مِّنْهُمْ".

356 Mâverdî, Cilt: 5, s. 340.

357 Mürselât Sûresi: 77/7: "إِنَّمَا تُوعَدُونَ لَوَاقِعٌ".

358 Mâverdî, Cilt: 6, s. 177.

359 Müddessir Sûresi: 74/32: "كلا والقمرِ".

360 Mâverdî, Cilt: 6, s. 146.

361 Zâriyât Sûresi: 51/4: "فَالْمُقَسِّمَاتِ أَمْراً".

meleği, Mikail rızık ve rahmet meleği, İsrafil Sûr meleği, Azrail ise ölüm meleğidir."[362]

Örnek 4)

Şuara Sûresinin başında geçen "*Tâ Sîn Mîm"*[363] *âyetiyle ilgili* rivâyet ettiği dört görüşten birisi, bu harflerin Allah'ın kendisiyle yemin ettiği isimlerinden biri olduğudur. Bu yeminin muksemun aleyhinin ise (yani cevabı) *"Biz dilesek, onlara gökten bir mucize indiririz…"*[364] âyeti olduğu söyler.[365]

4.4.2. Yeminlerin Anlamı

Mâverdî yeminlerin ne anlama geldiğini açıklamak için bazen dilbilgisi kurallarına başvurmuştur. Konuyla ilgili rivâyetleri aktarırken çoğunlukla yaptığı gibi şiirle istişhâd etmiş, ancak kendi görüşünü açıklamaktan kaçınmıştır.

Mâverdî'nin yeminle ilgili en uzun açıklamaları günümüzde de farklı meallerde farklı anlam verilen[366] Kıyamet Sûresinin bir ve ikinci ayetleridir.

Örnek 1)

Müellif *"Kıyâmet gününe yemin ederim"*[367] âyetinde geçen *"Lâ"* harfiyle ilgili üç farklı görüş nakletmiştir:

- Birincisi: Bu âyette geçen *"Lâ/Hayır"* sıla yani fazladan bir bağlaçtır ve *"Kıyâmet gününe yemin ederim"* anlamına gelmektedir. Bu tıpkı:

"Leylâ'yı hatırladım, bu sebepten bir özlem gelip buldu beni

Bu sebepten kalbim ta içinden **parçalanacak/لا يتقطّع** neredeyse,"[368]

---

362 Mâverdî, Cilt: 5, ss. 361-362.

363 Şuara Sûresi: 26/1: "طسم".

364 Şuara Sûresi: 26/4: "…إِن نَّشَأْ نُنَزِّلْ عَلَيْهِمْ".

365 Mâverdî, Cilt: 4, s. 163.

366 Karşılaştırma için Bkz.: Diyanet İşleri Başkanlığı, **Kur'ân-ı Kerîm Meali,** Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2001, s. 576; Elmalı'lı Hamdi Yazır, **Kur'ân-ı Kerîm ve Yüce Meali**, Ayfa Yayınları, İstanbul, t.y., s. 576; Süleyman Ateş, **Kur'ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli**, Yeni Ufuklar Neşriyât, İstanbul, t.y., s. 576; Suat Yıldırım, **Kur'ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meali**, Işık Yayınları, İstanbul, 2002, s. 576; Ömer Dumlu-Hüseyin Elmalı, **Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Anlamı**, İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İzmir, 2004, s. 526; Abdülkâdir Şener ve diğerleri, **Yüce Kur'ân ve Açıklamalı-Yorumlu Meâli,** y.y., İzmir, 2011, s.576.

367 Kıyâmet Sûresi: 75/1: "لا أقسم بيوم القيامة".

beytinde yer alan zaid *lâ* gibidir.

- İkincisi: Buradaki *"Lâ"* kelâmı güçlendirmek için gelmiştir. Arapların "hayır, vallâhi bu işi yapmam" demeleri gibidir. İmruü'l Kays'ın şu beyitlerinde olduğu gibi:

"Hayır, ey Âmirî kızı, baban hakkı için
Onlar asla benim kaçtığımı iddia edemezler."[369]

- Üçüncüsü ise: Burada ki *"Lâ"*, daha önce geçmiş olan müşriklerin öldükten sonra dirilmeyi inkâr etme sözlerini reddetmek içindir."

Mâverdî konuya devam ederek yeminin anlamı üzerine açıklamalarda bulunmuştur. O, buradaki yeminin "Kıyâmet gününe yemin ederim" anlamında olduğunu ve ilk defa edilen yemin ile yemin üzerine edilen yemin arasında fark olduğunu söylemiştir. Ayrıca o burada farklı kıraat okumalarına da değinerek ve el-Hasen ve İbn-i Kesir'in Lâm harfini elifsiz *olarak "kesinlikle yemin ederim"* şeklinde okuduklarını ve sanki yeminin başına gelmiş bir te'kid lâmı gibi değerlendirdiklerini aktarmıştır.

Mâverdî, *"(Kusurlarından dolayı kendini) Kınayan nefse de yemin ederim (ki diriltilip hesaba çekileceksiniz)."*[370] âyetinde geçen yeminle ilgili ise iki farklı görüş bildirmiştir:

- Birinci görüşe göre bu ikinci bir yemindir. Allah tıpkı kıyâmet gününe yemin ettiği gibi 'nefs-i levvâme/kendini kınayan nefis'e[371] de yemin etmiştir.

- İkinci görüşe göre ise Allah sadece kıyâmet gününe yemin etmiştir. Buna göre âyetlerin anlamı ise "kıyamet gününe yemin ederim ancak nefs-i levvâmeye yemin etmem" şeklindedir.[372]

---

[368] Mâverdî, Cilt: 6, s. 150: "تَذَكّرْت ليلى فاعْتَرّتني صَبابةٌ , وكاد ضمير القلْبِ لا يتقطّع"; Bu şiire Mâverdî'nin eserinden daha eski kaynaklarda rastlayamadık. Ancak konumuzla ilgili olduğu için şiire burada yer verdik.

[369] Mâverdî, Cilt: 6, s. 150: "فلا وأبيكِ ابنةَ العامريّ لا يدّعي القوم أني أَفِر"; İmruülkays b. Hucr, **Divânu İmruülkays,** Tahk. Mustafa Abdüşşâfî, Dârû'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 2004, s. 68.

[370] Kıyâmet Sûresi: 75/2: "ولا أُقْسِم بالنّفْسِ اللوّامةِ".

[371] Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz: Ethem Cebecioğlu, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü,** Anka Yayınları, İstanbul, 2004, s. 474; Süleyman Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, Marifet Yayınları, İstanbul, 1977, s. 406.

[372] Mâverdî, Cilt: 6, ss. 150-151.

Görüldüğü gibi Mâverdî bu âyetleri açıklarken çeşitli gramer kurallarına ve kıraat farklılıklarına değinerek âyette geçen yeminlerin ne gibi anlamlara geldiğini açıklamıştır.

Örnek 2)

Mâverdî'nin yeminlerle ilgili uzun açıklamalarda bulunduğu bir diğer bölüm ise; Vâkıa Sûresi'nde geçen *"Yıldızların yerlerine yemin ederim ki, eğer bilirseniz, gerçekten bu, büyük bir yemindir"*[373] âyetidir. Öncelikle burada Allah'ın yarattığı varlıklara yemin etmesinin mümkün olup olmayacağını tartışır. Bir görüşe göre bu âyet, Allah'ın yarattığı varlıklara yemin etmesini inkâr eder. Çünkü Allah yarattığı varlıklara yemin etmez, dolayısıyla buradaki yemin, söze başlangıçtır. Diğer bir görüşe göre ise, Allah'ın yarattığı varlıkları yüceltmek için yemin etmesi uygundur, tıpkı bu ayette olduğu gibi.

Mâverdî daha sona burada geçen *"lâ"*nın ne anlama geldiğini, iki farklı görüş naklederek açıklamaya çalışmıştır:

- Birinci görüşe göre burada ki *"lâ"* sıladır, yani fazladan bir bağlaçtır, anlamı ise "*yemin ederim"*dir.
- İkinci görüşe göre ise burada geçen *"lâ"* daha önce zikredilen bir âyete işaret eder. "Allah'ın size gösterdiği delilleri ve size verdiği nimetleri inkâr etmeyin, yalanlamayın" anlamına gelir.

Mâverdî, âyetin devamında gelen "*Yıldızların yerlerine yemin ederim ki"*, lafzını açıklarken Dahhâk'tan şu görüşü nakletmiştir: "Bunlardan kasıt cahiliye dönemi insanlarının -yağmur yağdığı sırada- şu yıldızın doğuşu sebebiyle bize yağmur yağdırıldı dedikleri yıldızların doğuş yerleridir." Bu görüşün arkasından ise kendi görüşü olduğunu düşündüğümüz şu sözleri aktarmıştır: "Yüce Allah'ın: *'Hayır, yemin ederim'* buyruğu, bu durumda kasemin nefyedilmesi şeklinde gerçek anlamıyla kullanılmış olur."

Müellifimiz bunları söyledikten sonra *"Gerçekten bu, büyük bir yemindir"* âyetiyle ilgili iki görüş bildirmiştir: İbn-i Abbas'ın görüşüne göre bu âyet "Muhakkak ki Kur'ân büyük bir yemindir" anlamına gelir. Dahhâk'a göre ise "Allah'ın âyetlerine ortak koşmak büyük bir günahtır" anlamına gelir. Kendi

[373] Vâkıa Sûresi: 56/75-76: " فَلَا أُقْسِمُ بِمَوَاقِعِ النُّجُومِ وَإِنَّهُ قَسَمٌ لَّوْ تَعْلَمُونَ عَظِيمٌ".

görüşü olduğunu düşündüğümüz üçüncü bir görüşü ise şöyle aktarmıştır: Allah'ın yemin ettiği şey, büyüktür ve o da Kur'ân'dır.[374]

Örnek 3)

Mâverdî'nin yeminlerin anlamı konusunda açıklamalar yaptığı bir başka husus ise '*leamruke/ömrüne andolsun'* yemininin geçtiği ayettir.[375] Bu yeminin dört farklı anlama geldiğini ya da bir başka ifade ile dört farklı şeye yemin edildiğini söylemiştir:

- Ömür,
- Amel,
- Hayat,
- Hakk.

Mâverdî bu âyette geçen "*leamruke"* ifadesindeki *"amr"* kelimesinin, Arapların kullanımından da delil getirerek "hak" anlamına geldiğini söyler ve bu anlamı tercih eder. Ona göre *"leamrullâhi"* ifadesi *"Allah'ın hakkı için"* anlamına gelir. Ayrıca Mâverdî bunları sıraladıktan sonra Allah'ın kendisinden başkasının hayatına yemin etmeyeceğini de ifade eder.[376]

4.4.3. Aksâmü'l-Kur'ân'ın Bir Bölümü Olarak Huruf-ı Mukattaa

Mâverdî'nin yeminlerle ilgili en çok açıklama yaptığı yerlerden birisi de huruf-ı mukattaalardır. O, hurûf-ı mukattaaların birçok yerde yemin anlamında kullanıldığını söylemektedir. Daha önce ayrı bir başlık altında incelediğimiz için bu konuda sadece müellifimizin yemin anlamına geldiğini söylediği örnekleri vermekle yetineceğiz.

Örnek

Bakara Sûresinin başında geçen "elif lâm mîm" [377] , Tâhâ Sûresinin başında geçen "tâ hâ" [378], Yâsîn Sûresinin başında geçen "yâsîn"[379] ve Şuarâ

[374] Mâverdî, Cilt: 5, ss. 462-463.
[375] Hıcr Sûresi: 15/72: "لَعَمْرُكَ اِنَّهُمْ لَفى سَكْرَتِهِمْ يَعْمَهُونَ ".
[376] Mâverdî, Cilt: 3, s. 166.
[377] Mâverdî, Cilt: 1, s. 64.
[378] Mâverdî, Cilt: 3, s. 393.
[379] Mâverdî, Cilt: 5, s. 5.

Sûresinin başında geçen "tâ sîn mîm" için, Allah'ın yemin ettiği isimlerinden biridir, demektedir.[380]

4.5. HAKİKAT-MECÂZ

Hakikat, vaz'edildiği/konulduğu manada kullanılan lâfızdır.[381] Lugatta "bir yola girip orada yürümek" mânâsında[382] olan mecaz ise bir belâgat terimi olarak gerçek anlamın kastedilmesine engel olan bir karîne ile ve iki şey arasında bir alâkanın varlığı sebebiyle gerçek anlamı dışında bir mânada kullanılan kelime ve terkibe denir.[383] Bu tanıma göre mecâza gitmek keyfi bir durum değildir. Hakiki mânada anlaşılması imkânsız veya zor olduğunda ve belirli şartlar dâhilinde mecâzi anlama gidilebilir. Bu şartlar şöyle sıralanabilir:

1. Kelimeyi hakiki mânasının dışına çıkaracak bir alâka (münasebet) bulunmalıdır.
2. Bu alâka benzerlik gibi, hakiki mâna ile mecâzi mâna arasındaki bir münasebet olmalıdır.
3. Hakiki mânanın kastedilmediğine dair lâfzî ya da hâlî bir ipucu bulunmalıdır.[384]

Bu bağlamda Kur'ân'daki mecâzlar aklî ve lugavî olmak üzere iki kısımda ele alınır. Aklî mecâz; kelimenin kullanıldığı mânanın dışında bir mâna için kullanılmasıdır. Lugavî mecâz ise; bir bütünü zikrederek onunla cüz'ün, ya da cüz'ü zikrederek onunla bütünün kastedilmesidir.[385]

Dilde varlığı inkâr edilemeyen mecâzın Kur'ân'da olup olmadığı tartışmalıdır. Biz burada konumuzun sınırları dışına çıkmamak için bu tartışmalara girmeyeceğiz. Ancak Kur'ân Arap dilinin kurallarına ve ifade şekillerine uygun olarak geldiğinden mecâz, istiâre gibi dil olguları ile edebî

---

380 Mâverdî, Cilt: 4, s. 163.
381 Mesut Erdal, "Kur'ân Meallerinde Hakikat-Mecaz İkilemi", **Dicle Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 2, 2006, s. 184.
382 İbn Manzûr, Cilt: 5, s. 326; el-İsfehânî, s. 211; Hikmet Akdemir, "Kur'ân-ı Kerîm'de Mecaz'ın Varlığı Problemi", **Harran Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi,** 1998, s. 59.
383 Abdülhamit Birışık, "Mecâzü'l-Kur'ân", **DİA**, İstanbul, 2003, Cilt: 28, s. 223.
384 Erdal, ss. 184-185.
385 Galip Yavuz, "Akıl ve Yan Anlam İlişkisi Açısından Mecâzî Anlatım", **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi,** Cilt: 6, Sayı: 4, 2006, s. 101; Demirci, Usûl, ss. 257-258.

sanatların Kur'ân'da yer alması tabiidir. Bu gerekçelerle dilcilerin ve İslâm âlimlerinin çoğunluğu Kur'ân'da mecâzın varlığını kabul etmiştir.[386]

Mâverdî'nin Hakikat-Mecâz Konusuna Bakışı

Mâverdî hakikat ve mecâz konusuna özel olarak değinmemekle beraber yeri geldikçe bazı âyet ya da kelimeleri daha iyi açıklamak amacıyla mecâzî anlamlarını belirtmiştir. Eserden anladığımız kadarıyla Mâverdî, Kur'ân'da mecâzın varlığını kabul etmekte ancak hiçbir zaman bütün âyetlerde mecâzî anlam arayarak uç noktada te'viller yapmamaktadır.

Örnek 1)

"Ey iman edenler! Andolsun, Allah sizleri, ellerinizin ve mızraklarınızın erişebileceği av(lar) ile elbette deneyecek ki, görmediği hâlde kendisinden korkanı ayırıp meydana çıkarsın."[387] âyetinde geçen "*görmediği hâlde kendisinden korkan"* ifadesini açıklamak için dört rivâyet nakletmiştir. Konumuzla ilgili olan son rivâyetinde şöyle der:

"Bunun anlamı 'gaybda Allah'tan korkarlar' demektir ve bu mecâz ilmidir."[388]

Mâverdî bu âyetten sonra gelen "*Ey iman edenler! İhramlı iken (karada) av hayvanı öldürmeyin.*"[389] âyetini açıklarken de, hac ve umrede ihrama girmenin kastedildiğini söyleyerek bunun, âyetin mecâzî değil hakiki anlamı olduğunu belirtmiştir.[390]

Örnek 2)

---

386 Birışık, s. 223.

387 Mâide Sûresi: 5/94: "…لِيَعْلَمَ اللهُ مَن يَخَافُهُ بِالْغَيْبِ…".

388 Mâverdî, Cilt: 2, s. 66.

389 Mâide Sûresi: 5/95: "يَا أَيُّهَا الَّذِينَءامَنُواْ لاَ تَقْتُلُواْ الصَّيْدَ وَأَنتُمْ حُرُمٌ".

390 Mâverdî, Cilt: 2, s. 67.

"*İman etmedikleri sürece Allah'a ortak koşan kadınlarla evlenmeyin…*"[391] âyetini açıklarken, buradaki ifadenin bütün müşrik kadınları kapsadığını ancak daha sonra Allah'ın *"daha önce kendilerine kitap verilenlerden olan iffetli kadınlar da… size helaldir."*[392] âyetiyle onların genelinden kitap ehlinin kadınlarını neshedip, onlarla nikahlanmayı helal kıldığını söylemiştir. Devamında ise şu rivâyeti nakletmiştir:

"Huzeyfe bin el-Yeman Yahudi bir kadınla evlenince, Ömer ibn el-Hattâb ona bir mektup yazarak kadını boşamasını söyledi. Huzeyfe de ona, haram olduğu için mi boşamamı söylüyorsun diye sorunca Ömer; Hayır, haram olduğunu iddia etmiyorum ancak mü'min kadınlarla onlar arasında çatışma çıkmasından korkuyorum diye cevap verdi. Buradaki nikâhın dildeki asıl anlamı evlenmektir. Mecâzî anlamı ise ilişkiye girmektir."[393]

Örnek 3)

"…Biriniz abdest bozmaktan gelince… su da bulamazsanız o zaman temiz bir toprağa yönelip, yüzlerinizi ve ellerinizi meshedin."[394] âyetinde geçen **الغآئِطِ** kelimesi için, insanların ihtiyaçlarını gidermek için gittikleri yer olarak tanımlayıp, mecâzî anlamın kastedildiğini söylemiştir. Ancak bu kelimenin kullanımı çoğaldıkça hakîkat gibi olduğunu, aslında ise **الغآئِطِ** kelimesinin ism-i mekân olduğunu belirtmiştir. Yani **الغآئِطِ** kelimesi esasında ihtiyaç giderilen yer anlamında iken zamanla ihtiyaç gidermek için dışarı çıkmak anlamında kullanılır olmuştur.[395]

Örnek 4)

---

391 Bakara Sûresi: 2/221: "وَلاَ تَنكِحُوا الْمُشرِكاتِ حَتَّى يُؤمِنَّ".

392 Mâide Sûresi: 5/5: "وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ".

393 Mâverdî, Cilt: 1, s. 281.

394 Nisa Sûresi: 4/43: "…أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِّنكُم مِّنَ الغآئِطِ…".

395 Mâverdî, Cilt: 1, s. 490.

"...Benim iznimle doğuştan körü ve alacalıyı iyileştiriyordun..."[396] âyetinde geçen iyileştirmek fiilinin Hz. İsa'ya atfedilmesinin mecâzî olduğunu söylemiştir. Zira o eylemi yapan Allah'tır. Hz. İsa kör ve alaca hastalarını iyileştirmesi için Allah'a dua etmiştir, Allah da onun duasını kabul etmiştir. Yani Mâverdî'ye göre Allah burada '*iyileştiriyordun'* diyerek *'iyileşmeleri için bana dua ediyordun'* demeyi kastetmiştir.[397]

Örneklerden de anlaşıldığı üzere Mâverdî zaman zaman âyetlerin ya da kelimelerin mecâzî anlamlarına değinmiştir. Bazen de âyetin ya da âyette geçen kelimelerin hakikî anlamda kullanıldıklarını söylemiştir. Müellifin yaşadığı dönem göz önünde bulundurulacak olursa henüz hakikat ve mecâzın Kur'ân'da varlığı ile ilgili tartışmalar şiddetli olmadığı için, konuyla ilgili herhangi bir tartışmaya girmediğini düşünmekteyiz. Zira Kur'ân'da mecâzın varlığı meselesi İbn Teymiyye (v. 728/1328) ve onun talebesi İbn Kayyım'ın (v. 751/1350) şiddetle karşı çıkmasıyla alevlenmiştir.[398]

Mecâz konusundaki tartışmaların el, yüz, göz gibi Allah'ın sıfatlarıyla ilgili müteşâbih âyetlerin yorumlarından kaynaklanması göz önünde bulundurulacak olursa, Mâverdî'nin bu gibi âyetlerde konuya hiç değinmemesi dikkat çekicidir. Mâverdî'nin daha çok ahkâmla ilgili âyetlerde hakîkat ve mecâz konusuna değindiğini görmekteyiz.

4.6. HİTÂBU'L-KUR'ÂN

Bilindiği üzere Kur'ân-ı Kerîm'in kendine has üslûp özellikleri vardır. Bunlardan bir tanesi de Allah'ın kullanmış olduğu hitap şekilleridir. Elbette ki Kur'ân'ın öncelikli muhatapları Hz. Peygamber ve toplumuydu ancak bu toplumda mü'minler, müşrikler, münafıklar ve ehl-i kitap gibi çeşitli gruplar bulunmaktaydı. Gelen âyetlerde Allah Teâlâ bazen bu çeşitli topluluklara seslenmiştir.

Genel olarak Kur'ân'daki hitâplar üçe ayrılır.

a) Hz. Peygambere yapılan hitâplar

---

396 Mâide Sûresi: 5/110: "...وَتُبْرِئُ الأَكْمَهَ وَالأَبْرَصَ بِإِذْنِي...".

397 Mâverdî, Cilt: 2, s. 80.

398 Akdemir, ss. 61-62.

b) Hz. Peygamber dışındakilere yapılan hitâplar

c) Her ikisine birden yapılan hitâplar.

Bu üç ana başlık altında toplanan hitâplar, kendi aralarında çeşitli alt başlıklara ayrılacak olursa 33 farklı hitâp çeşidi karşımıza çıkar.[399]

Mâverdî'nin Hitâbu'l-Kur'ân'a Bakışı

Mâverdî'nin eseri incelendiğinde hitâplar konusuyla ilgili oldukça fazla rivâyet karşımıza çıkmaktadır. O, âyetin kime hitap ettiği ile ilgili rivayetleri sıraladıktan sonra çoğunlukla yaptığı gibi aralarından herhangi bir tercihte bulunmamıştır. Bu rivâyetleri tasnif ederek birkaç başlık altında inceleyeceğiz.

4.6.1. Hz. Peygamber'e Hitâp Edenler

Örnek 1)

"Eğer sana indirdiğimiz şeyden şüphe içinde isen, senden önce Kitab'ı (Tevrat'ı) okuyanlara sor."[400] âyetinin Hz. Peygamber'e hitâp ettiğini yani "Ey Muhammed! Sana indirdiğimiz şeyden şüphe içinde isen" anlamına geldiğini söylemiştir.[401]

Örnek 2)

"Şüphesiz sen öleceksin ve şüphesiz onlar da öleceklerdir."[402] âyetindeki hitâbın da Hz. Peygamber'e yönelik olduğunu ve bu âyetle O'nun da müşriklerin de öleceğinin haberi verildiğini aktarmıştır.[403]

4.6.2. Hz. Peygamber'e Hitâp Edip Anlamı Genel Olanlar

---

399 Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz: Cerrahoğlu, Usûl, s. 192; Mehmet Paçacı, **Kur'ân'a Giriş**, İSAM Yayınları, İstanbul, 2006, s. 92.

400 Yunus Sûresi: 10/94: "فَإِن كُنتَ فِي شَكٍّ مِّمَّآ أَنزَلۡنَآ إِلَيۡكَ…".

401 Mâverdî, Cilt: 2, s. 450.

402 Zümer Sûresi: 39/30: "إِنَّكَ مَيِّتٌ وَإِنَّهُمۡ مَّيِّتُونَ".

403 Mâverdî, Cilt: 5, s.125.

Örnek 1)

Müellifimiz *"Ey peygamber! Kadınları boşamak istediğinizde, onları iddetlerini dikkate alarak (temizlik hâlinde) boşayın ve iddeti sayın."*[404] âyetinde Hz. Peygambere hitâp edildiğini ancak bu emrin tüm ümmeti kapsadığını bildirmiştir.[405]

Örnek 2)

"Ondan hiç şüphen olmasın. Şüphesiz o, Rabbin tarafından (bildirilmiş) gerçektir." âyetindeki hitâbın da Hz. Peygamber'e olduğunu ancak bu hitâbın tüm mükellef insanları kapsadığını söylemiştir.[406]

4.6.3. Müşrik, Münâfık, Yahudi ve Hristiyanlara Yapılan Hitâplar

Örnek 1)

"Ey iman edenler! Allah'a, Peygamberine, Peygamberine indirdiği kitaba ve daha önce indirdiği kitaba iman edin."[407] âyetinde geçen *'Ey iman edenler!'* ifadesinin kime hitâp ettiğiyle ilgili üç farklı görüş nakletmiştir:

"Birincisi: 'Ey Muhammed'den önceki peygamberlere iman edenler!' demektir ki böyle olunca bu hitâp Yahudi ve Hristiyanlaradır.

İkincisi: 'Ey ağızlarıyla inandığını söyleyenler! Kalplerinizle de iman edin' demektir. Böyle olunca da münâfıklara seslenilmektedir.

Üçüncüsü ise: 'Ey iman edenler! İmanlarınızda daimi olun' demektir. Böyle olduğunda ise mü'minlere hitâp edilmektedir."[408]

Örnek 2)

---

404 Talâk Sûresi: 65/1: "…يا أيها النبي إذا طَلَّقْتُمُ النّساءَ".

405 Mâverdî, Cilt: 6, s. 28.

406 Mâverdî, Cilt: 2, s. 462.

407 Nisa Sûresi: 4/136: "… يَا اَيُّهَا الَّذينَ اٰمَنُوا اٰمِنُوا بِاللهِ وَرَسُولِه وَالْكِتَابِ الَّذى نَزَّلَ عَلٰى رَسُولِه وَالْكِتَابِ الَّذى اَنْزَلَ مِنْ قَبْلُ".

408 Mâverdî, Cilt: 1, s. 536.

Mâverdî *"Ey Kitab ehli! Dininizde sınırları aşmayın ve Allah hakkında ancak hakkı söyleyin."* âyetinin kime hitâp ettiğiyle ilgili iki görüş nakletmiştir:

"Birincisi: Bu âyet özellikle Hıristiyanlara hitâp etmektedir.

İkincisi ise: Bu âyet hem Hıristiyanlara hem de Yahudilere hitâp etmektedir. Çünkü iki grup da Hz. İsa konusunda haddi aşmıştır. Hıristiyanlar onun İlah olduğunu, Yahudiler ise onun gayr-ı meşru doğduğunu söylemişlerdir."

Örnek 3)

Müellif *"Onlara, içinde açık bir imtihan bulunan mûcizeler verdik."*[409] âyetinin kime hitâp ettiği konusunda üç farklı rivâyet nakletmiştir:

"Birincisi: Bu âyetten kasıt, onların Firavun'dan kurtarılmaları, onlar için denizin yarılması, bulut ile gölgelendirilmeleri, üzerlerine men ile selvanın indirilmesidir. Bu durumda bu, İsrailoğullarına yönelik bir hitâp olur.

İkincisi: Bu âyetin kastettiği şey asa ve eldir. Bu durumda da hitâp Firavun kavmine yönelik olur.

Üçüncüsü ise: Bu âyetten kasıt, Allah'ın kendilerinden savdığı kötülük ve onlara yerine getirmelerini emrettiği hayırdır. Bu durumda da hitâp, her iki kesime birlikte yani hem Firavun kavmine, hem de İsrailoğullarına yöneltilmiş olur."[410]

4.6.4. Özel Şahsa Hitâp Edenler

Örnek 1)

Mâverdî *"...Rasûlüne karşı savaşanlara üs olsun diye bir mescit yapanlar vardır..."*[411] âyetinin Ebû Âmir er-Râhib'e hitap ettiğini bildirmiştir. Çünkü bu kişi, Bizans Kayser'inin yanına gitmiş, orada Hıristiyanlığı kabul etmiş, Kayser de, kendilerine pek yakında yanlarına geleceğine dair söz vermişti. Bunun üzerine onlar da orada Kayser'in gelişini gözetleyip beklemek üzere bir mescit inşa etmişlerdi.[412]

---

[409] Duhân Sûresi: 44/33: "وءَاتَيْنَاهُمْ مِّنَ الآيَاتِ مَا فِيهِ بَلآءٌ مُّبِينٌ".

[410] Mâverdî, Cilt: 5, ss. 254-255.

[411] Tevbe Sûresi: 9/107: "...وَإِرْصَادًا لِمَنْ حَارَبَ اللهَ وَرَسُولَهُ مِنْ قَبْلُ وَلَيَحْلِفُنَّ إِنْ أَرَدْنَا إِلَّا الْحُسْنَى وَاللهُ يَشْهَدُ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ".

[412] Mâverdî, Cilt: 2, s. 401.

Örnek 2)

"İsrailoğullarına sor (sana anlatsınlar): Hani Mûsâ onlara gelmiş ve Firavun da ona, "Ben senin kesinlikle büyülendiğini zannediyorum ey Mûsâ!" demişti." âyetindeki *'İsrailoğullarına sor'* ifadesinin Hz. Musa'ya yönelik olup, "Firavun'dan İsrâiloğullarını iste ve Firavun'a, İsrailoğullarını benimle yolla de" manasına geldiğini aktarmıştır.[413]

4.6.5. Çeşitli Gruplara Hitâp Edenler

Mâverdî, bazen de âyetlerdeki hitâbın yukarıda saydığımız kişi ve zümrelerin dışında veliler ya da eşler[414], yalancılar[415], iyilik yapanlar ve günahkârlar[416] ya da ahirete inanmayanlar gibi çeşitli gruplara yönelik olduğunu zikretmiştir.

Örnek 1)

"Apaçık Kitab'a andolsun ki, iyice anlayasınız diye biz, onu Arapça bir Kur'an yaptık."[417] âyetinde *'iyice anlayasınız diye'* ibâresini açıklarken iki farklı anlam vererek hitâbın kime yapıldığını açıklamıştır. Eğer 'hüküm ve manalarını kavrayasınız diye' anlam verilirse bu hitâbın sadece Araplara ait olduğunu, Acemler (Arap olmayanlar) için söz konusu olmadığını belirtmiştir. 'İyice düşünürsünüz' anlamı verilecek olursa o zaman hem Araplara hem de Arap olmayanlara yönelik umûmi bir hitâp olduğunu aktarmıştır.[418]

Örnek 2)

---

413 Mâverdî, Cilt: 3, s. 277.
414 Mâverdî, Cilt: 4, ss. 97-98.
415 Mâverdî, Cilt: 5, s. 406.
416 Mâverdî, Cilt: 6, s. 224.
417 Zuhruf Sûresi: 43/3: "إِنَّا جَعَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ".
418 Mâverdî, Cilt: 5, s. 215.

"Yeryüzü kendine has bir sarsıntıya uğratıldığı zaman"[419] âyetindeki hitâbın ahirette tekrar dirilişe inanmayanlara yönelik bir tehdit, inananlar için ise bir uyarı olduğunu söylemiştir.[420]

Örneklerden de anlaşılacağı üzere Mâverdî tefsirinde âyetleri daha iyi açıklayabilmek için âyette geçen hitâbın kime yönelik olduğuna dair bilgilere yer vermiştir. Bu rivâyetlerin çoğunun râvisini zikretmekle beraber bazen de sadece rivâyeti nakletmekle yetinmiştir. Bazı durumlarda âyetin hitâp ettiği kişiyi bildirmiş, ancak o âyetin hükmünün genel olduğunu yani sadece o kişiyi bağlamadığını da söylemiştir. Mâverdî bu şekilde, sebebin hususiliğini değil lafzın umumiliği ilkesini benimsemiştir.

4.7. VÜCÛH-NEZÂİR

Vücûh ve nezâir, Kur'an'ın iyi anlaşılması ve bilinmesi için gerekli olan Kur'ân ilimlerinden biridir. Kur'ân'da kullanılan ve zaman zaman farklı sûre ve ayetlerde tekrar edilen birçok kelime, kullanıldığı her yerde ayrı bir mana ifade etmektedir.[421] Vücûh ve nezâir terimleri de temelde aynı lafzın Kur'ân'ın farklı yerlerinde farklı anlamlarda kullanılması meselesini ele alır. Bu yönüyle Kur'ân'ın anlaşılması açısından önemli bir boşluğu doldurur. Bu kavramlar tarihsel süreç içerisinde ortaya çıkan çeşitli kırılmalar neticesinde farklı şekillerde tanımlanmıştır.

Günümüze kadar ulaşmış en eski vücûh ve nezâir eserleri, H. 2. asra ait bulunmakta ise de, bu ilmin sahabeye, hatta Hz. Peygamber dönemine dayandığı bilinmektedir. Dolayısıyla Müslüman âlimlerin eser verdiği ilk Kur'ân ilimlerinden biri olan bu ilmin, en erken tefsir faaliyetlerini yansıtmak gibi bir özelliğe sahip olduğu söylenebilir.[422]

---

419 Zilzâl Sûresi: 99/1: "إذا زُلزِلت الأرض زِلزالها".

420 Mâverdî, Cilt: 6, s. 318.

421 Ali Özek, "Kur'ân'da İlmü'l-Vücûh ve'n-Nazâir", **Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları** III, Ensar Neşriyat, İstanbul**,** 2002 s. 365.

422 Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz: Selim Türcan, "Özgün Bir Nakil Biçimi Olarak Vücûh ve Nezâir Edebiyatı", **Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 9, Sayı: 18, 2010, ss. 99-124; Özek, ss. 361-366; Halil Altuntaş, "el-Vücûh ve'n-Nezâir", **Diyanet Dergisi,** Cilt: 26, Sayı: 1, 1990, ss. 13-30; Mustafa Karagöz, "Vücûh ve Nezâirin Terimleşme Süreci", **Bilimnâme XIV,** 2008, ss. 7-33.

Sözlükte vücûh "yüz, bir nesnenin karşısında olan şey, ön, önde olan" anlamlarındaki vech kelimesinin,[423] nezâir ise "bir şeyin dengi, benzeri, aynısı" anlamındaki nazîrenin çoğuludur.[424] Terim olarak ise, Kur'ân'da aynı kelimenin değişik ayetlerde farklı anlamlara gelmesine vücûh; farklı kelimelerin aynı anlama gelmesine ise nezâir denir.[425] Yani vücûh ve nezâir ilmi, aynı kelimelerin çok anlamlılık ve anlam birliğini göstererek ikili bir işlev yerine getirmektedir.[426]

Mâverdî'nin Vücûh Ve Nezâir'e Bakışı

Arapça'ya oldukça vâkıf olan müellif, eserinde, bu ilmi, kavramsal olarak işlememekle beraber, kelimelerin farklı âyetlerde içerdiği değişik anlamları vererek vücûh; farklı âyetlerde geçip aynı anlama gelen kelimeleri belirterek de nezâir ilmine değinmiştir. Vücûh ilmine değinirken zaman zaman '*müşterek lafız*', nezâir ilmine değinirken ise '*eşanlamlı*' ifadesini kullanmıştır. Kelimeye uygun anlamı verebilmek için âyetlerin siyak ve sibâkını göz önünde bulundurmuş, anlam kargaşasına düşmemeye gayret etmiştir.

Örnek 1)

Müfessir Kur'ân'da birçok yerde geçen *salât* kelimesi için "müşterek bir isimdir" diyerek âyetlerin bağlamına göre değişik şekillerde anlamlar vermiştir. "Salât"ın; Allah için kullanılıyorsa rahmet anlamına, melekler için kullanılıyorsa istiğfar anlamına, insanlar için kullanılıyorsa dua anlamına geldiğini belirtmiştir.[427] Bunların dışında *salât* kelimesinin Bakara Sûresi 3. âyette *beş vakit kılınan namaz*[428], Maide Sûresi 106. âyette *öğle ya da ikindi namazı*[429], Tevbe Sûresi 103. âyette *af dilemek* ya da *dua etmek*[430], Hud Sûresi 87. âyette okumak,

---

423 Halil b. Ahmed, Cilt: 4, s. 66; İbn Manzûr, Cilt: 13, s. 555; el-İsfehânî, ss. 855-856.
424 Halil b. Ahmed, Cilt: 8, ss. 154-156; İbn Manzûr, Cilt: 5, s. 219; el-İsfehânî, ss. 812-814.
425 ez-Zerkeşî, Cilt: 1, s. 102; Suyûtî, Cilt: 2, s. 144; Cerrahoğlu, Usûl, s. 184; Demirci, Usûl, s. 236; Mehmet Suat Mertoğlu, "Vücûh ve Nezâir", **DİA,** İstanbul, 2013, Cilt: 43, ss. 141-143.
426 Karagöz, s. 9.
427 Mâverdî, Cilt: 1, s. 210.
428 Mâverdî, Cilt: 1, s. 69: "وَيُقِيمونَ الصَّلوة وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ".
429 Mâverdî, Cilt: 2, s. 76: "...تَحْبِسُونَهُمَا مِنْ بَعْدِ الصَّلاَةِ..."
430 Mâverdî, Cilt: 2, s. 398: "...وَصَلِّ عَلَيْهِمْ إِنَّ صَلٰوتَكَ سَكَنٌ لَّهُمْ..."

namaz kılmak ya da *din*[431] anlamlarına geldiğini söylemiştir. Ahzâb Sûresi 56. âyette ise sadece kelime anlamı vermemiş, ayrıca, özneye göre değişen farklılıklara dikkat çekmiş ve üç ayrı görüş nakletmiştir. Onun aktardığı bu nakilde yer alan bilgilere göre salât;

1. Allah'ın, Peygamberi melekler katında övmesidir, meleklerin ise ona duasıdır.
2. Allah'ın, Peygambere mağfiretidir, Meleklerin ise Peygambere istiğfar etmeleridir.
3. Allah'ın, Peygambere rahmet etmesidir, Meleklerin ise O'na dua etmesidir.[432]

Örnek 2)

Mâverdî Bakara Sûresindeki *"Ey İsrailoğulları! Size verdiğim nimeti hatırlayın…"*[433] âyetinde geçen **الذكر**/hatırlamak sözcüğünün de müşterek bir isim olduğunu söyleyerek şunları aktarmıştır:

"Kalpte hatırlamak unutmanın, dilde hatırlamak ise, dinlemenin zıddıdır. Zikir aynı zamanda şeref anlamına gelir. 'Zükr' ise unutmamak demektir. el-Kisaî'ye göre: Kalpte olanı anlatmak için 'zükr' kelimesi, dilde olanı anlatmak için ise "zikr" kelimesi kullanılır. Başkaları ise, bunların iki ayrı şîve olduğunu ancak aynı anlama geldiklerini söylemişlerdir. Bu buyrukta kalp ile hatırlama kastedilmiştir. Yani, Benim size verdiğim nimetimden yana gafil olmayın, onu unutmayın anlamındadır."[434]

Örnek 3)

Mâverdî bazen de farklı yerlerde geçen farklı kelimelerin aynı anlama geldiklerini belirtmiştir. Birçok yerde geçen *Kitap*[435], *Furkan*[436], Hıcr, Yâsin ve

---

431 Mâverdî, Cilt: 2, s. 496: "قَالُوا يَا شُعَيْبُ اَصَلٰوتُكَ تَأْمُرُكَ اَنْ نَتْرُكَ مَا يَعْبُدُ اٰبَاؤُنَا".

432 Mâverdî, Cilt: 4, s. 421: "إِنَّ اللهَ وَمَلاَئِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ…".

433 Bakara Sûresi: 2/40: "يا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نعمتِي الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ…".

434 Mâverdî, Cilt: 1, s. 111.

435 Mâverdî, Cilt: 1, s. 157: Bakara Sûresi: 2/89: "وَلَمَّا جَآءَهُمْ كِتَابٌ مِّنْ عِندِ اللهِ…"; Ayrıca Bkz: Cilt: 1, s. 182; Cilt: 1, s. 192; Cilt: 1, s. 214; Cilt: 1, s. 225, Cilt: 1, s. 369; Cilt: 2, s. 44; Cilt: 3, s. 91; Cilt: 4, s. 284; Cilt: 4, s. 288; Cilt: 4, s. 352; Cilt: 5, s. 260; Cilt: 5, s. 270; Cilt: 6, s. 6.

Talâk Sûrelerinde geçen *zikir*[437], Nisa Sûresinde geçen *Nûr*[438], Hâkka Sûresinde geçen *Tezkire*[439] kelimelerinin Kur'ân-ı Kerîm anlamına geldiğini söylemiştir.

Örnek 4)

Müddessir Sûresi 26. âyette geçen *sakar,*[440] Hümeze Sûresi 5. âyette geçen *hutame,*[441] Sâffât Sûresi 23. âyette geçen *cahîm,*[442] Kâria Sûresi 9. âyette geçen *hâviye,*[443] Mülk Sûresi 11. âyette geçen *saîr*[444] kelimelerinin cehennem anlamında kullanıldığını belirten Mâverdî aynı şekilde Ra'd Sûresi 18. âyette geçen *hüsnâ,* [445] Kasas Sûresi 77. ve 83. âyetlerinde geçen *Dâru'l-âhire*,[446] En'am Sûresi 127. âyette geçen *Dâru's-selâm*[447] kelimelerinin de cennet anlamına geldiğini söylemiştir.

Görüldüğü üzere Mâverdî her ne kadar vücûh ve nezâir ilminin adını zikretmese de yeri geldikçe âyetlerde farklı anlamlara gelen aynı kelimelere ya da aynı anlama gelen farklı kelimelere değinmiştir. Bunu yaparken âyetin bağlamına dikkat eden Mâverdî'nin, Kur'ân'a oldukça hâkim olduğu anlaşılır.

---

[436] Mâverdî, Cilt: 1, s. 23: Furkan Sûresi: 25/1: "...تَبَارَكَ الَّذى نَزَّلَ الْفُرْقَانَ عَلٰى عَبْدِه".

[437] Mâverdî, Cilt: 3, s. 149: Hıcr Sûresi: 15/6: "...وقالوا يا أيها الذي نزل عليه الذكر إنك لمجنون"; Cilt: 5, s. 8: Yâsin Sûresi: 36/11: "...إِنَّمَا تُنذِرُ مَنِ اتَّبَعَ الذِّكرَ" ; Cilt: 6, s. 36: Talâk Sûresi: 65/10: "...قد أنزلَ اللهُ إليكم ذِكْراً".

[438] Mâverdî, Cilt: 1, s. 547: Nisa Sûresi: 4/174: "...وَأَنزَلْنَآ إِلَيكُمْ نُوراً مُّبِيناً".

[439] Mâverdî, Cilt: 6, s. 87: Hâkka Sûresi: 69/48: "وإنه لتَذْكرةٌ للمُتّقِينَ".

[440] Mâverdî, Cilt: 6, s. 143: Müdessir Sûresi: 74/26: "سأصْليه سَقَرَ".

[441] Mâverdî, Cilt: 6, s. 336: Hümeze Sûresi: 104/4: "كَلاَّ لَيُنبَذَنَّ في الحُطَمَةِ".

[442] Mâverdî, Cilt: 5, s. 43: Saffât Sûresi: 37/23: "...فاهدُوهم إلى صراط الجحيم".

[443] Mâverdî, Cilt: 6, s. 329: Kâria Sûresi: 101/9: "فأمُّهُ هاويةٌ".

[444] Mâverdî, Cilt: 6, s. 53: Mülk Sûresi: 67/11: "فسُحْقاً لأصحاب السّعيرِ".

[445] Mâverdî, Cilt: 3, s. 107: Ra'd Sûresi: 13/18: "...لِلَّذينَ اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمُ الْحُسْنٰى".

[446] Mâverdî, Cilt: 4, s. 267: Kasas Sûresi: 28/77: "...وَابْتَغِ فِيمَا آتَاكَ اللهُ الدَّارَ الآخِرَةَ"; Mâverdî, Cilt: 4, s. 271: Kasas Sûresi: 28/83: "... تِلْكَ الدَّارُ الآخِرَةُ نَجْعَلُهَا

[447] Mâverdî, Cilt: 2, s. 167: En'âm Sûresi: 6/127: "لَهُم دَارُ السَّلامِ عِندَ رَبِّهِمْ".

SONUÇ

Kur'ân-ı Kerîm insanlığa yol gösterici bir rehber, dünya ve ahirette mutluluğu sağlayacak olan bir hidayettir. Kur'ân'ın inişinden günümüze kadar her çağda insanlar onu daha iyi anlayıp, idrak edebilmek için devamlı okumuş ve üzerinde çalışmışlardır. Zamanla değişen şartlar ve genişleyen İslam coğrafyası nedeniyle ortaya çıkan problemler de değişmiş ve Kur'ân'ın daha iyi anlaşılabilmesi amacıyla bazı ilimler ortaya çıkmıştır. Kur'ân ilimleri olarak adlandırılan bu ilimler, Kur'ân'ı anlarken kullanılacak olan bilgiler anlamındadır.

Çalışmamızda görüldüğü üzere Mâverdî eserinde pek çok Kur'ân ilmine değinerek, yaptığı yorumlarda bunlardan büyük ölçüde yararlanmıştır. Ancak müfessirimizin yaşadığı dönemde henüz Kur'ân ilimleri tam anlamıyla tedvin edilmediğinden, eserinde bütün Kur'ân ilimlerine yer vermediğini müşâhede etmekteyiz. Tefsirinin mukaddimesinde Ulûmu'l-Kur'ân'la ilgili olarak yalnızca Kur'ân'ın icâzı ve yedi harf meselesine değinmiş, diğer Kur'ân ilimleriyle ilgili müstakil bir başlık atmamış ve çoğunlukla herhangi bir tanımlama yapmamıştır. Bu sebeple araştırma yaptığımız Kur'ân ilimleri konusunu Mâverdî'nin eserini titizlikle inceleyerek verdiğimiz örnekler üzerinden çıkartmaya çalıştık.

Mâverdî, eserinde nüzûl sebepleri, kıraatler, icâz, mekkî-medenî ve nesh gibi konulara oldukça yoğun bir şekilde değinirken, fezâilü'l-Kur'ân, vücûh ve nezâir, tekrâru'l-Kur'ân ve hakîkat-mecâz gibi konulara daha az yer vermiştir. Münâsebâtü'l-Kur'ân, Kur'ân'da sual ve cevaplar vb. bazı Kur'ân ilimlerine ise hiç değinmemiştir.

Müfessir, eserinde akıcı ve anlaşılır bir dil kullanmaya özen göstermiş, Kur'ân ilimlerini de bu doğrultuda kullanmıştır. Ayrıntılara girmekten sakınmış, fazla bilgi vererek okuyucuyu sıkmamıştır. Bununla birlikte bazen rivâyet ettiği bilgilerin kaynaklarını belirtmemesini ve hadislerin senedlerini tam olarak zikretmemesini, bir eksiklik olarak görmekteyiz.

Mâverdî tefsirine iki bölüme ayırdığı mukaddime ile başlamıştır. "el-Mukaddime" başlığını taşıyan ilk bölümde tefsirinin metodunu açıklamıştır. Burada eserinde halef ve selefin görüşlerini bir araya topladığını bildirerek ilâveten kendi görüşlerini de belirttiğini söylemiştir. "Kur'ân'ın İsimleri" başlığını taşıyan ikinci bölümde ise Kur'ân'ın isimlerini sıraladıktan sonra "fasıl" adlı altı

ayrı başlık atmıştır. Her bir fasılda farklı bir tefsir usûlü konusuna değinmiştir. Ayrıca bu bölümde Kur'ân'ın te'vilinin gerekli olduğunu belirten müfessir, re'y ve ictihâd konularına değinerek dirâyet tefsirini savunmuştur.

Mekkî ve Medenî sûreler ile ilgili olarak genellikle sûrelerin başında bilgi veren Mâverdî, eğer varsa, Mekkî sûre içinde Medenî âyetleri, Medenî sûre içinde de Mekkî âyetleri yine burada belirtmiştir. Sûrelerin Mekkî ya da Medenî olması hususunda ittifak mı ihtilaf mı olduğunu da belirtmiştir. Yeri geldikçe de âyetlerin tefsirini yaparken delil olarak Mekkî-Medenî bilgisinden yararlanmıştır.

Mâverdî'nin tefsirinde sebeb-i nüzûl rivâyetleri oldukça fazla yer kaplamaktadır. Bu rivâyetleri aktarırken bazen kaynak göstermemiş, rivâyeti nakletmekle yetinmiştir. Bazen de isim zikrederek aktarmıştır. Lakin bu rivâyetlerin çoğunda isnâd zincirine yer vermemiş, tek bir isim kullanmakla yetinmiştir. Her bir âyet için nüzûl sebebi bulmaya çalışmayan müellif, bazen de bir âyet için birden fazla sebeb-i nüzûl rivâyeti nakletmiştir. Âyetlerin hangi şahıs ya da topluluklar hakkında indirildiği bilgilerine de yer vermiş, nüzûl zamanlarını belirterek de konuya açıklık getirmeye çalışmıştır. Ayrıca bazen de bir âyet için ihtilaflı nüzûl sebeplerini aktarmıştır.

Müellif, tefsirinde sûrelerin faziletine ilişkin fazla rivâyet aktarmamıştır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla yalnızca Bakara, Yâsin, Tâhâ ve Mülk sûrelerinin faziletleriyle ilgili rivâyetler nakletmiştir. Bu rivâyetler genelde hadislerden oluşmaktadır ve o surenin sonunda verilmiştir. Sadece Yâsin sûresinin sonunda Tâhâ sûresinin de faziletini bildirmiştir.

Kırâatler konusuna oldukça önem veren Mâverdî, eserinde Hz. Peygamber, sahabe, tabiîn ve kıraât imamlarının okuyuşlarına yer vermiştir. Yeri geldikçe mütevâtir kırâatler arasındaki farklara ve bunlar dolayısıyla meydana gelebilecek anlam farklılıklarına dikkat çekmiştir. Bazen de farklı okuyuşlara rağmen anlamın değişmediğini savunmuştur. Farklı kırâat okuyuşlarından doğan farklı fıkhî hükümleri de açıklamıştır.

Mâverdî, nesh ile ilgili görüşlerini açık ve net bir şekilde ortaya koymuştur. Eserinden, Kur'ân-ı Kerîm ve sünnette neshin varlığını kabul ettiği anlaşılmaktadır. Tefsirinde nesh konusuyla ilgili âyetin âyetle neshine değinmiş, âyetin hadislerle neshi ile ilgili bir konuya yer vermemiştir. Zira Mâverdî nâsihin

mensûh cinsinden olmasını gerekli görmektedir. Yani O, kitabın ancak kitapla, sünnetin de ancak sünnetle nesh edilebileceğini söylemiştir. Ona göre aklın gereklerinden ve prensiplerinden olan mefhumlar üzerinde nesih söz konusu olamaz. Çünkü aklî önermelerin şeriat ile de, akıl yoluyla da kaldırılması mümkün değildir. Nesh sadece dini emir ve yasaklara hastır, haberlerde nesh düşünülemez.

Mâverdî, eserinde muhkem-müteşâbih konusunu nesh konusuyla bağlantılı olarak işlemiştir. Âyetlerin mensûh ya da muhkem olduğu hususunda rivâyetler aktarmıştır. O, köklü ve sağlam ilme sahip bulunan âlimlerin, - kıyamet ve ahiretle ilgili bazı meseleler dışındaki- müteşabihleri anlayabilecekleri görüşündedir. Bu görüşün tesiriyle tefsirinde diğer müfessirlerden farklı en dikkat çekici özelliği; manası üzerinde çeşitli ihtimaller düşünülebilecek âyetler hakkında kendisine intikal etmiş bütün görüşleri nakletmiş olmasıdır.

Mâverdî, huruf-ı mukattaa konusuyla ilgili olarak sûre başlarında yeri geldikçe çeşitli açıklamalar yapmıştır. Eserden anladığımız kadarıyla Mâverdî huruf-ı mukattaaların anlaşılamayan, gizli harfler değil, çeşitli anlamlara gelebilecek kısaltmalar olduğunu düşünmektedir. Bu fikrini de bazı Arap şiirlerinden örneklerle açıklamıştır. Mâverdî'ye göre Kur'ân-ı Kerîm'de huruf-ı mukattaalar şu anlamlarda kullanılmıştır: Allah'ın isimleri, Sûre isimleri, Kur'ân'ın isimleri, başlangıç ifadeleri, yemin ve farklı lehçelerde başka anlamları olan kelimeler.

Mâverdî, müşkilü'l-Kur'ân konusunu çok büyük bir problem olarak görmemektedir. Bununla birlikte bazı âyetlerde varmış gibi görünen birbirine tezat durumları çeşitli yorumlar getirerek açıklamış, âyet ya da âyetler arasındaki müşkilliği gidermeye çalışmıştır.

Mâverdî, Kur'ân'da anlamı kapalı olan kelimeleri de açıklamaya çalışmıştır. Mübhem ilminin konusuna dâhil olan çeşitli ism-i mevsullere, ism-i işaretlere, zamirlere, belirsiz zaman ve mekân zarflarına konunun bağlamına göre rivâyetler aktararak açıklık kazandırmıştır. Tezimizdeki örneklerde de görüleceği üzere anlamında kapalılık olan kelimeleri açıklığa kavuşturmak için uzun uzun rivâyetler nakletmiştir.

Mâverdî, garîb kelimelerin, bazen yabancı dillerden Arapça'ya geçmesi ve bazen de az kullanılması ya da anlamının bilinmemesi sebebiyle anlaşılamadığını

düşünmektedir. Bu kelimelerin ne anlama geldiğini açıklayabilmek için bazen hangi dillerden Arapça'ya geçtiklerini, bazen de başka dillerde ne anlama geldiğini aktararak âyetlerin anlaşılmasını sağlamıştır.

İ'câzü'l-Kur'ân konusuna oldukça önem veren Mâverdî, mukaddimesinin bir faslını bu konuya ayırarak sekiz madde sıralamıştır. Bu maddelerin her birinde i'câzın faklı bir yönünü ortaya koymuştur. Herhangi birini diğerine üstün görmemekle beraber daha çok i'câz'ın dil ve belâgat yönü üzerinde yoğunlaştığını görmekteyiz. O, Kur'ân'ın beliğ oluşunu, onun i'câzı olarak görmektedir.

Mâverdî, Kur'ân'da tekrarın var olduğuna inanmamaktadır. O, âyetlerin tekrar etmediğini, her yerde farklı bir anlam taşıdığını düşünmektedir. Bir başka deyişle âyetler şekilsel olarak tekrar eden kelimelerden oluşsa da, bu tekrarın anlamsal açıdan olmadığını söylemektedir. Mâverdî'ye göre âyetler; te'kîd/pekiştirme, takrir/yerleştirme, tefhîm/yüceltme, terğib/teşvik etme ve mübâlağa/abartı gibi amaçlarla tekrarlanmıştır.

Müellifimiz, eserinde aksâmü'l-Kur'ân'a yeri geldikçe değinmiştir. O, yeminleri açıklamak için çoğunlukla dilbilgisi kurallarına başvurmuştur. Verdiği anlamı desteklemek için de bolca Arap şiirinden örnekler sunmuştur. Ayrıca huruf-ı mukattaaların yemin anlamında olduğunu düşünmektedir.

Mâverdî, zaman zaman hakikat-mecaz konusuna da yer vermiştir. Eserden anladığımız kadarıyla Mâverdî, Kur'ân'da mecâzın varlığını kabul etmekle birlikte bütün âyetlerde mecâzî anlam arayıp zorlama te'viller yapmamaktadır. Mâverdî'nin daha çok ahkâmla ilgili âyetlerde hakîkat ve mecâz konusuna değindiğini görmekteyiz.

Mâverdî, tefsirinde âyetleri daha iyi açıklayabilmek için âyette geçen hitâbın kime yönelik olduğuna dair bilgilere de yer vermiştir. Bazı durumlarda âyetin hitâp ettiği kişiyi bildirmiş, ancak o âyetin hükmünün genel olduğunu yani sadece o kişiyi bağlamadığını da söylemiştir.

Mâverdî, eserinde vücûh ve nezâir ilminin adını her ne kadar kavramsal olarak zikretmese de, aynı kelimenin farklı âyetlerde içerdiği değişik anlamları vererek vücûh; farklı âyetlerde geçip aynı anlama gelen kelimeleri belirterek de nezâir ilmine değinmiştir. Vücûh ilmine değinirken zaman zaman '*müşterek lafız*', nezâir ilmine değinirken ise '*eşanlamlı*' ifadesini kullanmıştır. Kelimeye uygun

anlamı verebilmek için âyetlerin siyak ve sibâkını göz önünde bulundurmuş, anlam kargaşasına düşmemeye gayret etmiştir.

Mâverdî, eserinde Kur'ân kıssalarına da oldukça geniş yer vermiştir. Âyetlerin daha iyi idrak edilebilmesi için kıssalara geniş yer verdiğini düşündüğümüz müfessir, yer yer gereksiz ayrıntıları aktarmaktan da kendini alamamıştır. Ayrıca isrâiliyyat kaynaklarında geçen rivâyetleri tenkitsiz bir şekilde aktarması, dikkatimizi çekmiştir. İbn Cüreyc ve Vehb İbn Münebbih gibi isrâiliyyât nakletmekle meşhur kişilerden yoğun bir şekilde rivâyetlerde bulunmasının eserine gölge düşürdüğü kanaatindeyiz.

Sonuç olarak Mâverdî'nin, en-Nüket ve'l-Uyûn adlı tefsirinde Kur'ân ilimlerinin tam teşekkül etmemesine rağmen bazılarını adlarıyla, bazılarını da adlarını zikretmeden örnekleriyle işlediğini söyleyebiliriz. Tezimizde bu eserin Kur'ân'ın anlaşılmasına önemli ölçüde katkı sağladığını göstermeye çalıştık. Kanaatimizce Mâverdî'yle ilgili yapılacak başka çalışmalar da tefsir ilmine büyük katkılar sağlayacaktır. Özellikle mutezili olmakla itham edilmesinden ötürü tefsirinin mutezili yönü ve şâfiî mezhebine mensûp olmasından dolayı tefsirindeki ahkâm âyetleri çeşitli yönleriyle incelenebilir.

KAYNAKÇA

Akdemir, Hikmet, "Kur'ân-ı Kerîm'de Mecaz'ın Varlığı Problemi", **Harran Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi,** Sayı: 4, 1998, ss. 59-90.

Akgül, Muhittin, "Mukattaa Harfleri ve Kur'ân İ'câzındaki Yeri", **SAÜİFD,** Sayı: 14, 2006, ss. 49-65.

Albayrak, Halis, **Tefsir Usûlü**, Şule Yayınları, İstanbul, 1998.

Albayrak, Hâlis, "Mübhemâtu'l-Kur'ân İlmi ve Kur'ân Tefsirindeki Yeri"**, AÜİFD,** Cilt: 32, 1992, ss. 155-182.

Altuntaş, Halil, "el-Vücûh ve'n-Nezâir", **Diyanet Dergisi,** Cilt: 26, Sayı: 1, 1990, ss. 13-29.

Altuntaş, Halil-Muzaffer Şahin, **Kur'ân-ı Kerîm Meali,** Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2001.

Apa, Enver, "Müteşabih Âyetler Kavramı Hakkında Tarihî ve Semantik Bir İnceleme", **AÜİFD**, Cilt: 43, Sayı: 2, 2002, ss. 151-168.

Aruçi, Muhammed, "Sâibe", **DİA**, İstanbul, 2008, Cilt: 35, ss. 542-543.

el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed b. Hacer, **Lisânü'l-Mîzân**, Tahk. Abdülfettah Ebû Ğudde, Mektebetü'l-Matbûâti'l-İslâmiyye, y.y., t.y.

Ateş, Süleyman, **Kur'ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli**, Yeni Ufuklar Neşriyât, İstanbul, t.y.

Avcı, Casim, "Vasîle", **DİA**, İstanbul, 2012, Cilt: 42, s. 550.

Aydemir, Abdullah, “Fezâilü’l-Kur’an”, **DİA,** İstanbul, 1995, Cilt: 12, ss. 532-534.

Aydemir, Abdullah, **Tefsirde İsrâiliyyat**, Beyan Yayınları, İstanbul, 2000.

el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Hatîb, **Târihu Bağdâd**, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, t.y.

Baş, Erdoğan, **Kur’ân’ın Üslûbu ve Tekrarlar**, Pınar Yayınları, İstanbul, 2003.

Başoğlu, Tuncay, “Muhkem”, **DİA**, İstanbul, 2006, Cilt: 31, ss. 42–44.

Bilmen, Ömer Nasuhi, **Büyük Tefsir Tarihi**, Diyanet İşleri Reisliği, Ankara, 1973.

Birışık, Abdülhamit -Hüseyin Abdülhâdî Muhammed , “Mübhemâtü’l-Kur'ân”, **DİA,** İstanbul, 2006, Cilt: 31, ss. 437-439.

Birışık, Abdülhamit, “Mecâzü’l-Kur’ân”, **DİA**, İstanbul, 2003, Cilt: 28, ss. 223-225.

Cebecioğlu, Ethem, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü,** Anka Yayınları, İstanbul, 2004.

Cerrahoğlu, İsmail, **Tefsir Usûlü,** 8. Baskı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1991.

Cerrahoğlu, İsmail, **Tefsir Tarihi**, 3. Baskı, Fecr yayınları, Ankara, 2005.

Cerrahoğlu, İsmail, “*Garîbü’l-Kur’ân*”, **DİA**, İstanbul, 1996, Cilt: 13, ss. 379-380.

Çetin, Abdurrahman, **Yedi Harf ve Kıraatlar**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2005.

Çiçek, Yakup, “Müşkilü’l-Kur’ân”, **MÜİFD,** Sayı: 7-8-9-10, 1995, ss. 79-112.

Demirci, Muhsin, "Esbâb-ı Nüzûl", **DİA**, İstanbul, 1995, Cilt:11, ss. 360-362.

Demirci, Muhsin, **Kur'an'ın Müteşabihleri Üzerine**, Birleşik Yayıncılık, İstanbul, 1996.

Demirci, Muhsin, **Tefsir Usûlü ve Tarihi,** 2. Baskı**,** Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001.

Demirci, Muhsin, **Tefsir Usûlü,** 3. Baskı, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2003.

Duman, M. Zeki ve Mustafa Altundağ, "Hurûf-ı Mukattaa", **DİA**, İstanbul, 1998, Cilt: 18, ss. 401-408.

Dumlu, Ömer, **Kur'an Tefsirinde Yöntem**, Anadolu Yayınları, İzmir, 1998.

Dumlu, Ömer, **Kur'an'da Bazı Kavramlara Bakış**, Anadolu Yayınları, İzmir, 1999.

Dumlu, Ömer -Hüseyin Elmalı, **Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Anlamı**, İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İzmir, 2004.

Elmalı, Hüseyin -Şükrü Arslan, "*Garîb*", **DİA**, İstanbul, 1996, Cilt: 13, ss. 374-375.

Erdal, Mesut, "Kur'ân Meallerinde Hakikat-Mecaz İkilemi", **Dicle Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 2, 2006, ss. 183-198.

Eren, Cüneyt, "Kur'ân-ı Kerim'de Tekrar Olduğu İddiasının Belagat Açısından Değerlendirilmesi", **Ekev Akademi Dergisi**, Cilt:3, Sayı: 2, 2001, ss. 91-107.

Erkal, Mehmet, "Arşın", **DİA**, İstanbul, 1991, Cilt: 3, ss. 411-413.

Eroğlu, Muhammed, "Hâmî", **DİA**, İstanbul, 1997, Cilt: 15, s. 457.

Ersöz, İsmet, "Ashâb-ı Kehf", **DİA**, İstanbul, 1991, Cilt: 3, ss. 465-467.

Erten, Mevlüt, "Mübhematü'l-Kur'ân ve Fırkalar (İdeolojik Tefsir)", **Ekev Akademi Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 1, 2001, ss. 65-84.

Eyüpoğlu, Osman, "Günümüze Bakan Yönleriyle Kur'ân Kıssaları", **11. Kur'ân Sempozyumu/Kur'ân ve Risalet**, Fecr Yayınları, Samsun, 25-26.10.2008, ss. 103-120.

Gezer, Süleyman, "Kur'an'daki Belirsiz Anlatımlar/Mübhemât Sözlü Dil Bağlamında Bir Yaklaşım", **Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 2, 2002/2, ss. 253-264.

Güner, Ahmet, "Mâverdî'nin Hilafet Kuramının Tarihsel Arka Planına Bir Bakış (II)", **DEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 17, 2003, ss. 227-252.

Halefullâh, Muhammed Ahmet, **Kur'ân'da Anlatım Sanatı, el-Fennu'l-Kasasî**, çev. Şaban Karataş, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2002.

el-Halil b. Ahmed, Ebû Abdurrahman el-Ferâhîdî, **Kitâbü'l-Ayn**, Tahk. Mehdî el-Mahzûmî, İbrahim es-Sâmerrâî, Mektebetü'l-Hilâl, y.y., t.y.

el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkūt b. Abdillâh el-Bağdâdî er-Rûmî, **Mu'cemü'l-Üdebâ, (İrşâdü'l-Erîb ilâ Ma'rifeti'l-Edîb),** Tahk. İhsan Abbâs**,** Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrût, 1414/1993.

İbn Atıyye el-Endelüsi, Ebû Muhammed Abdülhak b. Galib, **el-Muharrerü'l-Veciz fî Tefsiri'l-Kitâbi'l-Aziz,** Tahk. Abdüsselam Abdüşşâfi Muhammed, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1422/2001.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, **el-Muntazam fî Târihi'l-Mülûk ve'l-Ümem,** Tahk. Muhammed Abdülkâdir Atâ- Mustafa Abdülkâdir Atâ, 1. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1412/1992.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, **Zâdü'l-Mesîr fî 'İlmi't-Tefsîr**, Tahk. Abdürrezzâk el-Mehdî, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrût, 1422/2001.

İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osman b. Cinni el-Mevsılî, **el-Muhteseb fî Tebyîni Vücûhi Şevâzi'l-Kıraa ve'l-Îzahi Anhâ,** el-Meclisü'l-A'la li'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, y.y., 1420/1999.

İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osman b. Cinni el-Mevsılî, **el-Hasâis**, 4. Baskı, el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, y.y., t.y.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrem el-Ensârî er-Rüveyfî, **Lisânü'l-Arab**, Dâru Sâdır, Beyrut, t.y.

İbrahim, M. Zakyı, "Kur'ân'da Yeminler: Bintü'ş-Şâtı'nin Edebî Katkısı", çev. Burhan Sümertaş, **International Journal of Social Science**, Cilt: 6, Sayı: 3, 2013, ss. 947-970.

İmruülkays b. Hucr, **Divânu İmruülkays,** Tahk. Mustafa Abdüşşâfî, Dârû'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 2004.

el-İsfehânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Râgıb, **el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân**, Tahk. Safvan Adnân Dâvûdî, Dâru'l-Kalem, 1. Baskı, Dımaşk, 1412/1991.

Kallek, Cengiz "Mâverdî", **DİA**, İstanbul, 2003, Cilt: 28, ss. 180-186.

Karagöz, Mustafa, "Vücûh ve Nezâirin Terimleşme Süreci", **Bilimnâme,** Cilt: 6, Sayı: 14, 2008, ss. 7-34.

Karmış, Orhan, **Mâverdî ve Tefsirdeki Metodu,** (Yayınlanmamış Doçentlik Tezi), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Ankara, 1981.

Kırca, Celal, "Aksâmü'l-Kur'ân", **DİA**, İstanbul, 1989, Cilt: 2, ss. 290-291.

Mâverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî, **en-Nüket ve'l-Uyûn**, Tahk. Seyyid b. Abdulmaksûd b. Abdurrahim 2. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2007.

Mennâ' el-Kattân, **Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân**, Mektebetü'l-Maârif, 3. Baskı, y.y., 1421/2000.

Mertoğlu, Mehmet Suat, "Vücûh ve Nezâir", **DİA,** İstanbul, 2013, Cilt: 43, ss. 141-143.

Özdeş, Talip, **Kur'an ve Nesh Problemi**, 1. Baskı, Fecr Yayınları, Ankara, 2005, ss. 19-20.

Özek, Ali, "Kur'ân'da İlmü'l-Vücûh ve'n-Nazâir", **Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları III,** İstanbul, 14-15. 10. 2000**,** ss. 361-366.

Özel, Mustafa, **Kur'an ve Tefsir Terimleri Sözlüğü**, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 2005.

Öztürk, Hayrettin, "Abdülhamîd el-Ferâhî'nin 'Kur'ân'daki Yeminler' Adlı Çalışması Üzerine Bazı Değerlendirmeler", **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 34, 2013, ss. 37-70.

Öztürk, Mustafa, "Mübhemâtü'l-Kur'ân ve İmamiyye Şiası", **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,** Sayı: 12-13, 2001, ss. 437-455.

Öztürk, Mustafa, **Kıssaların Dili**, Kitâbiyât Yayınları, Ankara, 2006.

Paçacı, Mehmet, **Kur'ân'a Giriş**, İSAM Yayınları, İstanbul, 2006.

er-Râzî, Ebû Abdillah Fahreddîn Muhammed b. Ömer Fahreddin et-**Tefsîru'l-Kebîr (Mefâtîhu'l-Gayb)**, Dâru't-Tabâ'ati'l-Âmire, y.y., 1307.

es-San'ânî, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' el-Himyerî el-Yemânî, **Tefsîru Abdürrezzâk**, Tahk. Mahmûd Muhammed, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 1419/1998.

Serinsu, Ahmet Nedim, **Kur'ân'ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzûl'ün Rolü,** Şule Yayınları, İstanbul, 1994.

es-Suyûtî, Celâleddîn Abdurrahman, **el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân**, Tahk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, y.y., 1394/1974.

es-Sübkî, Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfî, **Tabakâtü'ş-Şâfi'iyyeti'l-Kübra,** Tahk. Mahmud Muhammed et-Tanâhî-Abdülfettâh Muhammed el-Halû**,** 2. Baskı, Matba'atü Îsa el-Bâbî el-Halebî, y.y., 1413/1992.

Sümertaş, Burhan, **Mâverdî ve en-Nüket ve'l-Uyûn Adlı Tefsîri,** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2002.

Sümertaş, Burhan, "Mâverdî ve en-Nüket ve'l-Uyûn Adlı Tefsîri", **DEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi,** 2008, Sayı: 28, ss. 31-64.

Şener, Abdülkâdir ve diğerleri, **Yüce Kur'ân ve Açıklamalı-Yorumlu Meâli,** y.y., İzmir, 2011.

Şengül, İdris, "Kıssa", **DİA**, İstanbul, 2002, Cilt: 25, ss. 498-501.

eş-Şeybânî, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel el-Mervezî, **el-Müsned,** Tahk. Şuayb el-Arnaut-Âdil Mürşid, Müessesetü'r-Risâle, y.y., 1421/2001.

et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî, **Câmi'u'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân**, Tahk. Ahmed Muhammed Şâkir, Müessetü'r-Risâle, y.y., 1420/2000.

Turan, Abdülbaki, "Kur'ân-ı Kerîm'deki Yeminler (Aksamu'l-Kur'an)", **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, , Sayı: 2, 1986, ss. 97-114.

Türcan, Selim, "Özgün Bir Nakil Biçimi Olarak Vücûh ve Nezâir Edebiyatı", **Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 9, Sayı: 18, 2010, ss. 99-124.

Uludağ, Süleyman, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, Marifet Yayınları, İstanbul, 1977.

Yaşar, Hüseyin, **Kur'an'da Anlamı Kapalı Ayetler (Mübhemâtü'l-Kur'an)**, Beyan Yayınları, İstanbul, 1997.

Yavuz, Yusuf Şevki, "İ'câzü'l-Kur'ân", **DİA**, İstanbul, 2000, Cilt: 21, ss. 403-406.

Yavuz, Yusuf Şevki, "Müteşâbih", **DİA**, İstanbul, 2006, Cilt: 32, ss. 204-207.

Yavuz, Yusuf Şevki, "Sarfe", **DİA**, İstanbul, 2009, Cilt: 36, ss. 140-141.

Yavuz, Galip, "Akıl ve Yan Anlam İlişkisi Açısından Mecâzî Anlatım", **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi,** Cilt: 6, Sayı: 4, 2006, ss. 97-113.

Yazıcı, İshak, "Bahîre", **DİA**, İstanbul, 1991, Cilt: 4, s. 487.

Yazır, Elmalı'lı Hamdi, **Kur'ân-ı Kerîm ve Yüce Meali**, Ayfa Yayınları, İstanbul, t.y.

Yerinde, Âdem, "Müşkilü'l-Kur'ân", **DİA**, İstanbul, 2006, Cilt: 32, ss. 164-167.

Yıldırım, Suat, **Kur'ân-ı Kerim ve Kur'ân İlimlerine Giriş**, 4. Baskı, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2000.

Yıldırım, Suat, **Peygamberimizin Kur'ân'ı Tefsîri 1,** Yeni Akademi Yayınları, İstanbul, 2006.

Yıldırım, Suat, **Kur'ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meali**, Işık Yayınları, İstanbul, 2002.

Yılmaz, M. Faik, "Aksamu'l-Kur'ân Bağlamında 'Allah Nelere, Niçin ve Neden Yemin Eder?' Sorularını Yeniden Düşünmek", **İslamî İlimler Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 1, 2010, ss.133-150.

ez-Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, Dâru'l-Hadis, Kâhire, 1427/2006.

ez-Zerkeşî, Bedruddîn Muhammed b. Abdillah, **el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân**, Tahk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm, 1. Baskı, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye Îsâ el-Bâbî el-Halebî, y.y., 1376/1957.

Zeyd, Mustafa, **en-Nesh fi'l-Kur'âni'l-Kerîm**, Daru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire, 1963.

ez-Zürkânî, Muhammed Abdülazîm, **Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân**, 3. Baskı, Matbaatü Îsâ el-Bâbî el-Halebî, Kahire, t.y.